

**ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

**ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΔΙΕΘΝΩΝ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ**

**Η ΚΑΝΤΙΑΝΗ ΣΚΕΨΗ ΓΙΑ ΤΗ ΔΙΕΘΝΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ
ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΟΨΕΙΣ**

ΓΙΩΡΓΟΣ ΦΙΛΙΠΠΟΠΟΥΛΟΣ

ΑΘΗΝΑ 2005

It is better to recognize that we are in darkness than to pretend that we can see the light
Hedley Bull, *Anarchical Society*

Στη φιλοσοφία, τα ερωτήματα που αφορούν το εντελώς θεμελιώδες επίπεδο, συνήθως δεν επιδέχονται οριστικές απαντήσεις.
John Rawls, *Πολιτικός Φιλελευθερισμός*

Για όσα δεν μπορεί να μιλάει κανείς, για αυτά πρέπει να σιωπάει.
Ludwig Wittgenstein, *Tractatus Logico – Philosophicus*, Πρόταση 7

Εισαγωγή	3
Το Κείμενο	7
Η συζήτηση	17
Κριτικά σχόλια	29
Οι σύγχρονες θεωρήσεις -φιλοσοφία-	34
Ο διεθνολογικός λόγος	47
Αντί συμπεράσματος	63
Βιβλιογραφία	67

Περιεχόμενα

Εισαγωγή

Το θέμα της παρούσας εργασίας αφορά τη σκέψη ενός από τους μεγαλύτερους φιλοσόφους της νεώτερης εποχής. Αυτός δεν είναι άλλος από τον Immanuel Kant, τον μεγάλο γερμανό φιλόσοφο του 18^{ου} αιώνα. Ο Κάντ χαρακτηρίζεται ως ο θεματοφύλακας και θεμελιωτής της Νεωτερικότητας και το έργο του έχει τεράστια επίδραση στη φιλοσοφία, στην πολιτική αλλά και στις επιστήμες, ως τις μέρες μας. Η επίδραση αυτή μάλιστα φθάνει σε τέτοιο επίπεδο, ώστε πολλοί να μιλούν για καντιανό Παράδειγμα στη φιλοσοφία.¹

Εμείς εδώ θα ασχοληθούμε με ένα μικρό κείμενο του φιλοσόφου με τον τίτλο «Για την αιώνια ειρήνη». Ένα κείμενο που τοποθετείται στη σκιά των μεγάλων πυλώνων του καντιανού έργου των Τριών Μεγάλων Κριτικών. Μία σκιά που το ακολουθεί ως σήμερα και παρά το ότι στην ιστορική του πορεία έχει επηρεάσει αρκετούς στοχαστές και πολιτικούς, ρητά ή άρρητα, εν τούτοις, δεν έχει αποκτήσει τη θέση που, ενδεχομένως, του αρμόζει, στο πεδίο για το οποίο στοχάζεται, αυτό των Διεθνών Σχέσεων.

Τα τελευταία χρόνια, στον τομέα αυτό των Διεθνών Σχέσεων, λαμβάνει χώρα μία κίνηση προσφυγής στο κείμενο «Για την Αιώνια Ειρήνη», προκειμένου οι σύγχρονοι αναλυτές να πιστοποιήσουν το θεωρητικό υπόβαθρό τους και να φωτίσουν τη θεωρητική τους καταγωγή. Τις περισσότερες φορές οι αναγνώσεις που γίνονται παραμένουν σε ένα πρώτο επίπεδο, ενώ συχνά διαπράττονται τετριμμένα λάθη ιστορικής ανάλυσης, όπως η αναγωγή κειμένων του τότε σε όρους του σήμερα.

Η εργασία αυτή αυτοτοποθετείται στα πλαίσια της παραπάνω κίνησης και φιλοδοξεί να έχει αρκετούς στόχους. Σε αντίθεση με την πλειοψηφία των σημερινών διεθνολογικών κειμένων προσπαθεί να θέσει το παλιό κείμενο στο κέντρο και να αναζητήσει τις αφετηρίες του διεθνολογικού προβληματισμού. Μέσα από τον τρόπο διαπραγμάτευσης του θέματος, επιδιώκεται μία φιλοσοφική ματιά σε σχέση με τα προβλήματα των διεθνών σχέσεων. Δεν αναζητούνται τόσο συμπεράσματα, όσο τρόποι διατύπωσης ερωτήσεων. Η προσπάθεια αυτή έρχεται να προστεθεί σε εκείνες τις σύγχρονες τάσεις που επιδιώκουν να επανασυνδέσουν τους τομείς της πολιτικής και των διεθνών σχέσεων με τον παλιό πρόγονό τους, τη φιλοσοφία. Μία επανασύνδεση που ενδεχομένως έχει αξία ίση, ίσως, και περισσότερη από την αναζήτηση της επιστημονικής εγκυρότητας στους τομείς αυτούς.

Ένας από τους στόχους αυτής της εργασίας είναι να ξαναδιαβάσει το κείμενο με τους όρους που του ταιριάζουν, αποφεύγοντας επιπόλαιες αναγωγές και σύγχρονες απλουστεύσεις. Στις παρακάτω σελίδες, όπως θα διαπιστωθεί, δεν υπάρχει η αξίωση της επιστημονικής εγκυρότητας. Περισσότερο η προσπάθεια αφορά τη διεξαγωγή μίας συζήτησης, η οποία με τον έναν ή τον άλλον τρόπο, περιφέρεται με κέντρο το εν λόγω

---

¹ Για την έννοια του Παραδείγματος στην επιστήμη βλ. Kuhn, Thomas, *Η Δομή των Επιστημονικών Επαναστάσεων*, Σύγχρονα Θέματα, Αθήνα 1992, ειδικότερα σελ. 73-75

κείμενο του Κάντ. Επειδή, όμως, μία τέτοια περιφορά κινδυνεύει να χαρακτηριστεί από αοριστία και να καταλήξει σε αοριστολογία, αναζητήθηκε μία οδός προς την αυστηρότητα. Η μόνη οδός που θα μπορούσε να προσδώσει μία αυστηρότητα στη διαπραγμάτευση είναι αυτή της μεθόδου.

Με αυτόν τον τρόπο, η μέθοδος που ακολουθήθηκε εδώ είναι αυτή της *υπέρθεσης* (superposition). Μία εμπειρική μέθοδος που χρησιμοποιούνταν από τους αρχαίους Έλληνες, κατά κύριο λόγο από τον Θαλή, προκειμένου να αποδειχτούν ορισμένα θεωρήματα. Ήταν μία μέθοδος *προθεωρητική*, κατά την οποία, μπορούσε να αποδειχθεί εμπειρικά η ισότητα, για παράδειγμα, δύο τριγώνων με την εφαρμογή ή υπέρθεση των σχημάτων σε υλική μορφή.² Εδώ βέβαια, η μέθοδος αυτή θα ακολουθηθεί μεταφορικά, ή καλύτερα σε επίπεδο φαντασίας. Η διαδικασία παρομοιάζεται με τη διαδοχική εναπόθεση διαφανειών, έτσι ώστε η επόμενη να «αντιπροβάλλεται» στην προηγούμενη.

Αυτή η διαδικασία ξεινά με την ανάγνωση του κειμένου και τη σύντομη παρουσίασή του, κάτι που λαμβάνει χώρα στην πρώτη ενότητα, λίγο παρακάτω. Η ανάγνωση οδηγεί στην «εξόρυξη» εννοιών και ζητημάτων που προέρχονται από το κείμενο και έχουν οδηγήσει σε ειτεταμένη συζήτηση στοχαστές και θεωρητικούς. Έτσι, στόχος της δεύτερης ενότητας είναι η παρουσίαση και η ανάλυση αυτής της συζήτησης που αφορά στο κείμενο, αλλά και στις γενικότερες αντιλήψεις του Κάντ σε σχέση με το πολιτικό πρόβλημα της ειρήνης. Στη συνέχεια, στην τρίτη ενότητα διατυπώνονται κάποια κριτικά σχόλια, έτσι ώστε να συνοψιστεί καλύτερα και ευρύτερα η καντιανή οπτική.

Όταν, και στο βαθμό που κάτι τέτοιο επιτευχθεί, αυτή η σύνοψη φιλοδοξεί να έχει το ρόλο της πρώτης «διαφάνειας» πάνω στην οποία θα τοποθετηθεί η επόμενη, αυτή της τέταρτης ενότητας. Σε αυτή γίνεται προσπάθεια να παρουσιαστούν οι κυριότερες ιδέες από το έργο δύο μεγάλων σύγχρονων φιλοσόφων, που συχνά αποκαλούνται καντιανοί πλουραλιστές, του John Rawls και του Jürgen Habermas. Ο στόχος από την αντιπαραβολή των δύο παραπάνω «διαφανειών», είναι να σημειώσουμε τις διαφορές και τις ομοιότητες που έχουν οι σύγχρονες αυτές θεωρήσεις με την καντιανή οπτική. Να παρατηρήσουμε ποιες από τις ιδέες του Κάντ κρατούν, ποιες μετασχηματίζουν και για ποιο λόγο. Στην πέμπτη ενότητα περνάμε στον καθαρά διεθνολογικό λόγο, αυτόν που διατυπώνεται από διεθνολόγους και πολιτικούς επιστήμονες. Οι θεωρητικοί που εξετάζονται εδώ είναι μόνο αυτοί που έχουν στενή θεωρητική σχέση με τον Κάντ, αυτοί που αντλούν σε μεγάλο βαθμό ιδέες από αυτόν. Σε αυτό το σημείο θα γίνει και μία παραδρομή, προκειμένου να εξετάσουμε τη σχέση ενός σημαντικού θεωρητικού για τις διεθνείς σχέσεις, του Hedley Bull, που δεν ανήκει στην

---

² Για την αποδεικτική μέθοδο της *υπέρθεσης* βλ. Karasmanis, Vassilis, “On the First Greek Mathematical Proof”, *Hermathena*, (2000), pp.7-21, ειδικότερα σελ.17-21

παραπάνω κατηγορία, με τον Κάντ και την καντιανή παράδοση. Η τελευταία αυτή «διαφάνεια» θα «αντιπροβληθεί» με τις δύο προηγούμενες, προκειμένου να τελεστεί ένας γόνιμος διάλογος, μεταξύ φιλοσοφίας και διεθνών σχέσεων.

Στην έκτη και τελευταία ενότητα, με τίτλο «αντί συμπεράσματος», να μεν θα απουσιάζει ένα τελικό συμπέρασμα, όμως αντίθετα με τον τίτλο θα γίνει η προσπάθεια να διατυπωθούν κάποια μερικά συμπεράσματα σε σχέση με τη διαπραγμάτευση του θέματος. Τέλος, θα εκφραστούν σύντομα κάποιες απόψεις του γράφοντα σε σχέση τόσο με το ζήτημα, όσο και με τον κλάδο των διεθνών σχέσεων.

Λόγω του θεωρητικού χαρακτήρα της εργασίας καταβλήθηκε η προσπάθεια να διατηρηθεί μία αυστηρότητα στη διαπραγμάτευση, έτσι ώστε να ξεπεραστεί η αοριστολογία και να προσεγγιστεί το μεγαλύτερο δυνατό βάθος. Ως εκ τούτου, θα διαπιστωθεί ενδεχομένως, ότι υπάρχουν κάποια στρηνά σημεία στην ανάλυση, τα οποία αν και μοιάζουν με ασήμαντες λεπτομέρειες, εν τούτοις έχουν θέση σε συγκεκριμένα θεωρητικά επιχειρήματα ή προεκτάσεις. Σύμφωνα και με αυτά που αναφέρθηκαν πιο πάνω, αυτό που μας ενδιαφέρει εδώ είναι να αποσαφηνίσουμε, όσο αυτό είναι δυνατόν, τις καντιανές αντιλήψεις για τη διεθνή κοινωνία, να τις αντιπαραβάλουμε και να δούμε τη μετεξέλιξή τους σε σύγχρονες φιλοσοφικές θεωρήσεις, αλλά και να παρατηρήσουμε τη σχέση των δύο αυτών με κάποιες «καντιανές» θεωρίες των διεθνών σχέσεων.

Για αυτό ακριβώς το λόγο, η γραμμή που ακολουθήθηκε έχει μείνει αυστηρά εντός αυτού που σχηματικά θα αποκαλούσαμε «καντιανή παράδοση». Δεν περιέχεται σχεδόν καμία αναφορά σε κριτική που γίνεται από σημείο εκτός της παράδοσης αυτής. Με αυτόν τον τρόπο, έχουν παραβλεφθεί πολύ ενδιαφέρουσες κριτικές απόψεις που έχουν διατυπωθεί κατά καιρούς είτε από φιλοσόφους, είτε από διεθνολόγους. Η αντιπαράθεση σε αυτό το επίπεδο, με την έκθεση επιχειρημάτων από τη μηδενιστική ή τη σιεπτικιστική παράδοση της φιλοσοφίας και από τη ρεαλιστική παράδοση των διεθνών σχέσεων, θα είχε μεγάλο ενδιαφέρον, αλλά θα μπορούσε να αποτελέσει το αντικείμενο μίας διαφορετικής εργασίας. Μία τέτοια αντιπαράθεση δεν μπορούσε να ενταχθεί εδώ, καθώς δεν θα συμφωνούσε με τους στόχους που θέσαμε.

Το κατά πόσο οι στόχοι αυτοί έχουν εκπληρωθεί, είναι ένα ερώτημα που αναμένεται να απαντηθεί από τις επικείμενες αναγνώσεις.

Το κείμενο

Το κείμενο «Για την αιώνια ειρήνη» είναι ένα από τα ύστερα κείμενα του Κάντ, γράφτηκε το 1795, όταν ο συγγραφέας ήδη αριθμούσε το 71^ο έτος της ηλικίας του. Τα τρία μεγάλα έργα του φιλοσόφου είχαν ήδη εκδοθεί νωρίτερα. Η «Κριτική του Καθαρού Λόγου» δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά το 1781, η «Κριτική του Πρακτικού Λόγου» το 1788 και η «Κριτική της Κριτικής Δύναμης» το 1790. Με αυτόν τον τρόπο, το κείμενο που εξετάζουμε εδώ, αν και παρουσιάζει κάποιες διαφοροποιήσεις με παλιότερα κείμενα του συγγραφέα, εν τούτοις δεν μπορεί παρά να αποτελεί μέρος και παρακλάδι του γενικότερου φιλοσοφικού του συστήματος. Ο χρονικός ορίζοντας του έργου τοποθετείται εν μέσω εξέλιξης της Γαλλικής Επανάστασης, όπου η κατάσταση είναι ακόμα έρρυθμη. Το Μάιο του 1795 καταστέλλονται βίαια δύο εξεγέρσεις, ενώ ο Κάντ παραδίδει το κείμενο στον εκδότη πριν τον Οκτώβριο του 1795 και την ανάκληση του Ναπολέοντα. Στην Πρωσία το κλίμα στους κόλπους των διανοητών είναι επιφυλακτικό και συντηρητικό σε σχέση με τις εξελίξεις στη Γαλλία.³

Το κείμενο, όπως δηλώνει και ο τίτλος του, εξετάζει τους όρους και τις συνθήκες υπό τις οποίες είναι δυνατή η κατάκτηση της διαρκούς ειρήνης για την ανθρωπότητα. Έχει τη μορφή, στο μεγαλύτερο μέρος του, ενός νομικού διακηρυκτικού κειμένου, χωρίς να λείπουν όμως σε σημεία του και οι πιο βαθιές φιλοσοφικές αναφορές. Το κύριο μέρος του αποτελείται από έξι (6) προεισαγωγικά άρθρα, τρία (3) οριστικά και δύο (2) προσθήκες, ενώ υπάρχει ακόμα ένα παράρτημα με δύο μέρη, καθώς και σημειώσεις με τη μορφή παραπομπών στο τέλος.

Τα έξι (6) προεισαγωγικά άρθρα

1. *«Καμία συνθήκη ειρήνης, που συνάπτεται με την κρυφή επιφύλαξη αιτίου για μελλοντικό πόλεμο, δεν πρέπει να θεωρείται έγκυρη».*

Έτσι οι επιφυλάξεις σε συνθήκες ειρήνης καθιστούν τη συνθήκη προϊόν απλής ανακωχής και αφαιρούν το μόνιμο χαρακτήρα που η έννοια της ειρήνης εμπεριέχει. Στα πλαίσια όμως της πρακτικής πολιτικής και στο βαθμό που ένα κράτος έχει ως στόχο τη διαρκή αύξηση της ισχύος του με οποιαδήποτε μέσα, η παραπάνω φράση μοιάζει «αφελής» και «σχολαστική».⁴

Ο συγγραφέας εδώ, εξ' αρχής, κάνει δύο νύξεις. Πρώτον, ότι οι απόψεις που εκφράζονται από τους φιλοσόφους σε μία πιο θεωρητική βάση, και διατυπώνουν κατά τη γνώμη τους αιτήματα που αξιώνουν καθολική αποδοχή, γίνονται συχνά αντικείμενο

³ Τα ιστορικά στοιχεία εδώ έχουν αντληθεί από την Εισαγωγή του Λευτέρη Αναγνώστου στο Kant, Immanuel, *Για την Αιώνια Ειρήνη*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1992, σελ. 19

⁴ Στο ίδιο, σελ.25-26

χλευασμού από τους πολιτικούς της πράξης, και τους προσδίδουν το χαρακτηρισμό του «ουτοπικού». Δεύτερον, τίθεται εδώ από την πρώτη στιγμή, ότι στόχος του κειμένου και ζητούμενο για τον Κάντ δεν είναι γενικά και αόριστα η επίτευξη της ειρήνης, αλλά η κατάκτηση μίας διαρκούς ειρήνης. Όχι ένα διάλειμμα των εχθροπραξιών, αλλά μία παύση του πολέμου, ως μορφή επίλυσης διαφορών, δια παντός.

2. *«Κανένα ανεξάρτητο κράτος (μικρό ή μεγάλο) δεν θα προσκτάται από άλλο, μέσω κληρονομιάς, ανταλλαγής, πωλήσεως ή δωρεάς».*

Μία τέτοια πρακτική μετατρέπει το κράτος από ηθικό πρόσωπο σε πράγμα και αντίκειται στην ιδέα του πρωταρχικού συμβολαίου. Το κράτος «είναι κοινωνία ανθρώπων, την οποία ουδείς, εκτός από την ίδια, έχει το δικαίωμα να εξουσιάζει και να διαθέτει».⁵

3. *«Συν τω χρόνω οφείλουν να εκλείψουν τελείως οι μόνιμοι στρατοί».*

Η παρουσία των μόνιμων στρατών εντείνουν τον ανταγωνισμό μεταξύ των κρατών και αποτελούν συνεχή απειλή για πόλεμο. Διακρίνεται η εθελοντική περιοδική άσκηση των πολιτών στα όπλα για αυτοπροστασία, από τη μίσθωση ανθρώπων για να σκοτώνουν, η οποία τους καθιστά απλά όργανα στα χέρια του κράτους. Οι στρατοί αυτοί οδηγούν τα κράτη στον ανταγωνισμό για τη στρατιωτική υπεροχή, ενώ «με τα δημιουργούμενα από τους εξοπλισμούς έξοδα κάνουν τελικά την ειρήνη πιο ανυπόφορη από ένα σύντομο πόλεμο».⁶

4. *«Δεν θα δημιουργούνται κρατικά χρέη σε συνάρτηση με εξωτερικές κρατικές διαφορές».*

Ένα πιστωτικό σύστημα άπειρα αυξανόμενο και διαχειριζόμενο από ένα λαό (Μ. Βρετανία-τότε) αποτελεί επικίνδυνη χρηματική δύναμη για τη διεξαγωγή πολέμων. Μία τέτοια «...ευκολία διεξαγωγής πολέμων σε συνδυασμό με τη φιλοπόλεμη ροπή των κυβερνώντων, η οποία φαίνεται ότι είναι έμφυτη στον άνθρωπο, αποτελεί μεγάλο εμπόδιο για την αιώνια ειρήνη».^{7*}

5. *«Κανένα κράτος δεν θα αναμειγνύεται με τη βία στο πολίτευμα και στη διακυβέρνηση ενός άλλου».*

Κάτι τέτοιο δεν πρέπει να συμβαίνει ούτε στην περίπτωση που ένα κράτος είναι δεσποτικό, ούτε σε περίπτωση εμφυλίου με την παροχή βοήθειας σε ένα από τα δύο μέρη.⁸

---

⁵ Στο ίδιο,σελ.26-27

⁶ Στο ίδιο, σελ.27-28

⁷ Στο ίδιο, σελ.28-30. * Εκτενέστερη αναφορά στην οπτική του Κάντ για την ανθρώπινη φύση θα γίνει παρακάτω, στην τρίτη ενότητα

⁸ Στο ίδιο, σελ.30-31

Και σε αυτό το άρθρο ο Κάντ θέτει από την αρχή τα όρια της οπτικής του, η οποία, σε γενικές γραμμές, τάσσεται υπέρ της διαφύλαξης της αυτονομίας-κυριαρχίας όλων των κρατών.

6. «Κανένα κράτος σε πόλεμο με άλλο δεν θα επιτρέψει εχθροπραξίες τέτοιες, οι οποίες θα έκαναν αδύνατη την αμοιβαία εμπιστοσύνη σε μελλοντική ειρήνη, όπως είναι: η χρησιμοποίηση δολοφόνων ή δηλητηριαστών, η παραβίαση συνθηκολογήσεων, η υποκίνηση προδοσίας στο αντίπαλο κράτος κ.ο.κ.».

Ο εξοντωτικός πόλεμος καθιστά την ειρήνη δυνατή μόνο μετά από μία πλήρη καταστροφή και για αυτό πρέπει να απαγορεύεται. Τα παραπάνω «στρατηγήματα» όχι μόνο οδηγούν αναπόφευκτα σε έναν τέτοιο πόλεμο, αλλά κάποια, όπως η χρήση κατασκοπών, περνούν και στην κατάσταση ειρήνης και για αυτό θα πρέπει να καταργηθούν.⁹

Ο Κάντ φαίνεται να έχει επηρεαστεί εδώ από τη διαίρεση της Πολωνίας ανάμεσα σε Πρωσία, Ρωσία και Αυστρία που οδήγησε σε μία προκαταρκτική διευθέτηση το 1795, χρονιά δημοσίευσης του έργου. Ως εκ τούτου, κατά πάσα πιθανότητα ο πόλεμος εξόντωσης στον οποίο αναφέρεται δεν αφορά τον πληθυσμό, όπως στην περίπτωση της γενοκτονίας, αλλά την εξόντωση ενός κράτους ως νομική-πολιτική κοινότητα.¹⁰

Από τους παραπάνω νόμους οι 1, 5 και 6 είναι απαραίτητο να εφαρμοστούν άμεσα, ενώ οι 2, 3 και 4 επιτρέπουν στην εξουσία ευρύτερα περιθώρια υποκειμενικής εφαρμογής τους, ανάλογα με τις συνθήκες.¹¹

Τα τρία (3) οριστικά άρθρα

Ο συγγραφέας πριν παρουσιάσει τα οριστικά άρθρα προσπαθεί στη σημείωση (3) να σκιαγραφήσει ποια είναι η βάση κάθε έννομου πολιτειακού καθεστώτος. Αναφέρει ότι «όλα τα έννομα καθεστώτα...έχουν ως βάση: 1) τα πολιτικά δικαιώματα των ανθρώπων μέσα σε

⁹ Στο ίδιο, σελ.31-32

¹⁰ Lutz-Bachmann, Matthias, “Kant’s Idea of Peace and the Philosophical Conception of a World Republic”, στο James Bohman and Matthias Lutz-Bachmann (eds.) *Perpetual Peace: Essays on Kant’s Cosmopolitan Ideal*, pp. 59-77, Cambridge, MIT Press, 1992

¹¹ Kant, Immanuel, *Για την Αιώνια Ειρήνη*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1992, σελ. 32-33

* Θα ακολουθήσουμε εδώ το συμπέρασμα της Kleingeld στο παρακάτω άρθρο της, όπου αναφέρει ότι ο Κάντ σύμφωνα με αυτό που γράφει στη σελίδα 42 της *Αιώνιας Ειρήνης*, «οι λαοί ως κράτη...», θεωρεί τους όρους «λαός» και «κράτος» ως συνώνυμους, τουλάχιστον στο εν λόγω κείμενο, και κάνει χρήση των δύο όρων εκ περιτροπής. Παρ’ όλα αυτά, ο ίδιος σε παλιότερο κείμενό του, στη «Μεταφυσική των Ηθών», αναφέρει ότι ο όρος «δικαίω των λαών» (Voelkerrecht) είναι λανθασμένος και πως ο κατάλληλος όρος θα ήταν «δικαίω των κρατών» (Staatenrecht).

Για τις παραπάνω παρατηρήσεις βλ Kleingeld, Pauline, “Approaching Perpetual Peace: Kant’s Defence of a League of States and his Ideal of a World Federation”, *European Journal of Philosophy* 12:3 pp.304-325, σελ.305-306

ένα λαό (ή κράτος*) (jus civitatis), 2) το διεθνές δίκαιο των κρατών στις μεταξύ τους σχέσεις (jus gentium), 3) το κοσμοπολιτικό δίκαιο, εφόσον άνθρωποι και κράτη που βρίσκονται σε εξωτερικές σχέσεις με αμοιβαίες επιδράσεις θεωρηθούν πολίτες ενός γενικού πανανθρώπινου κράτους (jus cosmopolitanum). Η διαίρεση αυτή δεν είναι αυθαίρετη, αλλά αναγκαία σε σχέση με την ιδέα της αιώνιας ειρήνης.»¹²

Πρώτο Οριστικό Άρθρο

«Το πολιτειακό καθεστώς κάθε κράτους θα είναι ρεπουμπλικανικό».

Το καντιανό επιχείρημα ξεινά με τον ισχυρισμό ότι η αιώνια ειρήνη είναι δυνατή μόνο αν τα κράτη πρωταρχικά γίνουν ρεπουμπλικανικά. Κάτι τέτοιο είναι δυνατό, αφού μέσω του εν λόγω καθεστώτος απαιτείται να ζητηθεί η συναίνεση των πολιτών προκειμένου να αποφασισθεί ένας πόλεμος, και σε αυτό το πλαίσιο «...τίποτε δεν είναι φυσικότερο από το να το σκεφτούν πολύ σοβαρά, προτού αρχίσουν ένα τέτοιο παιχνίδι...». Αντίθετα, σε ένα μη ρεπουμπλικανικό καθεστώς «...ο ανώτατος άρχων δεν είναι πολίτης, αλλά ιδιοκτήτης του κράτους...», ως εκ τούτου παίρνει πολύ ευκολότερα την απόφαση για πόλεμο, αφού συνήθως δεν υπολογίζει το κόστος.¹³

Δεύτερο Οριστικό Άρθρο

«Βάση του διεθνούς δικαίου θα αποτελεί ένα ομοσπονδιακό σύστημα ελευθέρων κρατών».

Τα κράτη, όπως και τα μεμονωμένα άτομα, στην κατάσταση της φύσης, δηλαδή σε μία κατάσταση όπου εξωτερικοί νόμοι απουσιάζουν, βρίσκονται σε συνεχή αντιπαλότητα και διαμάχη μόνο και μόνο λόγω της συνύπαρξής τους. Σε μία τέτοια κατάσταση ίσως να μπορούν να αναζητήσουν μία ρύθμιση των σχέσεων τους και το ένα να «προσχωρήσει» μαζί με το άλλο «...σε ένα καθεστώς παρόμοιο με το πολιτειακό, όπου το δίκαιο του καθενός θα μπορεί να κατοχυρωθεί. Θα ήταν μία *κοινωνία εθνών**, η οποία παρά ταύτα δεν θα έπρεπε να είναι ένα κράτος εθνών». ¹⁴ Όπως στην περίπτωση των μεμονωμένων ατόμων, που προχωρούν στην ίδρυση κράτους, στην ίδρυση δηλαδή μίας αρχής που θα διευθετεί ειρηνικά τις διαφορές τους, έτσι και στην περίπτωση των κρατών, από τη στιγμή που θα

¹² Kant, Immanuel, *Για την Αιώνια Ειρήνη*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1992, σελ.108

¹³ Στο ίδιο, σελ.36-38

* Ενώ ο συγκεκριμένος όρος προέρχεται από την επίσημη παραπάνω μετάφραση της Κας Άνας Πόταγα, στο υπόλοιπο κείμενο θα μεταφράζουμε ως «κοινωνία κρατών» τον όρο που στην αγγλική βιβλιογραφία αποδίδεται ως “League of States”. Σημειώνουμε ότι ο ίδιος ο Κάντ χρησιμοποιεί εκ περιτροπής τους όρους «κοινωνία κρατών», «συμμαχία κρατών» και «ομοσπονδία κρατών» για να δηλώσει το ίδιο πράγμα. Οι παραπάνω όροι δεν θα πρέπει να συγχέονται με τους όρους «κράτος εθνών» και «οικουμενική ρεπουμπλικανική πολιτεία», που χρησιμοποιεί ο συγγραφέας για να περιγράψει αυτό που σήμερα αποκαλούμε με τον όρο «παγκόσμιο κράτος».

¹⁴ Στο ίδιο, σελ.42

αποφασίσουν ότι δεν θέλουν να διεξάγεται μεταξύ τους πόλεμος, θα πρέπει να αναγνωρίσουν μία κοινή ανώτατη αρχή, που θα εξασφαλίζει το δίκαιο στις σχέσεις τους. Και αυτό διότι, όπως δηλώνει ο ίδιος ο Κάντ, «δεν καταλαβαίνω καθόλου πού θα στηρίζω την πίστη μου στο δίκαιο μου, αν δεν υπάρχει το υποκατάστατο του θεσμού της πολιτειακής κοινωνίας, δηλαδή η ελεύθερη ομοσπονδία...».¹⁵ Η ιδέα σχηματισμού μίας τέτοιας «ομοσπονδίας» είναι εφαρμόσιμη, αρκεί «...κάποιος ισχυρός και φωτισμένος λαός [να] δεήσει να απαρτίσει μία ρεπουμπλικανική πολιτεία (που από τη φύση της τείνει στην αιώνια ειρήνη), το κράτος αυτό θα αποτελέσει το κέντρο της ομοσπονδιακής ένωσης, όπου θα προσχωρούν τα άλλα κράτη...».¹⁶ Σε ένα πρώτο επίπεδο φαίνεται ο Κάντ να δίνει εξαιρετική σημασία στο ζήτημα της εξωτερικής κυριαρχίας των κρατών, και για αυτό να αποκλείει το ενδεχόμενο ενός «κράτους εθνών» και να μιλά για μία «κοινωνία εθνών». Μάλιστα, σε ένα σημείο αναφέρει ότι «κάθε κράτος βασιζέται το μεγαλείο του...ακριβώς στην ανεξαρτησία του από εξωτερικούς νομικούς περιορισμούς...».¹⁷ Παρ' όλα αυτά, στο μέρος αυτό του κειμένου εμφανίζεται μία από τις κυριότερες αμφισημίες του φιλοσόφου, η οποία έχει προκαλέσει εκτενείς συζητήσεις, με την ανάπτυξη των οποίων θα ασχοληθούμε στην επόμενη ενότητα.

Τρίτο Οριστικό Άρθρο

«Το κοσμοπολιτικό δίκαιο θα περιορίζεται στις προϋποθέσεις της γενικής φιλοξενίας».

Με τον όρο φιλοξενία εδώ νοείται το δικαίωμα που έχει κάθε ξένος που επισκέπτεται μία άλλη χώρα, να μην υφίσταται εχθρική μεταχείριση. Δεν υπάρχει δικαίωμα επισκέπτη, αλλά δικαίωμα επίσκεψης, ένα δικαίωμα που έχουν όλοι οι άνθρωποι βάσει της «από κοινού κατοχής της επιφάνειας της γης». Έτσι, με το δικαίωμα της φιλοξενίας «...μπορούν απομακρυσμένες μεταξύ τους ήπειροι να δημιουργούν ειρηνικές σχέσεις, που εν τέλει αποκτούν επίσημο νομικό χαρακτήρα, οδηγώντας έτσι το ανθρώπινο γένος όλο και πλησιέστερα προς ένα κοσμοπολιτικό καθεστώς.»¹⁸

Πρώτη προσθήκη

Εγγύηση για την αιώνια ειρήνη

Ο Κάντ διατυπώνοντας μια ισχυρά τελεολογική θέση αναφέρει: «εκείνη που παρέχει την εγγύηση αυτή δεν είναι άλλη από τη μεγάλη καλλιτέχνηδα, τη Φύση, στη μηχανιστική πορεία της οποίας διαφαίνεται καθαρά η σκοπιμότητα της ανάδυσης της ομόνοιας μέσα από

---

¹⁵ Στο ίδιο, σελ. 47

¹⁶ Στο ίδιο, σελ. 46-47

¹⁷ Στο ίδιο, σελ. 43

¹⁸ Στο ίδιο, σελ. 50-51

τη διχόνοια των ανθρώπων, έστω και παρά τη θέληση τους». Η εγγύηση, λοιπόν, για την αιώνια ειρήνη έρχεται από τη φύση, η οποία ενεργεί προς τον τελικό αυτό σκοπό μέσα από κάποια αίτια και νόμους, που όταν είναι άγνωστα σε εμάς την ονομάζουμε «τύχη». «Σε σχέση όμως με τη σκοπιμότητά της στην πορεία του κόσμου, ως βαθιά κείμενη σοφία μίας ανώτερης αιτίας, που είναι προσανατολισμένη στον αντικειμενικό τελικό σκοπό του ανθρώπινου γένους και προκαθορίζει την κοσμική πορεία, ονομάζεται πρόνοια».¹⁹ Η πρόνοια, όμως αυτή, είναι αναγνωρίσιμη από την ανθρώπινη διάνοια, «η οποία, κατά την εξέταση σχέσεων αιτίων-αιτιατών, πρέπει να παραμένει μέσα στα όρια της δυνατής εμπειρίας.» Έτσι, μία εμπειρική εξέταση των ιστορικών φαινομένων μπορεί να μας οδηγήσει στο να σκιαγραφήσουμε την πορεία που ακολούθησε η φύση ως σήμερα. Το βάρος αυτής της έρευνας το έχει αναλάβει ο ίδιος, καταλήγοντας ότι οι συνθήκες που δημιούργησε η φύση, μέσα από τα μέτρα της πρόνοιας, συνίστανται στο ότι με τη βοήθεια του πολέμου διασκόρπισε τους ανθρώπους σε όλα τα μέρη της γης, για να την κατοικήσουν, και ακριβώς με την ίδια βοήθεια τους ανάγκασε να εισέλθουν σε συνθήκες έννομες, να δημιουργήσουν δηλαδή κράτη.²⁰

Με ποιο τρόπο, όμως, η φύση εγγυάται την εκπλήρωση του τελικού σκοπού; Εδώ υπάρχει μία φυσική αναγκαιότητα, το τι πρέπει να γίνει δεν προτάσσεται ως καθήκον προς εμάς τους ανθρώπους, αλλά η φύση «το πράττει μόνη της, είτε το θέλουμε εμείς, είτε όχι». Η θέση του Κάντ συνίστανται στο ότι η φύση «...μέσω του μηχανισμού των ιδίων των ανθρώπινων ροπών, εγγυάται την ειρήνη.» Κάτι τέτοιο συμβαίνει με τρεις τρόπους. Κατά πρώτο λόγο, η φύση έχει εξοπλίσει τους ανθρώπους με λογική, η οποία τους οδηγεί να σχηματίσουν κράτη «...ακόμη και όταν πρόκειται για γένος δαιμόνων (αρκεί να έχουν λογικό)...». Κατά δεύτερο λόγο, η ίδια έχει πάρει τα μέτρα της, έτσι ώστε μέσα από τη γλωσσική και θρησκευτική διαφοροποίηση, οι λαοί να δυσκολεύονται να συγχωνευθούν, κάτι που θα οδηγούσε σε «παγκόσμια μοναρχία» και «άψυχο δεσποτισμό». Έτσι, βρίσκονται μεταξύ τους σε κατάσταση ζωηρής «άμιλλας» και μπορούν να εισέλθουν σε μία ομοσπονδιακή ένωση που θα «...προλάβει την έκρηξη εχθροπραξιών...». Κατά τρίτο λόγο, οι λαοί συμφιλιώνονται μέσω της «αμοιβαίας ιδιοτέλειας», αφού το «εμπορικό πνεύμα, το οποίο δεν μπορεί να συνυπάρξει με τον πόλεμο, αργά ή γρήγορα κυριεύει κάθε λαό.»²¹

---

¹⁹ Στο ίδιο, σελ.53-54

²⁰ Στο ίδιο, σελ.55

²¹ Στο ίδιο, σελ.61-65

Δεύτερη προσθήκη

Μυστικό άρθρο για την αιώνια ειρήνη

«Τα εξοπλιζόμενα για πόλεμο κράτη οφείλουν να λαμβάνουν υπόψη τους τα πρακτικά αξιώματα των φιλοσόφων, σχετικά με τις προϋποθέσεις της δημόσιας ειρήνης.»

Τα κράτη μπορεί να φαίνεται «υποτιμητικό» να δίνουν τόσο μεγάλη σημασία στις απόψεις κάποιων υπηκόων τους. Κάτι τέτοιο όμως μπορεί να γίνει με «σιωπηρό» τρόπο, αφήνοντας δηλαδή τους φιλοσόφους «...να μιλούν ελεύθερα και δημόσια για τις γενικές αρχές διεξαγωγής πολέμου και εδραίωσης της ειρήνης...».²² Σε αντίθεση με τη πολιτεία του Πλάτωνα, οι φιλόσοφοι για τον Κάντ δεν είναι επιθυμητό να καλούνται να κυβερνήσουν ή να γίνουν φιλόσοφοι οι κυβερνώντες. Ξεχωριστή σημασία εδώ έχει η δημόσια έκφραση των φιλοσόφων, η αρχή της δημοσιότητας, η οποία μπορεί να καταστήσει δυνατή τη σύμπραξη πολιτικής και φιλοσοφίας. Μία σημασία που διαφαίνεται καλύτερα στο δεύτερο μέρος του παραρτήματος.

Παράρτημα

I. *«Για την ασυμφωνία μεταξύ της ηθικής και της πολιτικής ως προς την αιώνια ειρήνη»*

Η σχέση μεταξύ ηθικής και πολιτικής κατέχει σημαντικό ρόλο στη διαδικασία εδραίωσης της ειρήνης στο εσωτερικό ενός κράτους, αλλά και στις διακρατικές σχέσεις. Η σχέση αυτή, εν πολλοίς προβληματική, καθορίζεται από το βαθμό επίδρασης του λόγου σε δύο πεδία. Στο πεδίο της πράξης, η απόλυτη ενέργεια του λόγου καθιστά την ηθική ήδη πράξη, αφού υπαγορεύει τους επιτακτικούς νόμους «...σύμφωνα με τους οποίους οφείλουμε να ενεργούμε.» Αν αποδεχθούμε την αυθεντία της έννοιας του καθήκοντος, δεν δικαιολογείται κανείς «...να σκεφτεί να πει ότι αδυνατεί να το πράξει.» Στο δεύτερο πεδίο, στο πεδίο των αιτιακών σχέσεων της φύσης, ο λόγος δεν είναι αριετά ισχυρός ώστε να προβλέψει την επιτυχία ή την αποτυχία «...των πράξεων ή παραλείψεων των ανθρώπων με βεβαιότητα...».²³ Άρα αυτό που γνωρίζουμε μέσω του λόγου είναι το τι πρέπει να πράξουμε ως ηθικό καθήκον, αλλά και ποιος είναι ο τελικός σκοπός, ο οποίος είναι και σκοπός της φύσης. Χωρίς να μπορούμε όμως να προβλέψουμε απόλυτα την πορεία προς τον σκοπό αυτό. Ο Κάντ εδώ δίνει μία συμβουλή, «αγωνίζεσθε πρωτίστως για τη βασιλεία του καθαρού πρακτικού Λόγου και τη δικαιοσύνη του, και ο σκοπός σας (η ευεργεσία της αιώνιας ειρήνης) θα σας δοθεί από μόνος του».²⁴

²² Στο ίδιο, σελ.66

²³ Στο ίδιο, σελ.69-70

²⁴ Στο ίδιο, σελ.83

Με αυτόν τον τρόπο, δεν υπάρχει διάσταση ηθικής και πολιτικής «αντικειμενικά (στη θεωρία)», αφού «το δέον...έχει δοθεί a priori μέσω του καθαρού Λόγου». Αντίθετα, μία τέτοια διάσταση υπάρχει «υποκειμενικά (στην εγωιστική τάση των ανθρώπων, η οποία όμως, επειδή δεν είναι θεμελιωμένη πάνω σε αξιώματα του Λόγου, δεν μπορεί να ονομασθεί ακόμη πράξις)...».²⁵ Ο Κάντ συνοψίζει την άποψή του λέγοντας πως και στην πράξη «η αληθινή πολιτική δεν μπορεί λοιπόν να κάνει βήμα χωρίς προηγουμένως να έχει διακονήσει την ηθική...».²⁶ Έτσι, προχωρά και στη διάκριση «ηθικού πολιτικού» και «πολιτικού ηθικολόγου». Ο πρώτος υποτάσσει τις πολιτικές του πράξεις σε ασφαλή κριτήρια της ηθικής και του λόγου, ενώ ο δεύτερος θέλει να διαμορφώσει την ηθική σύμφωνα με τα δικά του συμφέροντα.

II. «Αρμονία πολιτικής και ηθικής σύμφωνα με την υπερβατολογική έννοια του δημοσίου δικαίου»

Προσπαθώντας να κατασκευάσει την υπερβατολογική έννοια του δημοσίου δικαίου ο Κάντ περιγράφει μία διαδικασία αφαίρεσης της «ύλης» του δημοσίου δικαίου, δηλαδή των εμπειρικών σχέσεων. Αυτό που απομένει από τη διαδικασία αυτή της αφαίρεσης είναι «...η μορφή της δημοσιότητας, της οποίας τη δυνατότητα περιέχει μέσα της κάθε δικαιοκή αξίωση, διότι χωρίς αυτήν δεν θα υπάρχει δικαιοσύνη (που δεν είναι νοητή παρά μόνον ως δημόσια κοινοποιήσιμη), άρα δεν θα υπήρχε δίκαιο.»²⁷ Έτσι, η πρόταση που δηλώνει τον υπερβατολογικό τύπο δημοσίου δικαίου διαμορφώνεται ως εξής: «Κάθε ενέργεια που έχει σχέση με τα δικαιώματα άλλων ανθρώπων και τα αξιώματά της δεν συμβιβάζονται με τη δημοσιότητα είναι άδικη»²⁸ Η αρχή της δημοσιότητας εμφανίζεται ως ο όρος όλων των όρων για την εγκαθίδρυση έλλογων σχέσεων σε μία πολιτεία. Ο χαρακτήρας της δεν είναι μόνο ηθικός αλλά και νομικός, αφορά δηλαδή και τα δικαιώματα των ανθρώπων. Η γραμμή σκέψης που φαίνεται να βρίσκεται πίσω από τα λόγια του Κάντ αφορά τη φύση των πρακτικών αξιωμάτων. Αν ένα αξίωμα είναι τέτοιο ώστε να μην μπορώ να το «δημοσιοποιήσω» ή να μην μπορώ να το «στηρίξω δημόσια», σημαίνει ότι προκαλεί την άμεση αντίδραση όλων εναντίον μου και κάτι τέτοιο δεν μπορεί παρά να συνεπάγεται ότι υπάρχει μία αδικία που τους απειλεί.

²⁵ Στο ίδιο, σελ.86

²⁶ Στο ίδιο, σελ.88

²⁷ Το παράθεμα αυτό του Κάντ είναι μεταφρασμένο από τα γερμανικά από τον Κοσμά Ψυχοπαίδη στο Ψυχοπαίδη, Κοσμάς, «Μεθοδολογικά προβλήματα της καντιανής κριτικής με αφετηρία το κείμενο Για την αιώνια ειρήνη», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, No. 25, Μάιος 2005, σελ. 7-18 (εδώ σελ.16). Το αντίστοιχο σημείο στη μετάφραση της Κας Πόταγα είναι ελαφρώς διαφοροποιημένο και βρίσκεται στη σελίδα 89.

²⁸ Kant, Immanuel, *Για την Αιώνια Ειρήνη*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1992, σελ.90

Όσον αφορά το «πολιτειακό δίκαιο» η αρχή της δημοσιότητας καθιστά παράνομες τις εξεγέρσεις, ακόμα και εναντίον κάποιου καταπιεστικού τυράννου, στο βαθμό που αυτές δεν μπορούν να ανακοινώσουν δημόσια την πρόθεσή τους, από φόβο για ματαίωση του σκοπού τους. Σε σχέση με το διεθνές δίκαιο, η ίδια η έννοια αυτού «...εμπεριέχει ήδη τη δημοσιοποίηση μίας παγκόσμιας βούλησης που καθορίζει τα δίκαια του καθενός». Και δεν μπορεί να γίνεται λόγος για διεθνές δίκαιο, αν δεν τηρείται η προϋπόθεση μίας έννομης τάξης πραγμάτων, ακόμα και αν αυτό συνεπάγεται τουλάχιστον, «μία μόνιμη ελεύθερη ένωση».²⁹

Στις τελευταίες γραμμές του κειμένου ο Κάντ δίνει το στίγμα του για το πώς βλέπει ο ίδιος το ζήτημα της αιώνιας ειρήνης. Για αυτόν η ειρήνη δεν αποτελεί μια κενή ιδέα, αφού όπως έδειξε αποτελεί καθήκον του λόγου και ταυτόχρονα υπάρχει σοβαρή ελπίδα εγκαθίδρυσής της, μιας και εγγυητής της είναι η φύση. Έτσι, το ζήτημα της αιώνιας ειρήνης δεν αποτελεί τίποτε άλλο παρά ένα *Anfangsfrage*, ένα «...πρόβλημα που βρίσκει όλο και περισσότερο τη λύση του και διαρκώς πλησιάζει το στόχο του...».³⁰

---

²⁹ Στο ίδιο, σελ.91-94

³⁰ Στο ίδιο, σελ.100-101

Η συζήτηση

Στο παρακάτω κεφάλαιο θα παρουσιαστούν οι βασικές έννοιες που προκύπτουν από το κείμενο «*Για την αιώνια ειρήνη*», καθώς και η συζήτηση που λαμβάνει χώρα, κυρίως από πλευράς φιλοσόφων, σε σχέση με τα ζητήματα που συνδέονται με αυτές. Ορισμένες φορές η συζήτηση θα δώσει την εντύπωση ότι ασχολείται με λεπτομέρειες στενές και ενδεχομένως ανάξιες για ενασχόληση από πλευράς αυτών που θέλουν να αντλήσουν την ουσία μέσα από αυτή τη διανοητική διαδικασία. Παρά ταύτα, οι λεπτομέρειες αυτές έχουν, τις περισσότερες φορές, σημασία, αφού λαμβάνουν μέρος στη διαδικασία στήριξης ενός επιχειρήματος, ή έχουν αποτελέσει μέρος επιχειρημάτων και προεκτάσεων που χρησιμοποιήθηκαν από μετέπειτα θεωρητικούς ή θεωρητικά ρεύματα. Θα ήταν σκόπιμο να σημειώσουμε εδώ, ότι ο παρακάτω χωρισμός των θεματικών ενοτήτων είναι λίγο ως πολύ αυθαίρετος και έγινε από τον γράφοντα. Θα παρατηρηθεί, ενδεχομένως, ότι, όπως συμβαίνει αρκετές φορές στη φιλοσοφία, τα διάφορα ζητήματα αλληλοδιαπλέκονται σε μεγάλο βαθμό.

Για την κατάσταση της φύσης ως κατάσταση πολέμου

Η κατάσταση της φύσης είναι μία κατασκευή, την οποία χρησιμοποιούσαν οι διανοητές του Διαφωτισμού προκειμένου να περιγράψουν μία υποθετική προκοινωνική κατάσταση του ανθρώπου. Στην κατάσταση αυτή το ανθρώπινο είδος βρίσκεται σε *μόνιμο πόλεμο όλων εναντίων όλων*, για να χρησιμοποιήσουμε τη διάσημη Χομπσιανή ρήση. Ο Κάντ φαίνεται να ασπάζεται μία ανάλογη άποψη με την παραπάνω, αλλά με κάποιες διαφοροποιήσεις.

Για αυτόν «...η φυσική κατάσταση (status naturalis) ...είναι... κατάσταση πολέμου, δηλαδή, αν και όχι πάντα κατάσταση ανοιχτών εχθροπραξιών, μόνιμη όμως απειλή για το ξέσπασμά τους.» Μία τέτοια κατάσταση ισχύει για τους ανθρώπους, αλλά και για τους λαούς και μπορεί να ξεπεραστεί μόνο με ρύθμιση της σχέσης τους, δίνοντας αμοιβαίες εγγυήσεις, «πράγμα το οποίο μόνο σε έννομο καθεστώς είναι δυνατό να γίνει».³¹

Τρεις παρατηρήσεις μπορούν να γίνουν εδώ. Πρώτον, ο Κάντ φαίνεται να ξεινιάει αποδεχόμενος την οπτική ότι η κατάσταση της φύσης είναι κατάσταση πολέμου, ο οποίος όμως δεν υπάρχει παντού και πάντα. Αυτό που κάνει την κατάσταση της φύσης ανυπόφορη δεν είναι ο ίδιος ο πόλεμος, αλλά η μόνιμη απειλή του πολέμου. Δεύτερον, καθορίζει ως μοναδικό τρόπο εξόδου από μία τέτοια κατάσταση την εγκαθίδρυση έννομης τάξης, ορίζοντας, ουσιαστικά με αυτόν τον τρόπο, την κατάσταση της φύσης ως κατάσταση

---

³¹ Kant, Immanuel, *Για την Αιώνια Ειρήνη*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1992, σελ.35, βλ. επίσης σελ.107, σημείωση 3, όπου ο συγγραφέας κάνει παραλληλισμό ανθρώπου και λαού σε σχέση με την κατάσταση της φύσης.

απουσίας νόμου. Τρίτον, φαίνεται σε ένα πρώτο επίπεδο να χαρακτηρίζει την κατάσταση της φύσης των κρατών εφαρμόζοντας απόλυτα τον παραλληλισμό της με αυτήν των ανθρώπων. Αυτό είναι ένα προ-στάδιο του επιχειρήματος της αναλογίας το οποίο θα μας απασχολήσει αργότερα.

Σε ένα προηγούμενο σημείο του κειμένου ο Κάντ, συγκεκριμένα στο 6^ο προκαταρκτικό άρθρο, κάνει αναφορά σε κάποια στρατηγήματα τα οποία θα πρέπει να απουσιάζουν από τη διεξαγωγή του πολέμου, αφού βλάπτουν την αμοιβαία εμπιστοσύνη των μερών και καθιστούν σχεδόν αδύνατη κάθε μελλοντική ειρήνη. Ο ίδιος αναφέρει πως «ο πόλεμος είναι το θλιβερό, ύστατο μέσο για τη βίαιη διεκδίκηση δικαιωμάτων στην πρωτόγονη κατάσταση (όπου δεν υπάρχει δικαστήριο για να αποφανθεί με νομικό κύρος), όπου κανένα από τα δύο μέρη δεν μπορεί να κηρυχθεί άδικος εχθρός (αυτό ήδη προϋποθέτει δικαστική απόφαση) και μόνο η έκβαση του αποφαινεται με τίνος το μέρος είναι το δίκαιο (σαν από κάποια τρόπον τινά θεία δίκη)».³² Αν όμως ο πόλεμος είναι ένα γεγονός που λαμβάνει χώρα σε μία κατάσταση απουσίας νόμου, σε μία κατάσταση σαν την κατάσταση της φύσης, τα άτομα που θα στηριχθούν ακριβώς ώστε να καταργηθούν τα παραπάνω στρατηγήματα; Ο Κάντ απαντάει ότι «...μία ελάχιστη εμπιστοσύνη στο φρόνημα του εχθρού πρέπει να απομένει ακόμη και εν μέσω πολέμου...».³³ Άρα λοιπόν υπάρχει η δυνατότητα, έστω και αυτής της απειροελάχιστης ρύθμισης σε μία κατάσταση όπου ο νόμος απουσιάζει. Μία τέτοια ρύθμιση μπορεί να βασίζεται στην αμοιβαία εμπιστοσύνη των μερών ή και στη λογική και σωφροσύνη των ανθρώπων για το μέλλον.

Οι παρατηρήσεις εδώ -η τελευταία μαζί με τις τρεις παραπάνω- έγιναν σε μία προσπάθειά να υποστηριχθεί ότι ο Κάντ δεν έχει μία καθαρά Χομπσιανή άποψη σε σχέση με την κατάσταση της φύσης στις σχέσεις μεταξύ των κρατών. Αν και ο ίδιος κάνει, φραστικά τουλάχιστον, τον παραλληλισμό ανάμεσα σε άτομα και κράτη στην κατάσταση της φύσης, εν τούτοις φαίνεται να ορίζει ελαφρώς διαφορετικά την κατάσταση αυτή των κρατών από ότι η Χομπσιανή οπτική. Κατά πρώτο λόγο, η κατάσταση της φύσης δεν είναι μία κατάσταση πολέμου, αλλά μία κατάσταση συνεχούς απειλής πολέμου. Ως εκ τούτου δεν φαίνεται να τη χαρακτηρίζει τόσο ο πόλεμος, όσο η απουσία έννομης τάξης. Κατά δεύτερο λόγο, σε μία τέτοια άνομη κατάσταση, ο Κάντ φαίνεται να δέχεται μία ελάχιστη νομική εγκυρότητα όταν μιλά για το πώς θα απαγορευτούν τα στρατηγήματα εν καιρώ πολέμου. Βέβαια, όπως αναφέρει και ο Lutz-Bachmann δεν μπορούμε να μιλήσουμε για μία θετική νομική τάξη, αλλά ούτε και για φυσικό δίκαιο, αφού αναφερόμαστε σε κράτη και όχι σε ανθρώπους. Έτσι, ο ορισμός των ορίων στο πώς θα διεξάγεται ο πόλεμος, δεν μπορεί να

³² Στο ίδιο, σελ.31

³³ Στο ίδιο, σελ.31

έρχεται από αλλού παρά από την πρακτική ενόραση του ίδιου του λόγου.³⁴ Η παραπάνω παρατηρήσεις θεωρώ ότι διαφοροποιούν την καντιανή περιγραφή της κατάστασης της φύσης των κρατών από μία χομπσιανή περιγραφή.

Ο λόγος ως βάση του ιδεώδους της ειρήνης

Τα κράτη στην προσπάθειά τους να βγουν από μία κατάσταση πολέμου και να εισέλθουν σε ένα νόμιμο καθεστώς στην πορεία προς την ειρήνη, βασίζονται στον ίδιο το λόγο. Το δίκαιο προκύπτει ως καθήκον από τις επιταγές του λόγου. Όπως αναφέρει ο ίδιος ο Κάντ, η «...καθαρή έννοια του καθήκοντος του δικαίου [προκύπτει](από το δέον, του οποίου η αρχή έχει δοθεί a priori μέσω του καθαρού Λόγου...)».³⁵ Σε ένα άλλο έργο του, το “Rechtslehre”, ο Κάντ δηλώνει ότι «τώρα, ο ηθικός-πρακτικός λόγος εντός μας αρθρώνει το παρακάτω απόλυτο veto: Δεν πρέπει να υπάρχει πόλεμος...».³⁶

Με αυτόν τον τρόπο, «...το ιδεώδες της ειρήνης θεμελιώνεται στην αρχή του ίδιου του λόγου-του λόγου που λειτουργεί στην πρακτική του μορφή-...».³⁷ Η σύνδεση του λόγου, από τη μία πλευρά στην καθαρή του μορφή, και a priori, με το δίκαιο, και από την άλλη στην πρακτική του μορφή με το ιδεώδες της ειρήνης, είναι ένα βαθύ θεμέλιο της καντιανής επιχειρηματολογίας. Οι προεκτάσεις του είναι τεράστιες ως και σήμερα, και απαντώνται, τόσο σε φιλοσοφικά-πολιτικά ρεύματα, όπως στους φιλελεύθερους και άλλους, όσο και στην ίδια τη βάση αυτού που αποκαλούμε σύγχρονο κράτος δικαίου. Άλλωστε η θεμελίωση στο λόγο, είναι ένα κεντρικό στοιχείο της νεωτερικότητας στο δυτικό κόσμο. Εμείς θα αγγίζουμε το εν λόγω ζήτημα όχι σε βάθος παρά μόνο ασυμπτωτικά.

Συνοψίζοντας, τα κράτη, στηριζόμενα στις αρχές που επιτάσσει ο λόγος, δεν μπορούν παρά να αναζητήσουν τρόπο προκειμένου να φθάσουν στο σκοπό, που δεν είναι άλλος παρά το τέλος του πολέμου και ο ερχομός της αιώνιας ειρήνης. Ένας τέτοιος τρόπος, όπως περιγράφεται από τον Κάντ, είναι η εγκατάσταση ενός έννομου καθεστώτος ρύθμισης των σχέσεων των κρατών, η ίδρυση μίας ελεύθερης κοινωνίας κρατών σε παγκόσμιο επίπεδο.

---

³⁴ Lutz-Bachmann, Matthias, “Kant’s Idea of Peace and the Philosophical Conception of a World Republic”, στο James Bohman and Matthias Lutz-Bachmann (eds.) *Perpetual Peace: Essays on Kant’s Cosmopolitan Ideal*, pp. 59-77, Cambridge, MIT Press, 1992, σελ.66

³⁵ Kant, Immanuel, *Για την Αιώνια Ειρήνη*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1992, σελ.85

³⁶ Το σημείο αυτό παρατίθεται στο άρθρο Apel, Karl-Otto, “Kant’s ‘Toward Perpetual Peace’ as Historical Prognosis from the Point of View of Moral Duty”, στο James Bohman and Matthias Lutz-Bachmann (eds.) *Perpetual Peace: Essays on Kant’s Cosmopolitan Ideal*, pp. 79-110, Cambridge, MIT Press, 1992, σελ.83

³⁷ Armstrong, A.C., “Kant’s Philosophy of Peace and War”, *The Journal of Philosophy*, Vol.28, No.8, (April 9, 1931), pp.197-204, σελ. 200

Για το επιχείρημα της αναλογίας*

Ο Κάντ αναπτύσσει ένα επιχείρημα στην αρχή του κειμένου που αφορά το δεύτερο οριστικό άρθρο, το οποίο καταλήγει, όπως είδαμε στην προηγούμενη ενότητα, να στηρίζει την ίδρυση μίας ελεύθερης κοινωνίας κρατών, έναντι ενός κράτους κρατών, ως το μόνο μέσο που μπορεί να οδηγήσει στην παύση όλων των πολέμων και στην έλευση της αιώνιας ειρήνης. Το επιχείρημα ξεκινά με έναν ευθύ παραλληλισμό του φιλοσόφου, ανάμεσα στην κατάσταση της φύσης για τα μεμονωμένα άτομα και την αντίστοιχη για τα κράτη. Συνεχίζει με τη λύση του προβλήματος, η οποία επέρχεται με τη προσχώρηση των μερών «...σε ένα καθεστώς παρόμοιο με το πολιτειακό...[το οποίο]...θα ήταν μία κοινωνία εθνών, η οποία παρά αυτά δεν θα έπρεπε να είναι ένα κράτος εθνών». Και καταλήγει στο ότι ένα κράτος κρατών θα ήταν αντίφαση.³⁸ Στις τρεις θεματικές που αναπτύσσονται εδώ θα ασχοληθούμε και με τα τρία ζητήματα που τίθενται σε αυτό το σημείο

Το επιχείρημα της αναλογίας, εν συντομία, υποστηρίζει ότι είναι δυνατόν να ξεπεραστεί η κατάσταση της φύσης στη σχέση μεταξύ των κρατών με *ανάλογο τρόπο* με αυτόν που εφαρμόζεται για την έξοδο των ανθρώπων από την αντίστοιχη κατάσταση. Μέσω δηλαδή μίας ανώτερης εξουσίας και της ίδρυσης κράτους. Στην περίπτωση αυτή ομιλούμε για ένα παγκόσμιο κράτος, για έναν παγκόσμιο Leviathan. Σε σχέση με αυτό το ζήτημα εκτυλίσσεται μία μεγάλη συζήτηση για το κατά πόσο και σύμφωνα με ποιους όρους μπορεί κάτι τέτοιο να ισχύσει και σε ποιο βαθμό ο Κάντ στηρίζει ένα τέτοιο επιχείρημα.

Πολλοί σχολιαστές θεωρούν ότι ο Κάντ εφ' όσον στηρίζει τη λύση της ίδρυσης κράτους για τους ανθρώπους, ως έξοδο από την κατάσταση της φύσης, θα έπρεπε να υποστηρίξει μία ανάλογη θέση και στην περίπτωση των κρατών. Να στηρίζει δηλαδή την ίδρυση μίας ομοσπονδίας κρατών, η οποία θα λειτουργεί με δεσμευτικούς νόμους και θα εξαναγκάζει τα κράτη να μετέχουν σε αυτή.³⁹

Ο ίδιος ο Κάντ στο κείμενο του φαίνεται να αμφιταλαντεύεται. Από τη μία πλευρά αναφέρει ότι «οι λαοί ως κράτη μπορεί να αντιμετωπίζονται σαν μεμονωμένα άτομα που στη φυσική τους κατάσταση...αλληλοζημιώνονται», ενώ από την άλλη δηλώνει ότι «...δεν μπορεί να ισχύσει ότι ισχύει σύμφωνα με το φυσικό δίκαιο για τους ανθρώπους που

---

* οι παρακάτω τρεις θεματικές συνδέονται στενά, αφού αποτελούν μέρη ενός ενιαίου επιχειρήματος του Κάντ.

³⁸ βλ. τις παρατηρήσεις στην προηγούμενη ενότητα που αφορούν το δεύτερο οριστικό άρθρο και στο Kant, Immanuel, *Για την Αιώνια Ειρήνη*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1992, σελ.42-49

³⁹ Kleingeld, Pauline, “Approaching Perpetual Peace: Kant’s Defence of a League of States and his Ideal of a World Federation”, *European Journal of Philosophy*, 12:3, pp.304-325, σελ.307 και σχετικές σημειώσεις 11 και 3.

βρίσκονται σε άνομη κατάσταση, 'ότι επιβάλλεται να την εγκαταλείψουν' (επειδή, ως κράτη, αυτά έχουν ήδη κάποιο εσωτερικό νομικό καθεστώς, άρα έχουν ξεπεράσει το στάδιο, κατά το οποίο θα χρειάζοταν να τους εξαναγκάσουν άλλοι να ενταχθούν σε ένα νομικό καθεστώς ευρύτερο σύμφωνα με τις δικές τους αντιλήψεις περί δικαίου).»⁴⁰

Με ποιο τρόπο, όμως, ο Κάντ παρεκκλίνει από το επιχείρημα της αναλογίας και ενώ διατηρεί τη συλλογιστική του ως ένα σημείο, καταλήγει σε διαφορετικό συμπέρασμα από αυτό; Ο Lutz-Bachmann απαντά σε αυτό το ερώτημα λαμβάνοντας υπ' όψιν του το παραπάνω παράθεμα του Κάντ περί διαφοροποίησης των δύο όρων, άτομα και κράτη. Τα κράτη έχουν ήδη νόμιμα συντάγματα και ζουν σε καθεστώς εξωτερικής κυριαρχίας, ακόμα και στην κατάσταση της φύσης, ενώ τα άτομα στην αντίστοιχη περίπτωση ζουν σε ελεύθερες άνομες συνθήκες. Με αυτόν τον τρόπο, οι *λογικές απαιτήσεις* που έχουν άτομα και κράτη από ένα συμβόλαιο είναι διαφορετικές. Παρ' όλα αυτά, ο ίδιος ο Lutz-Bachmann προχωρά παραπέρα και ισχυρίζεται ότι μπορεί να ισχύσει το επιχείρημα της αναλογίας. Αυτό που επιτρέπει μία αναλογία ανάμεσα σε κράτη και άτομα δεν είναι κάτι εσωτερικό σε αυτά, αλλά το γεγονός ότι και τα δύο μπορούν να ιδρύσουν μία *νέα σφαίρα* με νομική εγκυρότητα, στην οποία θα εκχωρήσουν αρμοδιότητες και εξουσίες μέσω συμβολαίου, σε σχέση με ζητήματα που πριν τα φρόντιζαν μεμονωμένα. Το δίκαιο που προκύπτει μέσω του συμβολαίου είναι νόμιμο γιατί ούτε περιορίζει, ούτε καταστρέφει την ελευθερία των μερών του, κατ' αναλογία με ότι συμβαίνει στη σύναψη συμβολαίου σε μία δημοκρατική πολιτεία.⁴¹

Διαφορετική οπτική έχει η Pauline Kleingeld. Σύμφωνα με αυτή, ο Κάντ σε κείμενα του από το 1780 και μετά, όπως το κείμενο «Η Ιδέα για μία Παγκόσμια Ιστορία από μία Κοσμοπολιτική Σκοπιά», υπερασπιζόταν σθεναρά το επιχείρημα της αναλογίας. Αργότερα, όμως, συνειδητοποίησε ότι ένα τέτοιο επιχείρημα δεν μπορεί να στηρίζει την απαίτηση για δημιουργία ενός κράτους κρατών. Η ίδια η Kleingeld υποστηρίζει ότι το επιχείρημα της αναλογίας δεν μπορεί να ευσταθεί, εφ' όσον για τα άτομα οποιοδήποτε πολιτειακό καθεστώς, ακόμα και αυταρχικό, έχει μια μορφή νόμου και ως εκ τούτου, σε συμφωνία και με την καντιανή οπτική, θα είναι καλύτερο από την κατάσταση της φύσης. Κάτι τέτοιο, αντίθετα, δεν ισχύει για τα κράτη, δεδομένου ότι ένα παγκόσμιο κράτος δεν θα είναι απαραίτητα καλύτερο, με όρους δικαίου, από την κατάσταση της φύσης. Στην

---

⁴⁰ Kant, Immanuel, *Για την Αιώνια Ειρήνη*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1992, σελ.42 και 45-46

⁴¹ Lutz-Bachmann, Matthias, "Kant's Idea of Peace and the Philosophical Conception of a World Republic", στο James Bohman and Matthias Lutz-Bachmann (eds.) *Perpetual Peace: Essays on Kant's Cosmopolitan Ideal*, pp. 59-77, Cambridge, MIT Press, 1992, σελ.72

πραγματικότητα θα υπάρχει ένα διευθυντήριο ισχυρών κρατών, το οποίο θα θέτει τους όρους ανάλογα με το συμφέρον του, επιβάλλοντάς τους στα άλλα κράτη.⁴²

Για το επιχείρημα αντίφασης του κράτους κρατών ως όρος

Ο Κάντ στην προσπάθειά του να καταδείξει ότι η καλύτερη λύση για την αιώνια ειρήνη δεν είναι η δημιουργία ενός κράτους κρατών, αλλά η σύσταση μιας ελεύθερης κοινωνίας κρατών, αναπτύσσει ένα επιχείρημα που αφορά την εσωτερική αντίφαση του όρου «κράτος κρατών». Ο ίδιος αναφέρει ότι ένα κράτος κρατών «...θα περιέκλειε αντίφαση, διότι κάθε κράτος συνεπάγεται τη σχέση ενός *ανώτερου* (νομοθέτη) προς έναν κατώτερο (υπηκόο, δηλαδή το λαό). Αλλά πολλά έθνη μαζί σε ένα κράτος θα αποτελούσαν μόνο ένα λαό, πράγμα το οποίο έρχεται σε αντίφαση με την παραπάνω προϋπόθεση (επειδή εδώ αναφερόμαστε στο δικαιο των *εθνών* στις μεταξύ τους σχέσεις, εφόσον αποτελούν πολλά διαφορετικά κράτη και δεν πρόκειται να συγχωνευθούν σε ένα).»⁴³

Στο παραπάνω επιχείρημα ο Κάντ λαμβάνει ως προκειμένη ότι ένα κράτος κρατών δεν θα είναι κράτος διάφορων λαών, αλλά κράτος ενός λαού. Με βάση αυτή την προκειμένη, θεωρώντας δηλαδή, όπως παρατηρεί και ο Lutz-Bachmann, ότι ένα παγκόσμιο κράτος θα είναι απαραίτητα *ενοποιημένο*, δεν καταλήγει σε μία εσωτερική αντίφαση του όρου «κράτος κρατών», αλλά καταδεικνύει την αντίφαση που υπάρχει ανάμεσα στο δικαιο των κρατών μεταξύ τους, ή αλλιώς διεθνές δικαιο, και του κράτους κρατών.⁴⁴

Ένα ζήτημα το οποίο ανακύπτει εδώ είναι το κατά πόσο στο παραπάνω παράθεμα ο Κάντ υπονοεί μία έννοια πλήρους κυριαρχίας ως συστατικό στοιχείο της κρατικότητας. Αν συμβαίνει κάτι τέτοιο, τότε όντως ο όρος «κράτος κρατών» περιέχει αντίφαση, αφού τα κράτη εισερχόμενα σε ένα παγκόσμιο κράτος θα πρέπει να απολέσουν μέρος της κυριαρχίας τους και άρα να χάσουν την κρατικότητά τους, δημιουργώντας, έτσι, *ένα* κράτος και όχι *ένα* κράτος κρατών.⁴⁵

Είναι σίγουρο ότι μία τέτοια θέση αποδοχής της απόλυτης κυριαρχίας ως όρο για την ύπαρξη ενός κράτους μοιάζει ακραία. Πολλοί υποστήριξαν ότι δεν μπορεί να ισχύει κάτι τέτοιο για τον Κάντ. Για παράδειγμα ο Rojman υποστήριξε πως ίσως ο γερμανός φιλόσοφος

---

⁴² Kleingeld, Pauline, “Approaching Perpetual Peace: Kant’s Defence of a League of States and his Ideal of a World Federation”, *European Journal of Philosophy*, 12:3, pp.304-325, σελ.307-308

⁴³ Kant, Immanuel, *Για την Αιώνια Ειρήνη*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1992, σελ.42-43

⁴⁴ Lutz-Bachmann, Matthias, “Kant’s Idea of Peace and the Philosophical Conception of a World Republic”, στο James Bohman and Matthias Lutz-Bachmann (eds.) *Perpetual Peace: Essays on Kant’s Cosmopolitan Ideal*, pp. 59-77, Cambridge, MIT Press, 1992, σελ.70-71

⁴⁵ Kleingeld, Pauline, “Approaching Perpetual Peace: Kant’s Defence of a League of States and his Ideal of a World Federation”, *European Journal of Philosophy*, 12:3, pp.304-325, σελ. 312

θεωρούσε σημαντική την αυτονομία, τη μερική, δηλαδή, κυριαρχία, και όχι την πλήρη. Με αυτόν τον τρόπο, δεν θα υπήρχε αντίφαση, ούτε θα καταργούνταν η έννοια ενός κράτους με την εκχώρηση μέρους της κυριαρχίας του.⁴⁶ Από την άλλη πλευρά, η Kleingeld θεωρεί ότι όταν ο Κάντ αναφέρει πως τα κράτη δεν πρέπει να συγχωνευθούν σε ένα, δεν το λέει επειδή έχει την άποψη ότι πρέπει να διατηρήσουν την κυριαρχία τους, αλλά επειδή θεωρεί ότι με τη συγχώνευση αυτή θα δημιουργηθεί μία παγκόσμια μοναρχία.⁴⁷

Η δυσκολία των περισσότερων σχολιαστών να αποδεχτούν μία ακραία θέση από πλευράς Κάντ, η οποία θα στηρίζει την απόλυτη κυριαρχία, δεν είναι τελείως αδικαιολόγητη. Ειδικά αν αναλογιστούμε κάποιες αντιφατικές αναφορές που κάνει ο ίδιος σε σχέση με το παρακάτω ζήτημα.

Παγκόσμιο κράτος ή κοινωνία κρατών

Όπως είδαμε στις δύο παραπάνω ενότητες ο Κάντ, είτε αρνούμενος το επιχείρημα της αναλογίας, είτε επιχειρηματολογώντας για την αντίφαση του όρου «κράτος κρατών», δεν αποδέχεται τη λύση ενός παγκόσμιου κράτους ως έξοδο από την κατάσταση της φύσης των κρατών. Εν τούτοις, προς το τέλος του ήδη πολυσυζητημένου δεύτερου οριστικού άρθρου αναφέρει: «Σύμφωνα με τη **λογική** για να βγουν τα κράτη από την άνομη, ως προς τη μεταξύ τους σχέση, κατάσταση που όλο πολέμους συνεπάγεται, **άλλος τρόπος δεν υπάρχει** παρά να παραιτηθούν από την άγρια (άνομη) ελευθερία τους, όπως ακριβώς έκαναν οι άνθρωποι ως άτομα, να συμμορφωθούν με δημόσιους αναγκαστικούς νόμους και να συστήσουν ένα διαρκώς διευρυνόμενο *κράτος εθνών* (civitas gentium), το οποίο θα συμπεριλάβει, τέλος, όλους τους λαούς της γης. Εφόσον όμως εξαιτίας της περί διεθνούς δικαίου αντίληψής τους **δεν το επιθυμούν**, απορρίπτοντας ως υπόθεση αυτό που ως **θέση** είναι σωστό, το ρεύμα της δικαιοφροβής, εχθρικής τάσης δεν μπορεί να το συγκρατήσει η **θετική ιδέα** της *οικουμενικής ρεπουμπλικανικής πολιτείας* (αν θέλουμε να μην απολεσθεί το παν), αλλά μόνο το **αρνητικό υποκατάστατο** μιας υφιστάμενης και συνεχώς διευρυνόμενης *σμμαχίας* που θα αποσοβεί τον πόλεμο, αλλά με μόνιμο κίνδυνο έκρηξης του...»⁴⁸

Στο απόσπασμα αυτό ο Κάντ φαίνεται να παίρνει τις εντελώς αντίθετες θέσεις από αυτές που είχε στο υπόλοιπο κείμενο. Εδώ φαίνεται να αποδέχεται απόλυτα το επιχείρημα της αναλογίας, ως κάτι που το επιτάσσει η «λογική», να μην βρῖσκει καμία αντίφαση στον

⁴⁶ Pojman, Luis P., “Kant’s Perpetual Peace and Cosmopolitanism”, *Journal of Social Philosophy*, Vol.36 No.1, Spring 2005, pp.62-71, σελ.66-67

⁴⁷ Kleingeld, Pauline, “Approaching Perpetual Peace: Kant’s Defence of a League of States and his Ideal of a World Federation”, *European Journal of Philosophy*, 12:3, pp.304-325, σελ. 313

⁴⁸ Kant, Immanuel, *Για την Αιώνια Ειρήνη*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1992, σελ.48-49, οι έντονοι χρωματισμοί χάριν έμφασης έχουν γίνει από το γράφοντα.

όρο «κράτος κρατών», το οποίο τώρα το θεωρεί ως «θέση» σωστό και το αποκαλεί ως «θετική ιδέα», ενώ μία ελεύθερη και διευρυνόμενη συμμαχία αποκαλείται «αρνητικό υποκατάστατο». Το ερώτημα που θα μπορούσε να διατυπωθεί είναι κατά πόσο η παραπάνω διατύπωση είναι ικανή να ανατρέψει τη θέση που φαίνεται να παίρνει γενικότερα ο γερμανός φιλόσοφος, ή τουλάχιστον να τη μετασχηματίσει. Οι απόψεις που έχουν εκφραστεί παρουσιάζουν διάφορους χρωματισμούς, η συντριπτική πλειοψηφία, όμως, φαίνεται να διατηρεί την ίδια γραμμή ανάγνωσης. Σύμφωνα με αυτή ο Κάντ διατηρεί την προηγούμενη θέση του, απορρίπτοντας την ιδέα ενός παγκοσμίου κράτους ως επικίνδυνη, μη ρεαλιστική και ασυνεπή.

Ο Armstrong θεωρεί ότι η στάνταρ διατύπωση του Κάντ, αναφερόμενος στην παραπάνω συμμαχία είναι «Volkerbund» ή ομοσπονδία λαών, περιγράφοντας μία εθελοντική ένωση ελευθέρων λαών. Μάλιστα, σε μερικά κείμενα, όπως το «Η Ιδέα για μία Παγκόσμια Ιστορία από μία Κοσμοπολιτική Σκοπιά», συγκρίνει την παραπάνω ομοσπονδία με τα ελληνικά αμφικτιονικά συμβούλια. Μία τέτοια ομοσπονδία δεν θα έχει τη μορφή κοινωνικού συμβολαίου, θα είναι ελεύθερη, ενώ θα έχει ως στόχο να αποσοβεί τους πολέμους και να εγγυάται την ασφάλεια των μερών της.^{49*}

Από την άλλη πλευρά, ο Lutz-Bachmann εκτιμά ότι η τελευταία διατύπωση του Κάντ αποτελεί απόδειξη πως ο ίδιος δεν απορρίπτει πλήρως την ιδέα ενός κράτους κρατών. Σύμφωνα με την οπτική του, ο Κάντ στο παραπάνω παράθεμα δίνει μία κατεύθυνση προς την πολιτική πρακτική, σημειώνοντας πως εφόσον τα κράτη δεν αποδέχονται να απολέσουν την κυριαρχία τους, η πιο λογική λύση θα ήταν η ίδρυση μίας ελεύθερης συμμαχίας.⁵⁰

Ένας άλλος σύγχρονος φιλόσοφος, ο Kenneth Baynes, θεωρεί ότι ο Κάντ διατηρεί μία ακραία θέση υπέρ της κυριαρχίας και ως εκ τούτου απορρίπτει την ιδέα σχηματισμού ενός παγκοσμίου κράτους, ακριβώς επειδή αυτό θα πρέπει να διαθέτει κυριαρχικές εξουσίες που ανήκουν στο έθνος-κράτος ως ηθικό-νομικό πρόσωπο. Η ιδέα μίας παγκόσμιας

---

⁴⁹ Armstrong, A.C., “Kant’s Philosophy of Peace and War”, *The Journal of Philosophy*, Vol.28, No.8, (April 9, 1931), pp.197-204, σελ.202-203

* Γίνεται φανερό από ολόκληρη την παραπάνω συζήτηση, ακόμα και όταν υπάρχει σύγκυση όρων, πως η ειδοποιός διαφορά ανάμεσα στις δύο προτεινόμενες πολιτειακές μορφές, αυτή του κράτους κρατών και αυτή της κοινωνίας κρατών, έγκειται στο αν η συμμετοχή σε αυτές θα είναι υποχρωτική ή όχι, αν το δίκαιο των ιδίων θα είναι δεσμευτικό ως προς τα κράτη και τελικά σε ποιο βαθμό τα ίδια τα κράτη θα εκχωρήσουν την κυριαρχία τους.

⁵⁰ Lutz-Bachmann, Matthias, “Kant’s Idea of Peace and the Philosophical Conception of a World Republic”, στο James Bohman and Matthias Lutz-Bachmann (eds.) *Perpetual Peace: Essays on Kant’s Cosmopolitan Ideal*, pp. 59-77, Cambridge, MIT Press, 1992, σελ.73

κυβέρνησης μπορεί να θεωρείται «θεωρητικά σωστή» από τον Κάντ, αλλά είναι πρακτικά ανεδαφική, αφού θα οδηγήσει απαραίτητα σε έναν «άψυχο δεσποτισμό».⁵¹

Διαφορετική από την παραπάνω κοινή γραμμή ανάγνωσης εμφανίζεται να έχει η Kleingeld. Η επιχειρηματολογία που αναπτύσσει καταλήγει στο ότι ο Κάντ δεν απορρίπτει την ιδέα ενός παγκοσμίου κράτους, αλλά έχει μία τρίτη θέση, η οποία συνδυάζει τη θέση για μία εθελοντική συμμαχία, με αυτή της δημιουργίας μίας παγκόσμιας ομοσπονδίας με δεσμευτικούς για τα κράτη νόμους. Αν ο Κάντ εκφράζει κάποιες επιφυλάξεις σε σχέση με ένα παγκόσμιο κράτος, αυτό δεν έχει να κάνει ούτε με τις ανησυχίες του για την κυριαρχία, ούτε λόγω του ότι πιστεύει πως είναι πρακτικά ανέφικτο. Σύμφωνα με τη συγγραφέα, οι επιφυλάξεις αυτές διατυπώνονται λόγω της σημασίας που δίνει ο γερμανός φιλόσοφος στον *αυτοκαθορισμό* ως κεντρική πολιτική έννοια. Ακόμα και αν τους πολίτες ενός κράτους θα τους συνέφερε να εξαναγκαστεί το καταπιεστικό τους κράτος να εισέλθει σε μία παγκόσμια δημοκρατική ομοσπονδία, εν τούτοις θα επιθυμούσαν να αποφασίσουν οι ίδιοι για κάτι τέτοιο. Έτσι, η συγγραφέας υποστηρίζει ότι ο Κάντ θα στήριζε τη δημιουργία μίας παγκόσμιας ομοσπονδιακής δημοκρατίας κάτω από συγκεκριμένες προϋποθέσεις.⁵²

Ενδιαφέρουσα παρουσιάζεται, τέλος, η άποψη του Jurgen Habermas, ο οποίος επισημαίνει ότι μία ελεύθερη συμμαχία δεν θα εξασφαλίζει απαραβίαστα δικαιώματα, αφού δεν θα έχει δεσμευτικό χαρακτήρα και θα εξαρτάται από τη βούληση συμμετοχής των κρατών. Το οικοδόμημα αυτό θα έχει αντιφατικό χαρακτήρα, αφού από τη μία θα δίνει τη δυνατότητα στα μέλη να αποχωρούν, κρατώντας τα κυριαρχικά τους δικαιώματα και από την άλλη υποτίθεται πως θα έχει μακροχρόνια προοπτική και θα διαφοροποιείται από τις προσωρινές συμμαχίες. Ο Habermas θεωρεί ότι στο βαθμό που τα κράτη αισθανθούν την *υποχρέωση* να υποτάξουν το δικό τους *Raison d'Etat* σε έναν κοινό στόχο, ο οποίος θα προβλέπει να μην επιλύουν τις διαφορές τους με πόλεμο, αλλά με ανάλογες διαδικασίες με το έννομο δικαστήριο, θα έχει, η συμμαχία αυτή, τη δυνατότητα να μετεξελιχθεί σε «μόνιμο συμβούλιο κρατών» και ο εθελοντικός της χαρακτήρας να γίνει ενισχυτικός του όλου οικοδομήματος. Απουσία ενός τέτοιου αισθήματος υποχρέωσης, μια αντίστοιχη συμμαχία

---

⁵¹ Baynes, Kenneth, “Communitarian and Cosmopolitan Challenges to Kant’s Conception of World Peace”, στο James Bohman and Matthias Lutz-Bachmann (eds.) *Perpetual Peace: Essays on Kant’s Cosmopolitan Ideal*, pp. 219-234, Cambridge, MIT Press, 1992, σελ.221 και 219

⁵² Kleingeld, Pauline, “Approaching Perpetual Peace: Kant’s Defence of a League of States and his Ideal of a World Federation”, *European Journal of Philosophy*, 12:3, pp.304-325, σελ.304 και 309

θα έμενε όμηρος της ασταθούς συνάθροισης συμφερόντων και θα κινδύνευε συνεχώς να διαλυθεί.⁵³

Για το τέλος της ιστορίας και τη φύση ως εγγυητή της ειρήνης

Είδαμε στην προηγούμενη ενότητα ότι ο Κάντ φαίνεται να λαμβάνει μία ισχυρά τελεολογική θέση για την ιστορία, η οποία συνδέεται με μία αντίληψη για τη μηχανιστική πορεία της φύσης. Ο εγγυητής της ομόνοιας των ανθρώπων, του ερχομού της αιώνιας ειρήνης είναι η ίδια η φύση, η οποία μέσα από την αναγκαιότητά της οδηγεί προς ένα τελικό σκοπό. Το ερώτημα που ανακύπτει εδώ είναι τι ρόλο έχει αυτή η τελεολογική θέση σε σχέση με τα ίδια τα επιχειρήματα του φιλοσόφου. Κατά πόσο αποτελεί θεμέλιο για τη στήριξή τους και κατά πόσο στηρίζει γενικότερα το ηθικοπολιτικό οικοδόμημα που αναζητά να χτίσει. Σε τελική ανάλυση, σε ποιο βαθμό ο Κάντ θεωρεί πως μία τέτοια θέση μπορεί να αποτελέσει γνώμονα για την ανθρώπινη δράση.

Ο Κάντ όπως διατυπώνει και στο έργο του «Η Ιδέα για μία Παγκόσμια Ιστορία από μία Κοσμοπολιτική Σκοπιά» θεώρησε ότι ανακάλυψε τον καθολικό σκοπό της φύσης και σύμφωνα με αυτόν, μία ιστορία των όντων που προχωρούν χωρίς κάποιο δικό τους σχέδιο, αλλά με κάποιο καθορισμένο σχέδιο αυτής. Η οπτική του για τα ανθρώπινα όντα συνοψίζεται στο ότι αυτά έχουν την ικανότητα να αυτοπραγματωθούν ως υποκείμενα, εφ' όσον οι ικανότητες, που τους παρέχει η φύση, έχουν οι ίδιες ως πεπρωμένο να ξεδιπλωθούν πλήρως, σύμφωνα με το τέλος τους.⁵⁴ Με αυτόν τον τρόπο, ο άνθρωπος διαχωρίζει τον εαυτό του από τα ζώα και από το ένστικτό του έχοντας την ικανότητα να είναι ο ίδιος η απόλυτη πηγή της τελειότητάς του και της ευτυχίας του (μία ικανότητα που την προσδίδει η λογική). Η ιστορία μέσα από μία κοσμοπολιτική σκοπιά είναι η ανακάλυψη του σκοπού αυτού της φύσης και βασίζεται σε δύο θεμέλια. Το πρώτο επικεντρώνεται στο ότι μία τέτοια ανάπτυξη, όπως η παραπάνω, λαμβάνει χώρα στην ανθρωπότητα ως σύνολο και όχι στα άτομα ξεχωριστά, σύμφωνα με την αρχή της προόδου. Το δεύτερο θεμέλιο της ιστορίας είναι η ελευθερία της βούλησης, την οποία μέσα από τις ανθρώπινες δράσεις καταγράφει η πρώτη.

---

⁵³ Habermas, Jurgen, “Kant’s Idea of Perpetual Peace, with the Benefit of Two Hundred Years’ Hindsight”, στο James Bohman and Matthias Lutz-Bachmann (eds.) *Perpetual Peace: Essays on Kant’s Cosmopolitan Ideal*, pp. 113-153, Cambridge, MIT Press, 1992, σελ.117

⁵⁴ Pojman, Luis P., “Kant’s Perpetual Peace and Cosmopolitanism”, *Journal of Social Philosophy*, Vol.36 No.1, Spring 2005, pp.62-71, σελ62-63

Έτσι, η ιστορία θα καταδείξει την ιδέα της ελευθερίας, η οποία θα πραγματωθεί, μέσα από την ανθρώπινη δράση, και με πολιτικούς όρους, σε ένα ελεύθερο ρεπουμπλικανικό κράτος.⁵⁵

Αυτή είναι, εν συντομία, η βαθιά φιλοσοφική οπτική του Κάντ σε σχέση με την ιστορία, τα υποκείμενα και την πορεία της φύσης. Μία οπτική που διαπερνά και το κείμενο για την αιώνια ειρήνη. Σε μία τέτοια τελεολογία, όμως, τι βαθμό ελευθερίας έχουν τα υποκείμενα; Όπως αναφέρει ο Cronin, αν η τελεολογία της ιστορίας κατανοηθεί ως απευθείας παράγωγο μιας μηχανιστικής πορείας της φύσης που λειτουργεί ανεξάρτητα από τις βουλήσεις των υποκειμένων, τότε δεν θα επιτευχθεί τίποτα περισσότερο από μία ειρηνοποίηση των κοινωνικών σχέσεων μέσα από την ισορροπία των συμφερόντων και όχι μία αυθεντική ρεπουμπλικανική πολιτεία. Αν όμως, αντίθετα, η τελεολογία της φύσης ξεδιπλωθεί μέσω της ηθικής εκπαίδευσης των ανθρώπων και αυτοί κάνουν στόχο της δράσης τους την πραγμάτωση της ρεπουμπλικανικής πολιτείας, τότε μία τέτοια τελεολογία δεν αποτελεί τίποτε παραπάνω από καθησυχασμό.⁵⁶

Μία κριτική απέναντι στην ιστορική τελεολογία του Κάντ διατυπώθηκε από τον Karl Popper, ο οποίος θεώρησε ότι ένας τέτοιος ιστορικός ντετερμινισμός αντικαθιστά την πρωτοκαθεδρία του ηθικού καθήκοντος με την διαλεκτική επιστήμη της ιστορικής αναγκαιότητας, οδηγώντας σε εξαμβλώματα της ηθικής. Ο σύγχρονος φιλόσοφος Karl-Otto Apel, απαντά επιχειρηματολογώντας πως κάτι τέτοιο μπορεί να ισχύει για τον ορθόδοξο Μαρξισμό-Λενινισμό, αλλά όχι για τον Κάντ. Στην καντιανή φιλοσοφία η γνώση της ιστορικής αναγκαιότητας δεν θεμελιώνει την ηθική, αντίθετα το ηθικό καθήκον απαιτεί να σκεφτούμε υποθετικά για την πρόοδο της ιστορίας. Για τον Apel ο Κάντ δίνει έμφαση στον ερχομό της αιώνιας ειρήνης ως καθήκον που εκπορεύεται από τον πρακτικό λόγο και, ταυτόχρονα, στο ρόλο της πρόγνωσης ως εγγύηση για την επίτευξη της αιώνιας ειρήνης μέσα από την τελεολογία του φυσικού μηχανισμού.⁵⁷

---

⁵⁵ Plug, Jan, "Citizens of Modernity from a Cosmopolitan Point of View", *The New Centennial Review*, Vol.1, Spring 2001, pp.1-21, σελ.6-7

⁵⁶ Cronin, Ciaran, "Kant's Politics of Enlightenment", *Journal of History of Philosophy*, Vol.41, no.I (2003), pp.51-80, σελ.76

⁵⁷ Apel, Karl-Otto, "Kant's 'Toward Perpetual Peace' as Historical Prognosis from the Point of View of Moral Duty", στο James Bohman and Matthias Lutz-Bachmann (eds.) *Perpetual Peace: Essays on Kant's Cosmopolitan Ideal*, pp. 79-110, Cambridge, MIT Press, 1992, σελ.83

Κριτικά σχόλια

Σε αυτή την ενότητα πρόκειται να διατυπωθούν κάποια κριτικά σχόλια σε σχέση τόσο με το κείμενο στο σύνολο του, όσο και με τη γενικότερη άποψη του Κάντ αναφορικά με το ζήτημα της ειρήνης. Στόχος εδώ είναι να γίνει μία ευρεία θεώρηση των θέσεων του Κάντ, με τέτοιο τρόπο ώστε να κατανοήσουμε τις ανασκειυάσεις της οπτικής του, κατά τα χρόνια που ακολούθησαν.

Κατά πρώτο λόγο, έχοντας ήδη σκιαγραφήσει την καντιανή οπτική σχετικά με την κατάσταση της φύσης, ίσως θα ήταν σκόπιμο να παρατηρήσουμε με ποιο τρόπο βλέπει ο γερμανός φιλόσοφος την ανθρώπινη φύση και τη θέση του πολέμου. Ο Κάντ δεν έχει αισιόδοξη άποψη για την ανθρώπινη φύση. Στην πραγματικότητα θεωρεί ότι ενδεχομένως να υπάρχει μία έμφυτη κακοήθεια στον άνθρωπο, η οποία εκφράζεται πολύ περισσότερο στις εξωτερικές και εχθρικές σχέσεις των κρατών και στη φιλοπόλεμη τάση, αφού «στο εσωτερικό κάθε κράτους καλύπτεται κάτω από το πέπλο του εξαναγκασμού των αστικών νόμων...».⁵⁸ Έτσι, αν και οι άνθρωποι είναι σε γενικές γραμμές κοινωνικά όντα, εν τούτοις έχουν μία έμφυτη τάση προς τον εγωισμό και την ανταγωνιστική ματαιοδοξία, έτσι ώστε οι ίδιες οι κοινωνικές συνθήκες να κινδυνεύουν να εισέλθουν σε κύκλο βίας, αν δεν υπάρξει περιορισμός από μία αρχή.⁵⁹

Ως εκ τούτου, τα στοιχεία της βίας και του πολέμου δεν αποκλείονται από τη ματιά του Κάντ προς τον κόσμο. Η σκέψη του δεν ξεκινά από μία αισιόδοξη αφετηρία, παραβλέποντας φαινόμενα της ανθρώπινης δράσης. Ο πόλεμος και η βία υπάρχουν στην πραγματική ζωή και αναζητά τρόπους να ξεπεραστούν. Όπως παρατηρεί και ο Lutz-Bachmann η κατάσταση της φύσης και η έννομη τάξη, ο πόλεμος και η ειρήνη, δεν είναι δύο απλά ξεχωριστές σφαίρες, αλλά δύο αμοιβαία αντιτιθέμενες σφαίρες εγκυρότητας.⁶⁰ Η αισιοδοξία του Κάντ έγκειται στην πρόβλεψή του ότι στο τέλος, στην αντιπαράθεση αυτή, η ειρήνη θα κερδίσει. Κάτι τέτοιο θα συμβεί, επειδή τελικά, η φύση, εκτός από τα παραπάνω μειονεκτήματα, έχει εξοπλίσει τους ανθρώπους με το λόγο. Ένας λόγος που στην καθαρή του μορφή επιτάσσει το ηθικό καθήκον και το δίκαιο και στην πρακτική του μορφή επιβάλλει την ομόνοια και την ειρήνη. Η αισιοδοξία δεν είναι άλλη από αυτή του Διαφωτισμού και των νεώτερων χρόνων, σύμφωνα με την οποία ο λόγος θα επικρατήσει

---

⁵⁸ Για την άποψη του Κάντ σχετικά με την ανθρώπινη φύση βλ. Kant, Immanuel, *Για την Αιώνια Ειρήνη*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1992, σελ.29, 44, 120

⁵⁹ Cronin, Ciaran, “Kant’s Politics of Enlightenment”, *Journal of History of Philosophy*, Vol.41, no.I (2003), pp.51-80, σελ.74

⁶⁰ Lutz-Bachmann, Matthias, “Kant’s Idea of Peace and the Philosophical Conception of a World Republic”, στο James Bohman and Matthias Lutz-Bachmann (eds.) *Perpetual Peace: Essays on Kant’s Cosmopolitan Ideal*, pp. 59-77, Cambridge, MIT Press, 1997, σελ.65

έναντι των ψυχόρμητων και πάνω σε αυτόν ο Κάντ αναζητά να θεμελιώσει το ηθικοπολιτικό του οικοδόμημα.

Η επικράτηση λοιπόν του λόγου ανταποκρίνεται σε ένα γενικότερο αισιόδοξο, διαφωτιστικό κλίμα της εποχής. Ένα *Zeitgeist* το οποίο δεν γίνεται να μην επηρεάσει τον γερμανό φιλόσοφο σε διάφορα ζητήματα. Πολλοί έχουν επισημάνει, ότι ο πόλεμος που ο Κάντ αντιμάχεται, δεν είναι άλλος από τον περιορισμένο πόλεμο του 17^{ου} και 18^{ου} αιώνα, ο οποίος είχε δυναστικό χαρακτήρα και επιβάλλονταν από πάνω στις μάζες, χωρίς κανένα ίχνος νομιμοποίησης, παρά τις τεράστιες θυσίες που απαιτούνταν από αυτές. Ο πόλεμος το 19^ο και τον 20^ο αιώνα είχε τελείως διαφορετική φύση, κινητοποιούσε μάζες και είχε καθολική ηθική ισχύ, στα όρια μίας χώρας.⁶¹ Ο Κάντ δεν θα μπορούσε να προβλέψει μία τέτοια διαφορά, η οποία πιθανώς να μπορούσε να μετασχηματίσει σημεία της οπτικής του, όπως τη δήλωση του ότι οι δημοκρατίες δεν πολεμούν.

Το επιχείρημα του Κάντ σε σχέση με αυτό το ζήτημα υποστήριζε ότι οι δημοκρατίες είναι ειρηνικά καθεστώτα, στη βάση του ότι απαιτείται μία λαϊκή έγκριση για τη διεξαγωγή ή όχι πολέμου, και ο λαός, κρίνοντας λογικά και με βάση τις θυσίες που απαιτούνταν από αυτόν, θα απέφευγε ένα τέτοιο ενδεχόμενο. Όπως φαίνεται όμως ο Κάντ δεν μπορούσε να προβλέψει τις αλλαγές που θα επέρχονταν μετά την ανάδυση του εθνικισμού. Μία αλλαγή που έφερε στο προσκήνιο το πατριωτικό αίσθημα και μαζί με αυτό την προθυμία πολλών να πολεμήσουν και να πεθάνουν για την πατρίδα.⁶²

Ένα ζήτημα που σχετίζεται σε μεγάλο βαθμό με τη δημοκρατία, και κατέχει εξέχουσα θέση εντός του καντιανού σχεδίου, είναι αυτό που αφορά τη δημοσιότητα. Ο Κάντ αναφέρεται σε αυτή σε δύο σημεία μέσα στο κείμενο, στη δεύτερη προσθήκη και στο δεύτερο μέρος του παραρτήματος. Η αρχή της δημοσιότητας όπως αναφέρθηκε και παραπάνω αποτελεί όρο των όρων για μία εύρυθμη πολιτεία. Ο χαρακτήρας της όμως δεν έχει περιγραφεί επαρκώς. Εκτός από το να οριοθετεί το δίκαιο εντός μίας κοινωνίας, η αρχή αυτή έχει και ως στόχο τη δημοκρατική και ειρηνική μεταρρύθμιση, χωρίς την αμφισβήτηση της εξουσίας της αρχής. Ο εξουσιαστής μπορεί να παρατηρήσει τις τάσεις εντός του λαού και να προσπαθήσει να εναρμονίσει τις πολιτικές του με τη γενική βούληση. Όμως μία τέτοια αρχή στον Κάντ δεν θα μπορούσε παρά να έχει και έναν πιο βαθύ ρόλο.

---

⁶¹ Βαλλιάνος, Περιλήξης, «Ο πόλεμος ως ηθικό πρόβλημα: μία σύντομη αναφορά στις φιλοσοφικές πηγές», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, Νο. 25, Μάιος 2005, σελ. 83-96, (εδώ σελ.90)

⁶² Habermas, Jürgen, "Kant's Idea of Perpetual Peace, with the Benefit of Two Hundred Years' Hindsight", στο James Bohman and Matthias Lutz-Bachmann (eds.) *Perpetual Peace: Essays on Kant's Cosmopolitan Ideal*, pp. 113-153, Cambridge, MIT Press, 1997, σελ.120

Το μεγάλο πλεονέκτημα της έγκειται, όχι στο ότι δρα στον εξουσιαστή, αλλά στο ότι επιστρέφει στον ίδιο το λαό διαφωτίζοντάς τον. Η ελευθερία της δημόσιας έκφρασης θα λειτουργήσει θετικά υπέρ της πνευματικής αναβάθμισης του λαού, έτσι ώστε οι πολίτες στο τέλος να φθάσουν να κάνουν υπεύθυνη χρήση των δικαιωμάτων τους και των δημοκρατικών ελευθεριών τους.⁶³

Εξετάζοντας, τέλος, τη λύση του προβλήματος όπως αυτή παρουσιάζεται στο καντιανό έργο θα μπορούσαμε να κάνουμε κάποια ενδεικτικά σχόλια που πηγάζουν από τη δική μας ανάγνωση και αφορούν μόνο το συγκεκριμένο κείμενο και τις ιδέες που φαίνεται να εκφράζονται μέσω αυτού από τον γερμανό φιλόσοφο. Τα σχόλια αυτά επικεντρώνονται σε τρία σημεία. Πρώτον, στο ζήτημα αν ο Κάντ τελικά στηρίζει ένα παγκόσμιο κράτος ή μία ελεύθερη ομοσπονδία κρατών, θα απαντούσαμε και εμείς, όπως περίπου και ο Lutz-Bachmann, ότι στηρίζει μία ιδέα παγκοσμίου κράτους αλλά σε ένα ιδεώδες θεωρητικό επίπεδο. Θεωρούμε ότι ο φιλόσοφος δεν κάνει τυχαία αυτή την αναφορά στο τέλος του 2^{ου} οριστικού άρθρου. Λαμβάνοντας υπ' όψιν του τους περιορισμούς της πολιτικής πρακτικής, δηλαδή την άρνηση των κρατών να απολέσουν τις εξουσίες τους δεν μπορεί παρά να προτείνει μία μορφή ελεύθερης συμμαχίας χωρίς δεσμευτικούς νόμους. Ο ίδιος αναγνωρίζει τη δυσκολία του εγχειρήματος, αλλά δεν φαίνεται πιθανό να μην αποδέχεται ότι ένα ενδεχόμενο παγκόσμιο κράτος, θα μπορούσε να έχει τις ελάχιστες δυνατές εξουσίες, θα διασφάλιζε μέσα από ρυθμίσεις την ελευθερία των μελών, ενώ θα χρησιμοποιούσε τους δεσμευτικούς νόμους, έτσι ώστε να επαναφέρει στην τάξη τα μέλη εκείνα που θα παραστρατούσαν.

Δεύτερον, και ως απόρροια των παραπάνω περιγράφεται η θέση μας ότι ο Κάντ πιθανόν δεν είχε μία στενή αντίληψη για την εξωτερική κυριαρχία των κρατών. Κάτι τέτοιο δεν σημαίνει ότι την απαξίωσε, αλλά περισσότερο ότι δεν θα διαφωνούσε με μία μερική εκχώρηση κυριαρχικών δικαιωμάτων, κάτω από συγκεκριμένες συνθήκες. Υπό συνθήκες δηλαδή εκτάκτου ανάγκης, όταν θα απειλούνται θεμελιακές αρχές του δικαίου μεταξύ των μονάδων ή θα παραβιάζονται με κατάφωρο τρόπο τα δικαιώματα των πολιτών. Με αυτή την έννοια, δεν θεωρούμε ότι ο γερμανός φιλόσοφος θεωρούσε ως συστατικό στοιχείο της κρατικότητας την έννοια της εξωτερικής κυριαρχίας.

Τέλος, σχετικά με μέρος του συλλογισμού που ακολούθησε ο Κάντ για να δώσει τη λύση στο πρόβλημα της ειρήνης, σχετικά δηλαδή με το ζήτημα της αναλογίας, θα

---

⁶³ Cronin, Ciaran, "Kant's Politics of Enlightenment", *Journal of History of Philosophy*, Vol.41, no.I (2003), pp.51-80, σελ.77-78. Σε σχέση με το ρόλο της δημοσιότητας και τη δημιουργία μίας δημόσιας σφαίρας σημαντική είναι η συμβολή στο έργο του Jürgen Habermas, με το οποίο θα ασχοληθούμε στην επόμενη ενότητα.

σχολιάζαμε ότι αποδέχεται ως ένα βαθμό το επιχείρημα της αναλογίας. Βέβαια, αποκλείουμε το ενδεχόμενο να μην διαπίστωση έστω και μία ελάχιστη διαφορά ανάμεσα στους όρους άνθρωποι και κράτη. Η διαφορά είναι σαφής και όντως έγκειται στην προϋπαρξή εσωτερικής έννομης τάξης στα κράτη. Όμως, κάτι τέτοιο δεν φαίνεται ικανός παράγοντας να αποτρέψει κάποιον από την άποψη, ειδικά αν αυτός δεν διατηρεί μία ακραία θέση υπέρ της κυριαρχίας, ότι ένα κράτος μπορεί να έχει τη δυνατότητα, ως πολιτική και νομική οντότητα να συνάψει μία μορφή συμβολαίου με μία υπερεθνική δομή.

Εδώ οι αντίπαλοι μίας αναλογικής λύσης, ίσως, θα έπρεπε να επανεξετάσουν το ζήτημα. Αν το επιχείρημα της αναλογίας δεν ισχύει, δηλαδή αν δεν μπορούμε να προτείνουμε την ίδια λύση στα κράτη με αυτή που προτείναμε στους ανθρώπους, και αν κάτι τέτοιο συμβαίνει ακριβώς επειδή υπάρχει, μικρή ή μεγάλη, διαφορά ανάμεσα στους όρους κράτη και άνθρωποι, τότε μήπως δεν μπορούμε να έχουμε και πλήρη αναλογία στην πρότερη κατάσταση, σε αυτήν που ονομάζουμε κατάσταση της φύσης. Μήπως δηλαδή δεν μπορούμε να χαρακτηρίσουμε μία κατάσταση όπου απουσιάζει μία ανώτερη αρχή, στην περίπτωση των κρατών, ένας υπερεθνικός Leviathan, ως κατάσταση της φύσης. Και να τις προσδώσουμε τα ίδια χαρακτηριστικά με αυτά που προσδώσαμε σε αυτήν των ανθρώπων. Μήπως αυτή η διαφορά στους όρους δημιουργεί και μία διαφορά στην κατάσταση, και τα έννομα κράτη ως πολιτικές οντότητες δεν βρίσκονται σε πόλεμο όλων εναντίων όλων, ούτε βρίσκονται συνεχώς υπό την απειλή ενός τέτοιου πολέμου, αλλά αντίθετα έχουν τη δυνατότητα ρύθμισης, ως ένα βαθμό και μόνα τους, χωρίς άλλους μεσολαβητές, των σχέσεών τους. Κάτι τέτοιο, στο βαθμό που συμβαίνει, οφείλεται στην ίδια τη λογική βάση της εσωτερικής έννομης τάξης. Και στο βαθμό που κάτι τέτοιο δεν συμβαίνει, δεν οφείλεται σε καμία ανθρώπινη φύση ή ροπή του κράτους, αλλά σε μία χρήση της λογικής προς την κατεύθυνση του στενού συμφέροντος και της ισχύος, και όχι προς την κατεύθυνση της ειρηνικής συνύπαρξης. Μία κατεύθυνση που η καταγωγή της, στις απαρχές της νεωτερικότητας και η πορεία της μέσα στο χρόνο οφείλει να καταδειχθεί. Αλλά κάτι τέτοιο θα μπορούσε να αποτελέσει θέμα διαπραγμάτευσης μίας διαφορετικής εργασίας.

**Οι σύγχρονες θεωρήσεις
-φιλοσοφία-**

Κατά την πάροδο 200 ετών από τότε που ο Κάντ διατύπωσε τις σκέψεις του, οι αλλαγές που έλαβαν χώρα ήταν πολλές. Σε πολιτικό και κοινωνικό επίπεδο, υπήρξε η άνοδος και η κατάρρευση της αποικιοκρατίας, η ανάδυση του εθνικισμού κατά το 19^ο αιώνα, η δημιουργία των εθνών κρατών και η έλευση της μαζικής δημοκρατίας, η ανάδυση του φασισμού και του ναζισμού, η Οκτωβριανή Επανάσταση και ο κομμουνισμός. Τα τελευταία χρόνια φαίνεται να επικρατεί στον λεγόμενο Πρώτο Κόσμο η αντιπροσωπευτική ή φιλελεύθερη δημοκρατία, η οποία συνυπάρχει με λιγότερο φιλελεύθερα ή και αυταρχικά καθεστώτα στον υπόλοιπο πλανήτη. Ταυτόχρονα, φαίνεται να υπάρχει ένα σύνολο κοινωνικών, πολιτικών και οικονομικών φαινομένων που διαπερνά ή και ξεπερνά την υφιστάμενη κρατική δομή και αποκτά χαρακτηριστικά διεθνικό ή παγκόσμιο.

Σε ένα τέτοιο πλαίσιο, οι σκέψεις του Κάντ για τη διεθνή κοινωνία δεν θα μπορούσαν παρά να μετεξελιχθούν και να ανασκευαστούν από τους διανοητές που με τον ένα ή τον άλλο τρόπο συνεχίζουν στην ίδια παράδοση. Μία παράδοση που έχει ως κέντρο της το φιλελευθερισμό του γερμανού φιλοσόφου και ασπάζεται το ιδεώδες της αιώνιας ειρήνης. Με αυτόν τον τρόπο, οι θεωρήσεις που θα εξεταστούν εδώ παραμένουν να έχουν το ίδιο ζητούμενο, την εύρεση του καλύτερου δυνατού τρόπου, ώστε να επιτευχθεί σταθερή και μακροχρόνια ειρηνική συμβίωση των λαών πάνω στον πλανήτη.

Θα παρουσιάσουμε, λοιπόν, τις τάσεις αυτές τις πολιτικής φιλοσοφίας που ασχολούνται με το πολιτικό πρόβλημα σε διεθνές ή παγκόσμιο επίπεδο. Και θα ασχοληθούμε με εκείνες τις τάσεις που ακολουθούν την ίδια φιλοσοφική παράδοση, κατά την οποία αναζητάται το ιδεώδες, χωρίς όμως να παραβλέπονται αντικειμενικοί και ρεαλιστικοί παράγοντες. Μία πολιτική φιλοσοφία «ρεαλιστικά ουτοπική», όπως αναφέρει και ο Rawls, η οποία προσπαθεί να «...υπερβαίνει αυτά που κατά κανόνα θεωρούνται τα όρια της πρακτικής πολιτικής δυνατότητας».⁶⁴

Στόχος της ενότητας είναι η καλύτερη δυνατή περιγραφή της μετεξέλιξης που υπέστησαν οι καντιανές ιδέες στις μέρες μας. Ταυτόχρονα, προσπαθούμε να αναρωτηθούμε ποιες κοινωνικό-πολιτικές αλλαγές ήταν αυτές που δημιούργησαν τέτοιες ανάγκες μετεξέλιξης των ιδεών, προς ποιες κατευθύνσεις οι νέες θεωρίες κινούνται, ποιες έννοιες του Κάντ αποδέχονται, ποιες απορρίπτουν και ποιες μετασχηματίζουν. Με λίγα λόγια, θα προσπαθήσουμε να διεξαγάγουμε έναν γόνιμο διάλογο των σύγχρονων διανοητών με τον Κάντ, των ιδεών και των εννοιών που παρουσιάζονται εδώ με αυτές που εξορύχθηκαν και αναλύθηκαν από το καντιανό έργο.

---

⁶⁴ Rawls, John, *Το Δίκαιο των Λαών και «Η Ιδέα της Δημόσιας Λογικής Αναθεωρημένης»*, Ποιότητα, Αθήνα 2002, σελ.20

Η σύγχρονη αυτή προσπάθεια ένταξης του προβλήματος της ειρηνικής συμβίωσης σε μία βάση που θέτουν τα σημερινά δεδομένα, επηρεάζεται από τρεις παραμέτρους ή πτυχές. Η πρώτη είναι το πολυσυζητημένο φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης και οι αλλαγές που αυτό φαίνεται να επιφέρει, οι οποίες σε καμία περίπτωση δεν είναι ομόρροπες. Η δεύτερη είναι η φύση του σύγχρονου κράτους και της κυριαρχίας του και ο βαθμός στον οποίο μπορεί το ίδιο να καλύψει τις νέες ανάγκες που προκύπτουν, αν προκύπτουν αυτές. Η τρίτη αφορά στο γενικά αποδεχόμενο πολιτικό πλουραλισμό στο διεθνές περιβάλλον, τη συνύπαρξη δηλαδή φιλελεύθερων και μη κρατών.⁶⁵ Σε συμφωνία με αυτές τις παραμέτρους, ή διαστάσεις του προβλήματος, έχουν αναπτυχθεί και αντίστοιχες κατευθύνσεις στις διάφορες θεωρήσεις.

Δύο από τις θεωρήσεις αυτές, που έχουν ως αφετηρία τον Κάντ, και παρουσιάζουν ανάλογο βάθος με αυτό της σκέψης του, ανήκουν σε δύο εκ των μεγαλύτερων φιλοσόφων της εποχής μας του John Rawls και του Jürgen Habermas. Και οι δύο προσπαθούν να εντάξουν τη σκέψη του γερμανού φιλοσόφου στις ανάγκες της σύγχρονης εποχής, ανασχηματίζοντάς τη, λαμβάνοντας υπ' όψιν τις εξελίξεις σε πολιτικό επίπεδο και τις διάφορες κριτικές που έχουν διατυπωθεί αυτά τα 200 χρόνια ιστορικής εμπειρίας. Η προσπάθεια που γίνεται εδώ έχει ως στόχο την απομάκρυνση από τον αρνητικό ορισμό της ειρήνης, ως αποφυγή του πολέμου, και την απόδοση ενός θετικού ορισμού, κατά τον οποίο θα αναζητούνται οι αναγκαίες συνθήκες και η ικανοποίηση αυτών, ώστε να γίνει εφικτή η συμβίωση χωρίς εντάσεις μεταξύ των λαών. Φαίνεται να απομακρύνεται η διαφωτιστική αισιοδοξία, κατά την οποία ο λόγος ήταν ένας και απροϋπόθετα έγκυρος, αναγνωρίζονται και άλλες μορφές λογικής και αναζητάται μία συμφωνία στα πλαίσια αυτού του πλουραλισμού. Ένας πλουραλισμός που δεν νοείται μόνο πολιτικά, αλλά ταυτόχρονα πολλές φορές τόσο ηθικά και πολιτισμικά, όσο και σε διανοητικό επίπεδο.

Ο John Rawls και το Δίκαιο των Λαών

Μία ανάλυση που προσπαθεί να εντάξει στο πλαίσιο της, ακριβώς αυτό το φαινόμενο του πλουραλισμού είναι αυτή που επιχειρεί ο John Rawls στο *Δίκαιο των Λαών*. Ο Rawls ήδη στο βιβλίο του *Πολιτικός Φιλελευθερισμός*, ένα βιβλίο που ασχολείται με το πρόβλημα της δικαιοσύνης σε ενδοκρατικό επίπεδο, είχε προσπαθήσει να εντάξει αυτόν τον προβληματισμό, ανασκευάζοντας κάποιες ιδέες που ο ίδιος είχε αναπτύξει στο πρώτο μεγάλο του έργο, τη *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, προκειμένου να καταστήσει το οικοδόμημά

---

⁶⁵ Bohman, James and Lutz-Bachmann, Matthias, "Introduction", στο James Bohman and Matthias Lutz-Bachmann (eds.) *Perpetual Peace: Essays on Kant's Cosmopolitan Ideal*, pp. 1-22, Cambridge, MIT Press, 1997, σελ.6-7

του πιο ρεαλιστικό. Σύμφωνα με τον ίδιο, « το δεδομένο της αναπόφευκτης πολλαπλότητας των εύλογων αλλά ασύμμετρων μεταξύ τους περιεκτικών δογμάτων...καταδεικνύει, λοιπόν, πως η ιδέα της εύτακτης κοινωνίας, σύμφωνα με την αντίληψη της δικαιοσύνης ως επιείκειας, όπως τη χρησιμοποίησα στη *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, ήταν μη ρεαλιστική.»⁶⁶

Προκειμένου, λοιπόν, ο Rawls να εντάξει στη θεωρία του, αυτή τη δεδομένη και αποδεκτή πολλαπλότητα θρησκευτικών, φιλοσοφικών και ηθικών δογμάτων, τα οποία έχουν διαφορετικές και συχνά αντικρουόμενες οπτικές για το νόημα και την αξία της ανθρώπινης ζωής, προσπάθησε να δημιουργήσει μία καθαρά *πολιτική αντίληψη δικαιοσύνης*, τέτοια ώστε να μπορεί να στέκεται ανεξάρτητη από τα διάφορα δόγματα κατανόησης. Με λίγα λόγια, ο συγκερασμός που προσπαθεί να κάνει ο Rawls είναι μεταξύ δύο θέσεων. Από τη μία πλευρά, εμείς ως λογικοί δρώντες προσπαθούμε να δικαιολογήσουμε τις πράξεις μας στους άλλους σε μία βάση όπου θεωρούμε πως όλοι θα μπορούσαν λογικά να καταλάβουν. Από την άλλη πλευρά, ως παρατηρητές δεν μπορούμε να λησμονήσουμε την ύπαρξη ενός εύλογου πλουραλισμού, όπου είναι αναμενόμενο, ότι κάποιιοι από τους τρόπους δικαιολόγησης που είναι αποδεκτοί σε εμάς, δεν είναι δυνατό να γίνουν αποδεκτοί από τους άλλους.⁶⁷

Η αντίληψη που υιοθετεί ο Rawls είναι αυτή του πολιτικού κατασκευασμού ή κονστρουκτιβισμού. Σύμφωνα με αυτή προσπαθεί να κατασκευάσει μία έννοια δικαιοσύνης ως επιείκεια, η οποία θα έχει ως στόχο να αποκαλύψει μία *κοινή βάση δικαιολόγησης* σε ζητήματα πολιτικής δικαιοσύνης. Αναζητά δηλαδή μία βάση και ένα επίπεδο συζήτησης, όπου η δικαιολόγηση να γίνεται κατανοητή και αποδεκτή από τα διάφορα δόγματα. Προκειμένου να βρει αυτόν τον κοινό τόπο, αναζητά *κοινές θεμελιακές ιδέες*, εσωτερικές στη δημόσια πολιτική κουλτούρα, έναν κοινό ελάχιστο παρανομαστή, στον οποίο θα υπάρξει συναίνεση των διάφορων δογμάτων. Αυτού του είδους τη συναίνεση που ο Rawls αποικαλεί επάλληλη.⁶⁸

Στο *Δίκαιο των Λαών* αναγάγει το ίδιο σχήμα στο διακρατικό επίπεδο. Και εδώ το ζητούμενο είναι η αναζήτηση της ειρηνικής συμβίωσης σε παγκόσμιο επίπεδο, ή της σταθερότητας για τους σωστούς λόγους όπως αναφέρει και ο ίδιος. Έτσι, θέλει να επεκτείνει την πολιτική αντίληψη της δικαιοσύνης σε μία κοινωνία εύτακτων κοινωνιών, εντός της οποίας δεν θα μετέχουν μόνο φιλελεύθερες κοινωνίες. Το Δίκαιο των Λαών αναζητά να γίνει

---

⁶⁶ Rawls, John, *Πολιτικός Φιλελευθερισμός*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2000, σελ.5

⁶⁷ Mc Carthy, Thomas, "On the Idea of Reasonable Law of Peoples" στο James Bohman and Matthias Lutz-Bachmann (eds.) *Perpetual Peace: Essays on Kant's Cosmopolitan Ideal*, pp. 201-217, Cambridge, MIT Press, 1997, σελ.204

⁶⁸ Rawls, John, *Πολιτικός Φιλελευθερισμός*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2000, σελ.142-147

βάση της Κοινωνίας των Λαών, να γίνει η βάση συμφωνίας τόσο των φιλελεύθερων κοινωνιών, όσο και των ευπρεπών.⁶⁹

Με τον όρο ευπρεπείς κοινωνίες χαρακτηρίζονται οι μη φιλελεύθερες κοινωνίες που πληρούν όμως δύο κριτήρια, δεν έχουν επιθετικούς σκοπούς και διασφαλίζουν αυτά που αποκαλούμε ανθρώπινα δικαιώματα. Κάτι τέτοιο σημαίνει ότι κάποιες από τις κρατούσες αντιλήψεις στο εσωτερικό αυτών των κοινωνιών δεν θα είναι συμβατές με τις φιλελεύθερες αρχές. Όμως, πληρώντας οι ευπρεπείς κοινωνίες τις παραπάνω συνθήκες, μπορούν να γίνουν «ανεκτές» από τους φιλελεύθερους λαούς και να καταστήσουν εαυτούς μέλη της εύλογης Κοινωνίας των Λαών.⁷⁰

Με αυτόν τον τρόπο, ο Rawls αναζητά και πάλι τη κοινή βάση στην οποία θα δομηθεί η συναίνεση. Θέλει να επεκτείνει το Δίκαιο των Λαών, έτσι ώστε να μπορούν να το αποδεχτούν και οι μη φιλελεύθερες κοινωνίες. Δεν μπορεί, λοιπόν, σε αυτό να εντάξει πλήρως μία φιλελεύθερη έννοια δικαιοσύνης γιατί κάτι τέτοιο θα ήταν ανεύλογο. Για παράδειγμα, θέλει να παράγει μία έννοια ανθρωπίνων δικαιωμάτων, η οποία θα είναι «πολιτικά ουδέτερη», δεν θα ορίζεται δηλαδή με φιλελεύθερο τρόπο.⁷¹

Η απομάκρυνσή του από τον γνωστό φιλελευθερισμό έγκειται και στο γεγονός πως η βασική πολιτική μονάδα, το μέλος της Κοινωνίας των Λαών είναι ο ίδιος ο λαός. Το όλο οικοδόμημα δομείται πάνω σε αυτόν, στην προσπάθεια του συγγραφέα να απομακρυνθεί από τις φιλελεύθερες θεμελιώσεις στο άτομο, αλλά και να εντάξει την έννοια της πολλαπλότητας. Ταυτόχρονα, ο λαός διακρίνεται από το κράτος στο ότι το δεύτερο επιδιώκει τα λογικά συμφέροντά του, ενώ ο πρώτος περιορίζει την επιδίωξη αυτή λόγω της ηθικής του φύσης. Γενικότερα, ο λαός εδώ έχει έναν ηθικά πρωτεύοντα ρόλο. Αυτός ως συλλογική οντότητα είναι που καθορίζει την επιλογή των αρχών για την επαφή σε διεθνές επίπεδο. Όλες οι κοινωνίες δεν θεωρούνται λαοί, αλλά ούτε και όλα τα σύγχρονα κράτη αποτελούν λαούς. Οι λαοί είναι κοινωνίες με μία ιδιαίτερη κοινωνική ενότητα, όπου τα μέλη της προσυπογράφουν κάποιες κοινές αξίες σε πολιτικό και κοινωνικό επίπεδο, ενώ ταυτόχρονα έχουν συνείδηση αυτού.⁷²

Σε αυτό το σημείο, ίσως, θα ήταν σκόπιμο να αναρωτηθούμε ποιες από τις βασικές ιδέες του φιλελευθερισμού του Κάντ διαφοροποιεί ο Rawls και ποιες αποδέχεται. Κατά

---

⁶⁹ Rawls, John, *Το Δίκαιο των Λαών και «Η Ιδέα της Δημόσιας Λογικής Αναθεωρημένη»*, Ποιότητα, Αθήνα 2002, σελ.18

⁷⁰ Στο ίδιο, σελ.115-119

⁷¹ Mc Carthy, Thomas, “On the Idea of Reasonable Law of Peoples” στο James Bohman and Matthias Lutz-Bachmann (eds.) *Perpetual Peace: Essays on Kant’s Cosmopolitan Ideal*, pp. 201-217, Cambridge, MIT Press, 1997, σελ.204

⁷² Beitz, Charles, “Rawls’s Law of Peoples”, *Ethics* 110 (July 2000), pp.669-696, σελ.678-679

πρώτο λόγο, η δομή της Κοινωνίας των Λαών δεν περιλαμβάνει σε καμία περίπτωση καμία έννοια κρατικότητας. Αντίθετα, υπάρχει ένα δίκτυο συνεργατικών οργανισμών που ασχολούνται με ζητήματα ασφάλειας, οικονομίας και εμπορίου σε διεθνές επίπεδο. Με αυτόν τον τρόπο, θεωρεί ο ίδιος ότι ασπάζεται την άποψη του γερμανού φιλοσόφου, ότι «μία παγκόσμια κυβέρνηση... θα ήταν είτε ένας παγκόσμιος δεσποτισμός ή αλλιώς θα κυβερνούσε μία εύθραυστη αυτοκρατορία...».⁷³ Ταυτόχρονα, το γεγονός ότι δείχνει ιδιαίτερη σημασία στην ηθική προτεραιότητα των λαών, οι οποίοι αποτελούν και μονάδες του συστήματός του, τον τοποθετεί κοντά στο σεβασμό που μοιάζει να έδειχνε ο Κάντ στο κράτος και στην αυτονομία του λαού.⁷⁴ Όμως, αυτό το ίδιο στοιχείο τον απομακρύνει και από τη φιλελεύθερη παράδοση, όπου οι ιδέες της πολιτικής ισότητας και της ελευθερίας των πολιτών νοούνται σε επίπεδο ατομικό και είναι κεντρικές. Οι ιδέες αυτές δεν χωρούν, τουλάχιστον με την έννοια που τους έχει προσδώσει ο παραδοσιακός φιλελευθερισμός, στην κοινή βάση δικαιωμάτων που θέλει να κατασιευάσει ο Rawls.

Η απομάκρυνση αυτή από το φιλελευθερισμό, ως πολιτικό δόγμα κατανόησης, προκειμένου να εξευρεθεί μία κοινή βάση, ίσως να είναι φαινομενική. Παρά το ότι ο ίδιος δηλώνει, ότι η οποιαδήποτε προβολή αξιών στους άλλους, με στόχο να τους πείσουμε για την εγκυρότητά τους θα ήταν μη εύλογη, εντούτοις φαίνεται να θεωρεί, με μία καντιανή χροιά, τη δημοκρατία ως το καλύτερο δυνατό πολίτευμα, το οποίο προάγει ταυτόχρονα την ειρήνη.⁷⁵ Για αυτό το λόγο, η Κοινωνία των Λαών, φιλελεύθερων και εύτακτων κοινωνιών πρέπει να επεκταθεί. Μάλιστα, εντός μίας τέτοιας κοινωνίας θα απουσιάζουν οι αιτίες πολέμου, τα κράτη δεν θα έχουν λόγους να πολεμούν μεταξύ τους. Η ίδια η Κοινωνία θα έχει καθαρά ειρηνικό χαρακτήρα και για αυτό το λόγο δεν θα χρειαστεί σε καμία περίπτωση να λειτουργήσουν δεσμευτικοί νόμοι και μέθοδοι επιβολής τους.⁷⁶

Το οικοδόμημα του Rawls έχει υποστεί κριτική από διάφορες πλευρές. Εδώ θα ασχοληθούμε με αυτούς που ανήκουν στην ίδια παράδοση, τους καντιανούς και τους υποστηρικτές του κοσμοπολιτισμού. Για παράδειγμα, ο Thomas Pogge θεωρεί ότι ο Rawls παρακάμπτει ένα σημαντικό στοιχείο στο σύστημά του. Φαίνεται να ξεχνά μία βασική διαφορά σε σχέση με το ενδοκρατικό επίπεδο, όπου η ανοχή σε άλλα, μη φιλελεύθερα, δόγματα υπάρχει επειδή ακριβώς προϋποθέτει την ύπαρξη φιλελεύθερων βασικών δομών. Μία φιλελεύθερη κοινωνία, αν και μπορεί να δεχτεί ή να ανεχτεί διαφορετικά δόγματα, εν

---

⁷³ Rawls, John, *Το Δίκαιο των Λαών και «Η Ιδέα της Δημόσιας Λογικής Αναθεωρημένη»*, Ποιότητα, Αθήνα 2002, σελ.70

⁷⁴ Στο ίδιο, σελ.112-115

⁷⁵ Στο ίδιο, σελ.84-102

⁷⁶ Kleingeld, Pauline, “Approaching Perpetual Peace: Kant’s Defence of a League of States and his Ideal of a World Federation”, *European Journal of Philosophy*, 12:3, pp.304-325, σελ.319

τούτοις μπορεί να δομηθεί μόνο κατά έναν τρόπο, και αυτός είναι ο φιλελεύθερος. Ο Rawls, όμως, στο Δίκαιο των Λαών δεν δέχεται έναν τέτοιο τρόπο δόμησης της Κοινωνίας των Λαών, καθιστώντας την έννοια της ανοχής προβληματική.⁷⁷

Ταυτόχρονα, όμως, ο ίδιος δεν φαίνεται να αρνείται κάθε φιλελεύθερο στοιχείο, ως βάση του οικοδομήματός του. Και αυτό διότι τοποθετεί τα ανθρώπινα δικαιώματα, ως κριτήριο για την είσοδο των μη φιλελεύθερων λαών στην Κοινωνία των Λαών. Παρά το ότι θέλει να δώσει έμφαση στο λειτουργικό αυτό ρόλο των δικαιωμάτων και όχι στο περιεχόμενό τους, εντούτοις με αυτή του την κίνηση, όπως επισημαίνει ο Beitz, δεν μπορεί παρά να δεχτεί το σεβασμό των ανθρώπων ως υπάρξεις.⁷⁸ Να θεμελιώσει δηλαδή μία δικαιοκή ρήτρα πάνω στο άτομο, κάτι που έρχεται σε αντίθεση με την πρωτοκαθεδρία που θέλει να προσδώσει στους λαούς, ενώ την ίδια στιγμή εισάγει κάποια καθορά φιλελεύθερα στοιχεία σε μία βάση συναίνεσης που προσπαθεί να είναι πολιτικά ουδέτερη.

Τέλος, ο Mc Carthy θεωρεί ότι η υπόθεση που διατυπώνει ο Rawls, πως τα κράτη θα συμφωνήσουν πάνω σε αυτή τη κοινή δικαιοκή βάση που δόμησε, αν φαίνεται πιθανή να συμβεί, αυτό οφείλεται στο ότι ο ίδιος έχει αλλοιώσει σε μεγάλο βαθμό τα χαρακτηριστικά των δύο όρων που απαρτίζουν τις εύτακτες κοινωνίες. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με τον Mc Carthy, ο Rawls έχει αφαιρέσει από τις φιλελεύθερες κοινωνίες εκείνα τα στοιχεία που μπορούν να οδηγήσουν σε απόρριψη τους από τις ιεραρχικές κοινωνίες, όπως η ίση αξία των πολιτικών ελευθεριών, η ισότητα των ευκαιριών και ο σεβασμός της διαφορετικότητας. Ενώ, αντίστοιχα, στις εύτακτες ιεραρχημένες κοινωνίες προσπαθεί να προσθέσει χαρακτηριστικά τα οποία θα αποδέχονταν οι φιλελεύθερες ως ελάχιστες απαιτήσεις. Αν το ενδεχόμενο της επάλληλης συναίνεσης φαίνεται αρκετά πιθανό, αυτό συμβαίνει, επειδή έχει υποβιβαστεί σε μεγάλο βαθμό η πηγή της διαφωνίας που μπορεί να προκύψει σε σχέση με τα δημοκρατικά στοιχεία της δικαιοσύνης ως επιείκειας.⁷⁹

Συμπερασματικά, θα λέγαμε ότι το οικοδόμημα του Rawls παρουσιάζει αμφίροπες τάσεις. Από τη μία πλευρά, βρίσκεται μέσα στον καντιανισμό, ως προς τους σκοπούς και τα κίνητρά του, και από την άλλη θέλει να αποτραβηχτεί από αυτόν, αποδεχόμενος την ύπαρξη πλουραλισμού και αρνούμενος την πρωτοκαθεδρία της λογικής ως πανάκεια. Θέλει να κατασκευάσει μία πολιτικά ουδέτερη έννοια δικαιοσύνης, αλλά ταυτόχρονα, δεν μπορεί να

---

⁷⁷ Pogge, Thomas W., "An Egalitarian Law of Peoples", *Philosophy and Public Affairs* 23 (1994), pp.195-224, σελ.216-218

⁷⁸ Beitz, Charles, "Rawls's Law of Peoples", *Ethics* 110 (July 2000), pp.669-696, σελ.683-686

⁷⁹ Mc Carthy, Thomas, "On the Idea of Reasonable Law of Peoples" στο James Bohman and Matthias Lutz-Bachmann (eds.) *Perpetual Peace: Essays on Kant's Cosmopolitan Ideal*, pp. 201-217, Cambridge, MIT Press, 1997, σελ.209-210

αποφύγει να θέσει και φιλελεύθερα στοιχεία εντός της. Παραδεχόμενος την ύπαρξη του πλουραλισμού, παραδέχεται την ύπαρξη διαφορετικής αξιολογικής κλίμακας και εν τέλει την ύπαρξη διαφορετικών λογικών. Έτσι, προσπάθησε να μετασχηματίσει το πρόγραμμα και αντί να κατασκευάσει κάτι εντελώς νέο, προσπάθησε να χαμηλώσει τον πήχη, και να επιτύχει μία συμφωνία σε ένα πιο κάτω επίπεδο, το οποίο θεωρεί κοινό για όλα τα δόγματα και τις διαφορετικές λογικές τους.

Ο Jürgen Habermas και η παγκόσμια δημόσια σφαίρα

Ο Habermas, όπως και ο Rawls, προσπαθεί να ανασκευάσει κάποιες από τις βασικές θέσεις του Κάντ, χωρίς να απομακρύνεται αρκετά, τουλάχιστον ως ένα βαθμό, από την ίδια παράδοση. Συγκεκριμένα, ανασκευάζει την καντιανή ιδέα του πρακτικού λόγου με τον *επικοινωνιακό λόγο*. Εδώ αντί η κατηγορική προσταγή, οι καθαρές ιδέες του πρακτικού λόγου κατά Κάντ, να προωθείται στους άλλους ως έγκυρη από πριν, προκειμένου να αποτελέσει καθολικό νόμο, αυτή ελέγχεται ως προς την εγκυρότητα και την καθολικότητά της, με το να υποβληθεί στους εταίρους και να ελεγχθεί από αυτούς με επικοινωνιακό τρόπο. Η έμφαση, λοιπόν, δεν δίνεται στο τι θέλει ο καθένας, αλλά σε τι μπορούν όλοι να συμφωνήσουν στα πλαίσια μίας λογικής διαλογικής διαδικασίας. Το κέντρο δεν είναι η απομονωμένη ηθική συνείδηση του Κάντ, αλλά η κοινότητα των ηθικών υποκειμένων.⁸⁰

Όπως ο Rawls παραπάνω, έτσι και ο Habermas, φαίνεται να αποδέχεται ως γεγονός την ύπαρξη του πλουραλισμού. Οι απαντήσεις στα ηθικά ερωτήματα, στο βαθμό που αυτά εμπεριέχουν στοιχεία αυτοκατανόησης, τα οποία έχουν τις ρίζες τους σε συγκεκριμένες ιστορίες και πολιτισμούς, δεν μπορούν να είναι καθολικές. Ταυτόχρονα, όμως, θεωρεί ότι υπάρχει ένας αφαιρετικός πυρήνας στις ηθικές μας εποπτείες, ο οποίος μένει ανέπαφος από την κουλτούρα και τις παραδόσεις και αυτός είναι κοινός στον άνθρωπο ως είδος.⁸¹

Ο πυρήνας αυτός θα αποτελέσει τη βάση της συμφωνίας μεταξύ των εταίρων. Μία συμφωνία στην οποία όλα τα μέλη θα συμμετέχουν ως ελεύθερα και ίσα, και θα είναι αυτή που θα καθορίζει τη νομιμοποίηση των κανόνων και των νόμων της κοινωνίας. Έτσι, νομιμοποιητική δύναμη αποκτούν οι ίδιοι οι κανόνες και οι επικοινωνιακές προϋποθέσεις, οι οποίοι κάνουν δυνατό το διαχωρισμό μεταξύ μίας δίκαιης «συμφωνίας ανάμεσα σε ελεύθερα και ίσα [μέρη] και ενός αποσπασματικού ή εξαναγκαστικού consensus...».⁸²

---

⁸⁰Mc Carthy, Thomas, "Kantian Constructivism and Reconstructivism: Rawls and Habermas in Dialogue", *Ethics* 105 (October 1994), pp.44-63, σελ.45-46

⁸¹ Στο ίδιο, σελ.46

⁸²Habermas, Jürgen, *Communication and the Evolution of Society*, Polity Press, Cambridge 1984, σελ.185 και 188

Αυτού του είδους η διαδικασία λαμβάνει χώρα σε αυτό που ο Habermas αποκαλεί *δημόσια σφαίρα*, ένας ιδεώδης, και πολλές φορές σήμερα ανέκτατος ή εικονικός, χώρος συζήτησης και χρήσης της δημόσιας λογικής. Ένας χώρος, όπου ο πολίτης αντιμετωπίζει το κράτος με τους δικούς του όρους και η πολλαπλότητα του δημοσίου συμφέροντος αποκαλύπτεται. Τα ανεξάρτητα αυτά δημόσια forum γίνονται η βάση της λαϊκής κυριαρχίας, εκεί σημασία αποκτά το ίδιο το γεγονός της συζήτησης και όχι το περιεχόμενο ή το αποτέλεσμα της.⁸³ Σε αυτά περιλαμβάνονται εθελοντικές οργανώσεις, κοινωνικά κινήματα, μέσα μαζικής ενημέρωσης και άλλα δίκτυα επικοινωνίας της κοινωνίας πολιτών. Στο βαθμό που η δημόσια χρήση της λογικής περνά με ενδεδειγμένο τρόπο, μέσω των εκλογών, προς τη νόμιμη εξουσία του κράτους, επιτυγχάνεται η πολιτική αυτονομία και η δημοκρατική αυτοκυβέρνηση.⁸⁴

Η θεωρία του Habermas δεν προδικάζει το αποτέλεσμα της διαδικασίας. Το κατά πόσο θα επιτευχθεί συμφωνία και με ποιους όρους, δεν είναι γνωστό. Με αυτόν τον τρόπο, όπως σχολιάζει ο ίδιος, η θεωρία του είναι ταυτόχρονα «πιο πολύ και πιο λίγο μετριοφρον από τη θεωρία του Rawls, ..., [αφού] επικεντρώνει αποκλειστικά στις διαδικαστικές πλευρές της δημόσιας χρήσης της λογικής και παράγει το σύστημα δικαιωμάτων από την ιδέα της νομικής θεσμοθέτησής της [της δημόσιας λογικής]. Μπορεί να αφήσει περισσότερα ζητήματα ανοικτά επειδή εμπιστεύεται περισσότερα στη διαδικασία ορθολογικού σχηματισμού της άποψης και της βούλησης».⁸⁵

Ο Habermas σε αντίθεση με τον Rawls δεν φαίνεται να έχει κάνει μία εμπειριστατωμένη και συστηματική προσπάθεια προκειμένου να προσαρμόσει τη θεωρία του σε διεθνικό επίπεδο, ενδεχομένως γιατί θεωρεί ότι κάτι τέτοιο γίνεται σχεδόν αυτόματα. Παρ' όλα αυτά, σε ένα τέτοιο επίπεδο, η αναζήτηση της ελεύθερης συμφωνίας, μέσα από την επικοινωνιακή δράση στα πλαίσια της δημόσιας σφαίρας, έχει υποστεί κριτικές από διάφορες πλευρές. Μία από αυτές επικεντρώνει ακριβώς στο γεγονός της συμφωνίας. Ο Delanty αναφέρει ότι αυτή η επιμονή του Habermas στο εσκεμμένο consensus, βασίζεται στην ήδη υπάρχουσα θεωρητική δέσμευση του συγγραφέα στο δυτικό ρασιοναλισμό. Έτσι, το consensus αυτό πασχίζει να ξεπεράσει τις διαφορετικές αντιλήψεις και κουλτούρες, αναζητώντας μία κοινή βάση κατανόησης, χωρίς, όμως, να αποσκοπεί τελικά στην

---

⁸³ Mc Keon, Michael, "Parsing Habermas's 'Bourgeois Public Sphere'", *Criticism*, Spring 2004, Vol.46, No.2, pp.273-277, σελ.274-275

⁸⁴ Mc Carthy, Thomas, "Kantian Constructivism and Reconstructivism: Rawls and Habermas in Dialogue", *Ethics* 105 (October 1994), pp.44-63, σελ.49

⁸⁵ Habermas, Jürgen, "Reconciliation through the Public Use of Reason : Remarks on John Rawls's Political Liberalism", *The Journal of Philosophy*, Vol.10cII, No.3 (March 1995), pp.109-131, σελ.131

κατανόηση των διαφορετικών πολιτισμικών αντιλήψεων. Η θεωρία αν και μπορεί να μην είναι καθαρά δυτικοκεντρική, αφού δεν υποστηρίζει κάποια ανωτερότητα των δυτικών αξιών, εντούτοις έχει τις ρίζες της στη δυτική κοσμοαντίληψη, αφού προϋποθέτει θεωρητικά ότι υπάρχει μόνο μία οδός για την κοινωνικοπολιτική εξέλιξη.⁸⁶

Στο ίδιο πλαίσιο κινείται και η κριτική του Bohman, ο οποίος θεωρεί ότι ενώ ο Habermas δέχεται έναν πλουραλισμό σε επίπεδο αξιών, εντούτοις η θεωρία του δεν είναι συνεπής με έναν πλουραλισμό σε επίπεδο δημόσιας λογικής. Προσπαθώντας να εντάξει τον πλουραλισμό στην ίδια την πολιτική διαδικασία των δημοκρατικών διαβουλεύσεων στα πλαίσια της δημόσιας σφαίρας, ο Habermas, δέχεται μόνο μία ενική έννοια δημόσιας λογικής, αναφέροντας, ότι η συμφωνία που θα επιτελεστεί θα πρέπει να εδράζεται στους ίδιους λόγους, οι οποίοι θα πείθουν όλες τις πλευρές. Ο Bohman, όμως, επισημαίνει ότι σε καιρία ζητήματα, οι διαφορετικές πολιτισμικές αντιλήψεις συνεπάγονται και διαφορετικές λογικές και τρόπους σκέψης. Γεγονός που καθιστά επιτακτική την ανάγκη ύπαρξης μίας πλουραλιστικής δημόσιας λογικής, η οποία δεν βασίζεται σε μία συμφωνία για τους ίδιους λόγους, αλλά στον ηθικό συμβιβασμό, σε ένα πιο κάτω επίπεδο, κάτι που μπορεί να προκύψει μέσα από το σεβασμό και την αναγνώριση των ηθικών αξιών και κανόνων των άλλων.⁸⁷

Ο ίδιος ο Habermas έχει κάνει αρκετές αναφορές σε διάφορα άρθρα του, σε σχέση με το πολιτικό πρόβλημα σε διεθνές επίπεδο και στη σημερινή συγκυρία. Έχει επισημαίνει ότι οποιαδήποτε αναβίωση της καντιανής πρότασης στις μέρες μας, πρέπει να λαμβάνει υπ' όψιν της τρεις παραμέτρους. Πρώτον, την εξωτερική κυριαρχία των κρατών και την αλλαγμένη φύση των σχέσεων μεταξύ τους. Δεύτερον, την εσωτερική κυριαρχία των κρατών και τον κανονιστικό περιορισμό της κλασικής πολιτικής ισχύος (power politics). Τρίτον, τη διαστρωμάτωση της παγκόσμιας κοινωνίας και την παγκοσμιοποίηση κινδύνων και ρίσκων, η οποία μας οδηγεί να αναπροσδιορίσουμε το νόημα του όρου ειρήνη.⁸⁸

Για τον Habermas οι εξελίξεις των τελευταίων ετών έχουν δημιουργήσει σοβαρές προκλήσεις τόσο για το έθνος-κράτος, όσο και για τη δημοκρατία. Συγκεκριμένα, η εμφάνιση ενός ταχύτατα κινούμενου κεφαλαίου, που δρα διεθνικά, έχει αναστρέψει την

---

⁸⁶ Delanty, Gerard, "Habermas and Occidental Rationalism: The Politics of Identity, Social Learning, and the Cultural Limits of Moral Universalism", *Sociological Theory*, Vol. 15, No.1 (Mar.,1997), pp.30-59, σελ.31 και 44

⁸⁷ Bohman, James, "Public Reason and Cultural Pluralism: Political Liberalism and the Problem of Moral Conflict", *Political Theory*, Vol.23, No.2 (May, 1995), pp.253-279, σελ.262-263 και 266-269

⁸⁸ Habermas, Jürgen, "Kant's Idea of Perpetual Peace, with the Benefit of Two Hundred Years' Hindsight", στο James Bohman and Matthias Lutz-Bachmann (eds.) *Perpetual Peace: Essays on Kant's Cosmopolitan Ideal*, pp. 113-153, Cambridge, MIT Press, 1997, σελ.127

παλαιότερη κατευθυντική πορεία στη σχέση πολιτικής και οικονομίας. Τώρα η οικονομία δεν περιορίζεται, ούτε προσδιορίζεται εντός των συνόρων, αλλά αντίθετα τα κράτη προσαρμόζουν τις πολιτικές τους στις παγκόσμιες αγορές. Έτσι, τα τελευταία αντιμετωπίζουν τρία σημαντικά προβλήματα στις μέρες μας. Κατά πρώτο λόγο, φαίνεται να έχουν χάσει την ικανότητά τους για έλεγχο. Η παρουσία όλο και περισσότερων διεθνικών φαινομένων και προβλημάτων που διαπερνούν τα σύνορα των κρατών, τα έχει οδηγήσει στο να αδυνατούν να ελέγξουν τις συνέπειες τέτοιων φαινομένων πάνω στους πολίτες τους. Δεύτερον, διαφαίνεται ένα δημοκρατικό έλλειμμα στο βαθμό που αποφάσεις που αφορούν και επηρεάζουν το εσωτερικό των κρατών λαμβάνονται από εξωτερικά κέντρα, χωρίς τη συμμετοχή των ιδίων. Το έλλειμμα αυτό θα υφίσταται όσο το εύρος αυτών που λαμβάνουν τις αποφάσεις είναι μικρότερο από το εύρος αυτών που επηρεάζονται από τις αποφάσεις. Τρίτον, το κράτος παρουσιάζει αυξανόμενη ανικανότητα στην παροχή νόμιμης και αποτελεσματικής καθοδήγησης των εξελίξεων και εφαρμογής της κατάλληλης κοινωνικής πολιτικής. Ο διακρατικός ανταγωνισμός για την προσέλκυση των περισσότερων δυνατών κεφαλαίων, έχει οδηγήσει στην αύξηση του κοινωνικού κόστους.⁸⁹

Όλες οι παραπάνω εξελίξεις που περιγράφηκαν, και ιδιαίτερα αυτή των παγκοσμιοποιημένων κινδύνων, σύμφωνα με τη γνώμη του Habermas, έχουν φέρει το σύνολο του κόσμου στο σχηματισμό « μίας μη εθελοντικής κοινότητας κοινών ρίσκων».⁹⁰ Στο πλαίσιο αυτό, ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών έχει ή πρέπει να έχει κεντρικό ρόλο, είναι αυτός που ενσαρκώνει το κοσμοπολιτικό ιδεώδες, προσπαθώντας να ρυθμίσει κατάλληλα τις σχέσεις των κρατών. Παρ' όλα αυτά, μόνο τα κράτη από τον αποκαλούμενο «Πρώτο Κόσμο» είναι σε θέση, ως ένα βαθμό, να εναρμονίσουν το εθνικό τους συμφέρον με τις κανονιστικές αρχές του Οργανισμού.⁹¹

Ο Οργανισμός μπορεί να κερδίσει ένα αναβαθμισμένο ρόλο, μόνο αν μία γενική συμφωνία, ένα γενικό consensus, επιτευχθεί στα πλαίσια της διαστρωματωμένης παγκόσμιας κοινωνίας. Μία συμφωνία που αναζητάται σε τρεις τομείς. Στην ιστορική συνειδητοποίηση όλων, ότι κοινωνίες που δεν βρίσκονται σε ταυτόσημη ιστορικά φάση, καλούνται να ζήσουν στο παρόν ειρηνικά, στην κανονιστική συμφωνία που αφορά τα ανθρώπινα δικαιώματα, παρὰ

---

⁸⁹ Habermas, Jürgen, "Making Sense of the EU: Toward a Cosmopolitan Europe", *Journal of Democracy*, Vol.14, No.4 (October 2003), pp.86-100, σελ.88-91

⁹⁰ Habermas, Jürgen, "Kant's Idea of Perpetual Peace, with the Benefit of Two Hundred Years' Hindsight", στο James Bohman and Matthias Lutz-Bachmann (eds.) *Perpetual Peace: Essays on Kant's Cosmopolitan Ideal*, pp. 113-153, Cambridge, MIT Press, 1997, σελ.134

⁹¹ Στο ίδιο, σελ.132

το ότι υπάρχουν σοβαρές αποκλείσεις στην ερμηνεία αυτών, και σε μία κοινή βάση κατανόησης για το νόημα του στόχου που μπορεί να έχει η ειρήνη.⁹²

Το ενδεχόμενο, όμως, αυτό της επίτευξης μίας συμφωνίας προϋποθέτει μία παγκόσμια δημόσια σφαίρα, στην οποία ο Habermas παρατηρεί προβλήματα σχηματισμού. Οποιοσδήποτε συζητήσεις σε παγκόσμιο επίπεδο έχουν διεξαχθεί, όπως οι διάφορες συνδιασκέψεις του Ο.Η.Ε., αφορούν κάποια συγκεκριμένα ζητήματα ή προβλήματα, και παραμένουν ταυτόχρονα, δέσμιες στο να προωθούνται από τις υπάρχουσες δομές των εθνικών δημοσίων σφαιρών. Για να σχηματιστεί, λοιπόν, μία παγκόσμια δημόσια σφαίρα, απαιτούνται υπερεθνικές δομές που θα υποστηρίξουν και θα σταθεροποιήσουν την επικοινωνία, έτσι ώστε να σχηματιστεί τελικά ένα δίκτυο διεθνούς κοινωνίας πολιτών.⁹³

Όπως φαίνεται να υποστηρίζει σε άρθρο του, στο βαθμό που θα αναπτυχθεί πίεση από μία κινητοποιημένη παγκόσμια σφαίρα, θα δημιουργηθεί η ανάγκη να αναβαθμιστεί και ο ρόλος του Οργανισμού. Όπως αναφέρει και ως κριτική για την αντιφατικότητα του καντιανού οικοδομήματος που αφορά την ομοσπονδία ελευθέρων κρατών, δεν μπορεί να κατανοήσει πως ένα τέτοιο οικοδόμημα θα είναι βιώσιμο αν δεν έχει κάποιες μορφές δεσμευτικών νόμων. Και για αυτό το λόγο, προτείνει να γίνουν αλλαγές προς εκείνη την κατεύθυνση, που θα καταστήσει τον Οργανισμό ικανό να εφαρμόζει με δεσμευτικό τρόπο τους κανόνες, που σε μεγάλο βαθμό περιέχονται ήδη στο Χάρτη του.⁹⁴

Παρά ταύτα, ο ίδιος παρουσιάζεται να κάνει μία ελαφρά στροφή τα τελευταία χρόνια. Συγκεκριμένα, στο βιβλίο του *Μεταεθνικός αστερισμός*, απομακρύνεται από την ιδέα δημιουργίας παγκοσμίων δομών με κρατικό χαρακτήρα. Θεωρεί ότι μία επιτυχημένη μορφή ολοκλήρωσης απαιτεί μία κοινή συλλογική ταυτότητα, η οποία όμως απουσιάζει και δεν είναι εφικτό να δημιουργηθεί παγκοσμίως. Διαβλέπει, όμως, μία τάση πολιτικών διαδικασιών σε εθνικό, διεθνές και παγκόσμιο επίπεδο που μπορούν να αυξήσουν το επίπεδο και τη νομιμότητα των δεσμευτικών κανόνων, όσον αφορά σε πλανητικά προβλήματα. Ενδεχόμενο που καθιστά δυνατή την προοπτική «παγκόσμιας εσωτερικής πολιτικής χωρίς παγκόσμια κυβέρνηση».⁹⁵ Αναγνωρίζει με κριτικό τρόπο, ότι μία κοσμοπολιτική κοινότητα δεν μπορεί να αναπτύξει ηθική-πολιτική αυτοαντίληψη, όπως οι πολίτες μίας ορισμένης κοινωνίας,. Και αυτό διότι μία τέτοια κοινότητα εξ ορισμού επιδιώκει να συμπεριλάβει τους πάντες, και η μόνη αυτοαντίληψη που μπορεί να έχει είναι νομική-ηθική, αυτή δηλαδή που βασίζεται στα «δικαιώματα του ανθρώπου». Ακόμη, όμως, «...και μία παγκόσμια συναίνεση

---

⁹² Στο ίδιο, σελ.132-133

⁹³ Στο ίδιο, σελ.125

⁹⁴ Στο ίδιο, σελ.127-128

⁹⁵ Habermas, Jürgen, *Ο Μεταεθνικός Αστερισμός*, Πόλις, Αθήνα 2003, σελ.152-153

για τα ανθρώπινα δικαιώματα δεν μπορεί να θεμελιώσει ένα αυστηρό ισοδύναμο για την αλληλεγγύη μεταξύ των πολιτών που δημιουργήθηκε στο εθνικό πλαίσιο».⁹⁶

Με αυτόν τον τρόπο, ο Habermas φαίνεται να απομακρύνεται ακόμα πιο πολύ από της βασικές ιδέες του Κάντ. Αν και φαίνεται να μετεξελίσσει και να δίνει έμφαση στην καντιανή αρχή της δημοσιότητας, μεταφέροντάς την στον κεντρικό ρόλο που κατέχει η δημόσια σφαίρα στο οικοδόμημά του, εν τούτοις, η αλλαγή που αναφέρθηκε παραπάνω, από τις απροϋπόθετα έγκυρες αρχές του πρακτικού λόγου, στις αρχές του *επικοινωνιακού λόγου*, δεν θα μπορούσε παρά να οδηγήσει σε περαιτέρω διαφοροποίηση. Από τη στιγμή που είναι πρόθυμος να αναγνωρίσει την ύπαρξη διαφορετικών τρόπων σκέψης και τη διαφοροποιημένη ηθική-πολιτική αυτοαντίληψη των κοινωνιών, χάνεται η προηγούμενη πρωτοκαθεδρία του Λόγου και αντικαθιστάται από μία διαλογική επιχειρηματολογία που αναζητά την ελεύθερη συμφωνία.

Μία συμφωνία που όπως προαναφέρθηκε, σέβεται τις διαφορετικές ηθικές αξίες, αλλά δεν μπορεί να εντάξει πλήρως τις διαφορετικές λογικές που ενδεχομένως προκύπτουν. Σε αυτήν την κριτική του Bohman, απαντά έμμεσα ο Steffek, αναφερόμενος στο επίπεδο των διεθνών σχέσεων. Εκεί, μία τέτοια προοπτική δεν είναι δυνατόν να εφαρμοστεί, αφού πολλά διεθνή καθεστώτα διέπονται από τον κανόνα της ομοφωνίας, κάτι που καθιστά απαραίτητο τη σαφή συμφωνία σε αξίες και στόχους. Συμφωνώντας με τον Habermas, επισημαίνει ότι η νομιμότητα μίας συμφωνίας σε επίπεδο διεθνές προκύπτει από το γεγονός ότι τα μέρη συμφωνούν για τους ίδιους λόγους, ότι συμφωνούν, δηλαδή, για την επίτευξη κοινών στόχων, οι οποίοι μέσα από την πρακτική και τη διαδικασία πραγματώνουν συμπεφωνημένες αξίες.⁹⁷

Ενδεχομένως να είναι αυτό το κατάλληλο σημείο για να μεταφέρουμε την όλη συζήτηση πιο κοντά στο επίπεδο των διεθνών σχέσεων. Να αναζητήσουμε με ποιο τρόπο αφομοιώνεται η συζήτηση αυτή από το τους διεθνολόγους. Ποιες από τις βασικές ιδέες που παρουσιάσαμε ως τώρα περνούν στο διεθνολογικό λόγο και με ποιο τρόπο.

---

⁹⁶ Στο ίδιο, σελ.150-151

⁹⁷ Steffek, Jens, "The Legitimation of International Governance: A Discourse Approach", *European Journal of International Relations*, Vol. 9 (2) (2003), pp.249-275, σελ.263-264

**Ο διεθνολογικός
λόγος**

Στην ενότητα αυτή θα προσπαθήσουμε να συνεχίσουμε τον εικονικό διάλογο που διεξάγουμε, ανάμεσα σε σύγχρονες θεωρίες και σε καντιανές ιδέες. Εδώ ο διάλογος αυτός θα διεξαχθεί μεταξύ των διεθνολογικών θεωριών που θα παρουσιαστούν, από τη μία πλευρά, και από την άλλη, των εννοιών που απορρέουν από το καντιανό έργο, αλλά και αυτών που προέκυψαν στη μέχρι τώρα διαπραγμάτευση του θέματος και την εξέλιξη της συζήτησης στις μέρες μας. Δεν θα μας απασχολήσουν εδώ η αφθονία των θεωριών που μπορεί να έχουν κάποια σχετικά μακρινή σχέση με τις ιδέες του Κάντ, αλλά εκείνες οι θεωρίες που δανείζονται και επεκτείνουν επιχειρήματα που εμπεριέχονται στο καντιανό έργο. Είτε αυτό γίνεται ρητά, είτε άρρητα. Με αυτή την έννοια, θα ασχοληθούμε με δύο θεωρητικά ρεύματα που βρίσκονται εντός της λεγόμενης «καντιανής παράδοσης»⁹⁸ των διεθνών σχέσεων και μία θεωρία, η οποία δεν βρίσκεται εντός αυτής της παράδοσης, αλλά αντλεί αρκετά στοιχεία, στον τρόπο διαπραγμάτευσης του θέματος, τόσο από τον Κάντ, όσο και από τους άλλους «καντιανούς» θεωρητικούς που εξετάσαμε.

Τα δύο πρώτα ρεύματα φωτίζουν ελαφρώς διαφορετικές πτυχές του καντιανού έργου. Το πρώτο αφορά το λεγόμενο θεωρητικό ρεύμα που ασχολείται με τη «Δημοκρατική Ειρήνη» και έχει σχεδόν πάρει σήμερα τη μορφή ερευνητικού προγράμματος. Και το δεύτερο αφορά το ρεύμα που ασχολείται με την «Κοσμοπολιτική Δημοκρατία». Ταυτόχρονα, στην προσπάθειά μας να ασχοληθούμε σε βάθος με τα ζητήματα που θα προκύψουν, δεν θα επεκταθούμε σε εύρος όσον αφορά τους θεωρητικούς, αλλά θα εξετάσουμε τους κυριότερους από αυτούς.

Ξεινώντας, λοιπόν, αντίστροφα και εκτός «καντιανής παράδοσης», θα ασχοληθούμε κατά πρώτο λόγο με το έργο ενός από τους πιο σημαντικούς θεωρητικούς των διεθνών σχέσεων, του Hedley Bull. Θα προσπαθήσουμε να δούμε, μέσα από το κείμενο «*η άναρχη κοινωνία*», τη σχέση του με τον Κάντ, επιχειρώντας αυτή την παρατήρηση μέσα από δύο οπτικές γωνίες. Θα σκιαγραφήσουμε αρχικά τις βασικές γραμμές της επιχειρηματολογίας του, προσπαθώντας να δούμε σύντομα την αντίληψή του σε σχέση με τη διεθνή πολιτική και να την αντιπαραβάλλουμε με τις διαφορετικές οπτικές και τους άλλους τρόπους διαπραγμάτευσης των ζητημάτων που σχετίζονται με τη διεθνή κοινωνία, όπως αυτοί παρουσιάστηκαν σε προηγούμενες ενότητες.

---

⁹⁸ Εδώ αποδίδουμε διαφορετικό περιεχόμενο στον όρο, από εκείνο που όπως θα δούμε παρακάτω προσδίδει ο Bull. Περισσότερο με αυτόν θέλουμε να δηλώσουμε τη στενή θεωρητική σχέση και συνάφεια του εν λόγω ρεύματος με τις ίδιες τις ιδέες του Κάντ, όπως αυτές αναφέρονται στο κείμενο *για την αιώνια ειρήνη*.

Ο Κάντ στα μάτια του Bull

Ο Bull στο σημαντικό για τις διεθνείς σχέσεις έργο του, *η άναρχη κοινωνία*, ασχολείται σε μικρό βαθμό με τις ιδέες του ιδίου του Κάντ και σε ακόμα μικρότερο με την κοινώς ονομαζόμενη καντιανή αντίληψη. Στο βαθμό, όμως, που το κάνει θα ήταν χρήσιμο να παρατηρήσουμε τον τρόπο που κάτι τέτοιο λαμβάνει χώρα. Ο Bull, κατά πρώτο λόγο, περιγράφει την καντιανή παράδοση ακολουθώντας τη διάκριση του White για τα τρία ρεύματα σκέψης στις διεθνείς σχέσεις. Έτσι για αυτόν, «η καντιανή ή οικουμενική παράδοση...θεωρεί ότι η θεμελιώδης φύση της διεθνούς πολιτικής δεν έγκειται στη σύγκρουση μεταξύ των κρατών,..., αλλά στους υπερεθνικούς κοινωνικούς δεσμούς που συνδέουν τους ανθρώπους που είναι υπήκοοι ή πολίτες κρατών. Το κυρίαρχο θέμα των διεθνών σχέσεων κατά την καντιανή θεώρηση είναι μόνο φαινομενικά η σχέση μεταξύ των κρατών, στην πραγματικότητα είναι η σχέση μεταξύ όλων των ανθρώπων στην κοινότητα της ανθρωπότητας...».⁹⁹ Έχοντας ως εφόδιο την ανάλυση που ακολουθήθηκε σε σχέση με το κείμενο του Κάντ και τις βασικές έννοιες που εξήχθησαν από αυτό, καλούμαστε να σχολιάσουμε το παραπάνω απόσπασμα. Ο Κάντ, όπως είδαμε, έδινε μεγάλη έμφαση στο στοιχείο της σύγκρουσης, είτε όσον αφορά την κατάσταση της φύσης, ακόμα και αν δεν είχε, όπως υποστηρίχθηκε εδώ, μία ταυτόσημη οπτική με αυτή του Hobbes, είτε όσον αφορά τις συγκρούσεις ανάμεσα στα κράτη*. Ο Κάντ δεν μιλά σε κανένα σημείο, τουλάχιστον στο κείμενο που εξετάστηκε εδώ για κάποιους «υπερεθνικούς κοινωνικούς δεσμούς», αλλά προσπάθησε να καταδείξει ότι επιταγή του *καθαρού λόγου* είναι η ειρηνική συνύπαρξη και όχι ο πόλεμος, κάτι το οποίο φυσικά μπορεί να αποτελέσει πεδίο συζήτησης και κριτικής. Ακόμα και αν ο ίδιος ο Κάντ αναφέρεται σε «εγγενή» ανθρώπινα χαρακτηριστικά, όπως αυτό της καθαρής λογικής, σε ένα προκοινωνικό επίπεδο, δύσκολα θα μπορούσαμε να πούμε ότι δεν ασχολείται με τη σχέση μεταξύ των κρατών, αφού αυτό το πρόβλημα προσπαθεί να επιλύσει.

Σε άλλο σημείο ο Bull αναφέρει ότι «η καντιανή ή οικουμενική θεώρηση της διεθνούς ηθικής είναι ότι σε αντίθεση με τη χομπεσιανή αντίληψη υπάρχουν ηθικές επιταγές που περιορίζουν τη δράση των κρατών, αλλά ότι αυτές οι επιταγές δεν επιβάλλουν τη συνύπαρξη ή τη συνεργασία μεταξύ των κρατών αλλά μάλλον την ανατροπή του συστήματος κρατών και την αντικατάστασή του από μία κοσμοπολιτική κοινωνία».¹⁰⁰ Είδαμε πιο πάνω

---

⁹⁹ Bull, Hedley, *Η Άναρχη Κοινωνία: Μελέτη της τάξης στην παγκόσμια πολιτική*, Ποιότητα, Αθήνα 2001, σελ.64

*Βλ. δεύτερη ενότητα

¹⁰⁰ Στο ίδιο, σελ.65

ότι, τουλάχιστον όσον αφορά τον Κάντ, πρώτη μέριμνά του είναι να διασφαλιστεί αυτή ακριβώς η ειρηνική συνύπαρξη. Κατά πόσο ο ίδιος υποστηρίζει την αντικατάσταση του συστήματος κρατών από μία κοσμοπολιτική κοινωνία, παρατηρήσαμε ότι έχει αποτελέσει αντικείμενο διεξοδικής συζήτησης και προβληματισμού και δεν είναι καθόλου βέβαιο ότι κάτι τέτοιο συμβαίνει. Όπως αναφέρει και ο Harris, σε σχέση με αυτό το σχόλιο του Bull, ο Κάντ ήθελε να διατηρήσει τα κράτη, και για αυτό ακριβώς αναζητούσε τον τρόπο με τον όποιο θα μπορούσαν να ρυθμιστούν έννομα οι σχέσεις τους.¹⁰¹ Δεν θα βιαστούμε εδώ να σχολιάσουμε το πώς βλέπει ο Bull τον Κάντ, γιατί απλούστατα εδώ αναφέρεται στην καντιανή παράδοση. Θα παρατηρούσαμε όμως ότι μία καντιανή παράδοση, όπως την περιγράφει ο Bull, είναι μόνο σε έναν αφηρημένο βαθμό «καντιανή».

Αναφερόμενος, όμως, στις ίδιες τις ιδέες του Κάντ ο Bull σχολιάζει σε σχέση με την αμφιθυμία του φιλοσόφου ανάμεσα σε παγκόσμια δημοκρατία και ένωση κρατών, πως «...στο έργο του *Perpetual Peace* απελπίζεται και στρέφεται στο ‘αρνητικό υποκατάστατο’ μιας ένωσης ‘δημοκρατικών’ ή συνταγματικών κρατών, η οποία αποτρέπει τον πόλεμο και προσπαθεί να διαδοθεί σε ολόκληρο τον κόσμο.»¹⁰² Ενώ σε ένα άλλο σημείο αναφέρει, ότι «...ο Κάντ φθάνει στη θέση να προτείνει τον σχηματισμό ενός συνασπισμού συνταγματικών κρατών (*Rechtsstaaten*), τα οποία μέσα από την αύξηση τους μπορεί να καταλήξουν τελικά να εξουσιάζουν τη διεθνή πολιτική, χωρίς να υπάρχει κάποια αντίληψη ότι ο εν λόγω συνασπισμός θα καταχραστεί την ισχύ του.»¹⁰³ Το ζήτημα που προκύπτει εδώ είναι ότι ο Κάντ προτείνει αυτόν ακριβώς το συνασπισμό δημοκρατικών κρατών για να αποφύγει την κατάχρηση της ισχύος από ένα ενδεχόμενο παγκόσμιο κράτος. Η ελεύθερη αυτή συμμαχία, όπως την αποκαλεί συχνά ο Κάντ «...δεν επιζητεί να αποκτήσει οποιαδήποτε εξουσία κράτους, αλλά απλώς να διατηρήσει και να εξασφαλίσει την ελευθερία κάθε κράτους,..., χωρίς όμως να υπόκεινται αυτά σε δημόσιους νόμους και σε οποιοδήποτε εξαναγκασμό.»¹⁰⁴ Απουσία δεσμευτικών νόμων, δεν είναι σαφές πως μία τέτοια συμμαχία θα μπορούσε να καταχραστεί την ισχύ της. Κάτι τέτοιο δεν έχει περισσότερες πιθανότητες να συμβεί από αυτές που κατέχει ο σχηματισμός συμμαχίας μεγάλων δυνάμεων, που μπορεί θεωρητικά να λάβει χώρα οποιαδήποτε στιγμή και υπό συνθήκες άναρχου και μη ρυθμιζόμενου διεθνούς συστήματος.

---

¹⁰¹ Harris, Ian, “Order and Justice in ‘The Anarchical Society’” *International Affairs* (Royal Institute of International Affairs 1944-), Vol.69, No.4 (Oct., 1993), pp.725-741, σελ.738

¹⁰² Bull, Hedley, *Η Άναρχη Κοινωνία: Μελέτη της τάξης στην παγκόσμια πολιτική*, Ποιότητα, Αθήνα 2001, σελ 303

¹⁰³ Στο ίδιο, σελ. 157

¹⁰⁴ Kant, Immanuel, *Για την Αιώνια Ειρήνη*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1992, σελ.46

Τέλος, όταν ο Bull περιγράφει το επιχείρημα του Κάντ *υπέρ* της παγκόσμιας κυβέρνησης σχολιάζει ότι αυτό «...ξυεινά με την πρόταση ότι τα κυρίαρχα κράτη βρίσκονται σε μία χομπεσιανή κατάσταση της φύσης, από την οποία πρέπει να ξεφύγουν υποτάσσοντας τους εαυτούς τους σε μία κοινή κυβέρνηση.»¹⁰⁵ Το επιχείρημα του Bull εδώ υποστηρίζει ότι δεν είναι δυνατό σε μία τέτοια κατάσταση της φύσης να υπάρξει συμφωνία για τη σύναψη συμβολαίου, γιατί σε αυτό το επίπεδο οποιαδήποτε συμφωνία χωρίς στρατιωτική ισχύ παραμένει συμφωνία στα λόγια. «Ο υποστηρικτής της παγκόσμιας κυβέρνησης μπορεί να αποδείξει ότι το σχέδιο του είναι εφικτό και επιθυμητό, μόνο αν παραδεχτεί ότι οι διεθνείς σχέσεις δεν μοιάζουν με μία χομπεσιανή κατάσταση της φύσης... Όμως αυτή η παραδοχή σημαίνει εξασθένηση του επιχειρήματος για τον τετρατισμό της διεθνούς κατάστασης της φύσης.»¹⁰⁶ Όσον αφορά τον Κάντ, υποστηρίξαμε σε παραπάνω ενότητα ότι ο ίδιος δεν φαίνεται να έχει μία θεώρηση για την κατάσταση της φύσης που ταυτίζεται με αυτή του Hobbes. Περισσότερο θεωρεί ότι υπάρχει ένα ελάχιστο περιθώριο ρύθμισης των σχέσεων ή και ακόμα μία έννοια δικαίου και σε αυτό το επίπεδο. Κάτι τέτοιο, όμως δεν άρει το φόβο από την παρουσία μίας συνεχούς απειλής πολέμου που καθιστά επιτακτική την έξοδο από αυτή την κατάσταση.

Πρόθεση της επιχειρηματολογίας που αναπτύσσεται εδώ δεν είναι να κατηγορήσει έναν μεγάλο θεωρητικό όπως ο Hedley Bull για τυχόν στρεβλώσεις της περιγραφής του σε σχέση με τις καντιανές ιδέες. Περισσότερο στοχεύει να καταδείξει με σεβασμό αλλά και με κριτικό τρόπο την πρόσληψη αυτών των ιδεών από τον άγγλο θεωρητικό, ο οποίος, όπως υποστηρίζει σε ένα ευρύτερο επιχείρημά του ο Harris, προώθησε μία τυπολογία ανάλογη με αυτή του White, κατά την οποία οι λεπτές αποχρώσεις της σκέψης μεγάλων στοχαστών χάνονται χάριν αυτής.¹⁰⁷

Ο Bull μέσα από τα μάτια του Κάντ

Είναι δύσκολο να προσεγγίσουμε τον Bull διαμέσου του Κάντ και να φέρουμε τους δύο στοχαστές σε επικοινωνία, καθότι φαίνεται να μοιράζονται τελείως διαφορετικές αντιλήψεις σε σχέση με ορισμένα ζητήματα. Ο πρώτος αν και δίνει εξαιρετική σημασία στο ζήτημα της τάξης στη διεθνή πολιτική φωτίζει διαφορετικές πλευρές στην πορεία επίτευξης αυτού του στόχου. Η πρωτοκαθεδρία που αποδίδει ο Κάντ, και όλη η περαιτέρω παράδοση,

---

¹⁰⁵ Bull, Hedley, *Η Αναρχική Κοινωνία: Μελέτη της τάξης στην παγκόσμια πολιτική*, Ποιότητα, Αθήνα 2001, σελ.322

¹⁰⁶ Στο ίδιο, σελ.323

¹⁰⁷ Harris, Ian, "Order and Justice in 'The Anarchical Society'" *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)*, Vol.69, No.4 (Oct., 1993), pp.725-741, σελ. 739

στην έννομη ρύθμιση των σχέσεων μεταξύ των κρατών, εδώ δεν περνά σε δεύτερη μοίρα, αλλά δίνεται έμφαση και σε άλλους παράγοντες που είναι απαραίτητοι για τη διασφάλιση της τάξης. Έτσι, το διεθνές δίκαιο είναι ένας και όχι επαρκής παράγοντας διασφάλισης της διεθνούς τάξης και πλαισιώνεται από άλλους, όπως η ισορροπία ισχύος, η διπλωματία, ο ρόλος των μεγάλων δυνάμεων και ο πόλεμος. Ο Bull, εντάσσοντας αυτά τα στοιχεία, κατά μία έννοια διευρύνει τον προβληματισμό. Σε αυτό το πλαίσιο, εδώ μας ενδιαφέρει περισσότερο να δούμε τα σημεία επαφής της θεωρίας του με τις ιδέες του Κάντ, και τη σχέση αυτής με τις άλλες «καντιανές» θεωρήσεις που είδαμε προηγουμένως.

Σύμφωνα με τον Bull το στοιχείο της κοινωνίας υπήρχε πάντα και εξακολουθεί να υπάρχει στο σύγχρονο διεθνές σύστημα. Ένα σύστημα το οποίο περιέχει ταυτόχρονα και τα τρία στοιχεία που του αποδίδουν τα τρία ρεύματα σκέψης, το στοιχείο του πολέμου και του ανταγωνισμού για ισχύ, το στοιχείο της διεθνικής αλληλεγγύης και σύγκρουσης και το στοιχείο της συνεργασίας. Η διεθνής κοινωνία ορίζεται ως τέτοια «...όταν μία ομάδα κρατών που έχουν επίγνωση ορισμένων κοινών συμφερόντων και κοινών αξιών σχηματίζουν μία κοινωνία υπό την έννοια ότι αντιλαμβάνονται τους εαυτούς τους να συνδέονται με ένα κοινό σύνολο κανόνων στις μεταξύ τους σχέσεις και να συμμετέχουν στη λειτουργία κοινών θεσμών.»¹⁰⁸ Το στοιχείο αυτό της κοινωνίας δεν είναι ένα στατικό στοιχείο στα πλαίσια του διεθνούς συστήματος, αλλά αλληλεπιδρά με τα άλλα στοιχεία που προαναφέρθηκαν και ανάλογα με την ιστορική συγκυρία υπερισχύει κάποιο. Τα χαρακτηριστικά που φαίνεται να απορρέουν από τον ορισμό αυτό είναι αυτό της *επίγνωσης* που πρέπει να έχουν τα κράτη τόσο σε επίπεδο κοινών συμφερόντων, όσο και σε επίπεδο κοινών αξιών, αλλά και το χαρακτηριστικό της *αυτοδέσμευσης* σε σχέση με τους κανόνες και τη συμμετοχή σε θεσμούς.

Τα παραπάνω στοιχεία δεν διαφέρουν και σε μεγάλο βαθμό από αυτά που επικαλέστηκε ο Κάντ για τη δημιουργία μίας ελεύθερης συμμαχίας κρατών. Συγκεκριμένα, ο γερμανός φιλόσοφος μίλησε για μία επίγνωση του κοινού συμφέροντος όλων, που δεν είναι άλλο από την ειρηνική συνύπαρξη και μάλιστα κατέδειξε και το δρόμο όπου αυτό μπορεί να εξευρεθεί, μέσα από την επίκληση της ίδιας της λογικής, που όλοι διαθέτουν. Ταυτόχρονα, και με τη λογική αυτή ως βάση και πηγή του ηθικού καθήκοντος, τα κράτη θα μπορούσαν να αυτοδεσμευτούν στα πλαίσια της συμμαχίας, η οποία δεν θα είχε η ίδια δεσμευτικούς νόμους.

Με την πάροδο των χρόνων, όμως, όπως έχουμε ήδη αναφέρει πολλές φορές, η λογική έπαψε να έχει έναν ενικό ορισμό, άρχισαν να γίνονται αποδεκτές διαφορετικές λογικές που παράγουν διαφορετικές αξίες. Στα πλαίσια αυτά προσπάθησαν να κινηθούν ο

---

¹⁰⁸ Bull, Hedley, *Η Αναρχική Κοινωνία: Μελέτη της τάξης στην παγκόσμια πολιτική*, Ποιότητα, Αθήνα 2001, σελ. 51

Rawls και ο Habermas και αναζήτησαν να βρουν την κοινή βάση πάνω στην οποία θα μπορούσε να κινηθεί μία συμφωνία μεταξύ των διαφόρων μερών.

Εδώ, ο Bull, όπως και οι δύο τελευταίοι, δεν εξετάζει το ζήτημα της κοινωνίας από μία ηθική σκοπιά, ή τουλάχιστον αποφεύγει να κάνει κάτι τέτοιο σε μεγάλο βαθμό. Το γεγονός, όμως, ότι βάζει αυτό το στοιχείο των *κοινών αξιών* στον ορισμό της διεθνούς κοινωνίας, καθιστά τον ορισμό προβληματικό ή τον περιορίζει σε ένα πολύ μικρό μέρος κρατών. Ο Bull, τοποθετεί τη συμφωνία πάνω σε κοινές αξίες ως απαραίτητο στοιχείο για την ύπαρξη κοινωνίας κρατών, όμως σταματά εκεί, χωρίς να συζητά περαιτέρω τους όρους σύμφωνα με τους οποίους κάτι τέτοιο μπορεί να συμβεί.¹⁰⁹ Η θεωρία του φαίνεται να επικεντρώνει σε ένα πιο πάνω επίπεδο. Αν το στοιχείο της κοινωνίας υποχωρεί πολλές φορές στα πλαίσια του διεθνούς συστήματος, αυτό δεν οφείλεται κατά κύριο λόγο σε μία ασυμμετρία ή ασυμφωνία αξιών ή ηθικής, παρά στο ότι άλλα στοιχεία όπως της σύγκρουσης συμφερόντων και του πολέμου επικρατούν.

Κάτι τέτοιο όμως απομακρύνεται αρκετά από ένα διαφορετικό επίπεδο συζήτησης που εκτυλίσσεται στις μέρες μας, και έχουμε προσπαθήσει να περιγράψουμε μέχρι τώρα. Αυτό αφορά την αποδοχή του πλουραλισμού και τη διερεύνηση ερωτημάτων που αφορούν το κατά πόσο μπορεί να υπάρξει μία κοινή βάση αξιών ή κατά πόσο μπορεί να υπάρξει συμφωνία ανάμεσα στα διάφορα δόγματα, απουσία μίας τέτοιας βάσης. Μια τέτοια συζήτηση μοιάζει να έχει αξία και για τις διεθνείς σχέσεις, αφού όπως επισημαίνει ο Harris «υπάρχουν επίσης ερωτήσεις που αφορούν την εξήγηση των αξιών στη διεθνή κοινωνία, ερωτήσεις που είναι απλά πολύ σημαντικές για την κατανόηση και την εκτίμηση του χαρακτήρα της κοινωνίας αυτής.»¹¹⁰

Το επιχείρημα της «Δημοκρατικής Ειρήνης»

Το θεωρητικό ρεύμα που παρουσιάζουμε εδώ είναι ένα από τα πιο δημοφιλή των τελευταίων ετών, με την έννοια ότι έχει οδηγήσει σε μεγάλη θεωρητική παραγωγή και έχει πάρει τις διαστάσεις ερευνητικού προγράμματος. Η αισιοδοξία σε σχέση με το επιχείρημα ότι τα δημοκρατικά καθεστώτα δεν πολεμούν μεταξύ τους έφθασε στο αποκορύφωμά της όταν έκαναν την εμφάνισή τους δηλώσεις όπως το ότι κάτι τέτοιο αποτελεί «...ότι πιο κοντινό σε εμπειρικό νόμο έχουμε στις διεθνείς σχέσεις».¹¹¹

---

¹⁰⁹ Harris, Ian, "Order and Justice in 'The Anarchical Society'" *International Affairs* (Royal Institute of International Affairs 1944-), Vol.69, No.4 (Oct., 1993), pp.725-741, σελ. 733

¹¹⁰ Στο ίδιο, σελ. 740

¹¹¹ Levy, John, "Domestic Politics and War", *Journal of Interdisciplinary History*, Vol.18, (1988), pp.653-673, σελ. 661-662

Η βιβλιογραφία σε σχέση με το ζήτημα είναι εκτεταμένη, όπως και οι κριτικές που έχουν διατυπωθεί. Η συζήτηση ξεκίνησε στις αρχές της δεκαετίας του 1980 με τη θεωρητική προσπάθεια του Michael Doyle και συνεχίστηκε με πάρα πολλές ποσοτικές έρευνες, προσεγγίσεις με βάση τη θεωρία των παιγνίων και μελέτες περιπτώσεων.¹¹² Εδώ δεν θα ασχοληθούμε, βέβαια, με την εμπειρική επαλήθευση ή όχι του ισχυρισμού, αλλά θα συνεχίσουμε την αντιπαράθεση με τις προηγούμενες θεωρήσεις, εξετάζοντας κατά κύριο λόγο τη θεωρητική εργασία του Doyle.

Στο άρθρο του που δημοσιεύτηκε το 1983 και ουσιαστικά άνοιξε ευρύτερα τη συζήτηση για τη δημοκρατική ειρήνη, ο Doyle ταυτόχρονα με το επιχειρήμά του, παρουσιάζει την ανάγνωση που κάνει στο καντιανό έργο, η οποία είναι ομολογουμένως αρκετά συνεπής. Αντίθετα με πολλούς θεωρητικούς που ανήκουν στο ρεύμα που εξετάζουμε, δεν θεωρεί, όπως και ο Κάντ άλλωστε, ότι το δημοκρατικό καθεστώς από μόνο του είναι επαρκές για να φέρει την ειρήνη μεταξύ των κρατών. Για την ακρίβεια, όπως δηλώνει « αυτοί οι εσωτερικοί δημοκρατικοί περιορισμοί δεν φέρνουν τέλος στον πόλεμο.» Συγκεκριμένα, υποστηρίζει ότι μία τέτοια ειρήνη είναι εφικτή μέσα από το συνδυασμό τριών παραγόντων, που τους παραλληλίζει με τα τρία οριστικά άρθρα του Κάντ, αφού ο τελευταίος «...δείχνει πώς οι δημοκρατίες, με το που εγιαθιζονται, οδηγούν σε ειρηνικές σχέσεις.»¹¹³

Θεωρεί ότι η συνένωση αυτών των τριών παραγόντων είναι επαρκής και αναγκαία συνθήκη για την έλευση της ειρήνης και αυτό αποδεικνύεται εμπειρικά από το γεγονός ότι οι δημοκρατίες έχουν ειρηνικές σχέσεις, δεν έχουν πολεμήσει ποτέ, ή σχεδόν ποτέ μεταξύ τους. Πως, όμως κάτι τέτοιο, πραγματοποιείται; Ο Doyle δίνει την απάντηση πως το φαινόμενο αυτό λαμβάνει χώρα σύμφωνα με τον μηχανισμό που παρουσίασε ο Κάντ μέσω των τριών άρθρων του. Τα καθεστώτα γίνονται δημοκρατικά (ή ρεπουμπλικανικά) με την ακριβή έννοια όπως την ορίζει ο ίδιος ο Κάντ. Έπειτα προοδευτικά, εδραιώνουν την ειρήνη μεταξύ τους, σχηματίζοντας μια «συμμαχία ειρήνης», όπως περιγράφεται στο 2^ο οριστικό άρθρο. Το κοσμοπολιτικό δίκαιο περιορίζεται στη φιλοξενία, σύμφωνα με το 3^ο άρθρο, και ωφελεί ουσιαστικά το εμπόριο.¹¹⁴

Παρακάτω θα καταβληθεί η προσπάθεια να καταδειχτούν κάποια στοιχεία του επιχειρήματος του Doyle που οδηγούν στο συμπέρασμα ότι ο συγγραφέας δεν κάνει συνεπή ανάγνωση του 2^{ου} καντιανού άρθρου και αυτό τον αναγκάζει να παρουσιάζει λανθασμένα το

---

¹¹² Cederman, Lars-Erik, “Back to Kant: Reinterpreting the Democratic Peace as a Macrohistorical Learning Process”, *American Political Science Review*, Vol.95, No.1 (March 2001), pp.15-31, σελ.17

¹¹³ Doyle, David, “Kant, Liberal Legacies, and Foreign Affairs”, *Philosophy and Public Affairs*, Vol. 12, No. 3 (Summer, 1983), pp.205-235, σελ.229-230

¹¹⁴ Στο ίδιο, σελ.225-227

θεωρητικό του επιχειρήμα ως καντιανό. Ο ίδιος φαίνεται να φωτίζει περισσότερο τη σημασία του 1^{ου} οριστικού άρθρου, έναντι των άλλων δύο. Κάτι τέτοιο γίνεται φανερό από δύο σημεία. Πρώτον, κάνει μία αρκετά χαλαρή ερμηνεία και ανάγνωση της συμμαχίας ειρήνης ή του ομοσπονδιακού συστήματος ελευθέρων κρατών, όπως το ονομάζει ο Κάντ. Αναφέρει ότι «ο Κάντ δεν ενσαρκώνει την [ιδέα του για αυτή τη] συμμαχία σε κάποιο οργανισμό, και κατά πάσα πιθανότητα δεν βρίσκει αναγκαία μία θεσμοποίηση. Μάλλον είχε στο μυαλό του μία αμοιβαία συμφωνία μη επίθεσης, ίσως μία συμφωνία συλλογικής ασφαλείας»¹¹⁵. Δεύτερον, έχει δημιουργήσει σχεδόν αυτόματα πέρασμα από το στάδιο που περιγράφει το 1^ο άρθρο, σε αυτό του 2^{ου}. Οι δημοκρατίες εισέρχονται σχεδόν αυτόματα στη δημοκρατική ένωση. Σε μια υποσημείωση αναφέρει «...η ειρήνη θα εδραιωθεί μεταξύ φιλελεύθερων καθεστώτων και θα επεκτείνεται όσο θα εμφανίζονται νέα»¹¹⁶. Με ποιο τρόπο, όμως, κάτι τέτοιο μπορεί να συμβεί; Σε ένα άλλο σημείο περιγράφει πως «καθώς οι δημοκρατίες θα προκύπτουν και καθώς ο πολιτισμός θα προοδεύει, μία κατανόηση των νόμιμων δικαιωμάτων όλων των πολιτών και όλων των δημοκρατιών θα λάβει χώρα, και αυτό, ..., θα δημιουργήσει τις ηθικές βάσεις της φιλελεύθερης ειρήνης.»¹¹⁷

Βέβαια, ο Κάντ δεν φαίνεται να είχε μία τέτοια οπτική σε σχέση με το ζήτημα. Σε αναφορά του σχετικά με το πρώτο σημείο λέει πως «...δεν καταλαβαίνω καθόλου που θα στηρίζω την πίστη μου στο δίκιο μου [ως κράτος], αν δεν υπάρχει το υποκατάστατο του θεσμού της πολιτειακής κοινωνίας, δηλαδή η ελεύθερη ομοσπονδία...»¹¹⁸ Σε άλλο σημείο επίσης αναφέρει, πως «...πρωτού μία τέτοια εγγύηση [ειρήνης] δοθεί από τον ένα γείτονα στον άλλο (πράγμα που μόνο σε έννομο καθεστώς είναι δυνατό να γίνει), ο καθένας μπορεί να μεταχειρίζεται ως εχθρό όποιον τον προκαλεί.»¹¹⁹ Με λίγα λόγια, είναι σχεδόν αυτονόητο μέσα από την ανάγνωση του κειμένου του Κάντ, ότι ο φιλόσοφος δίνει βαρύνουσα σημασία στη δημιουργία αυτής της κοινωνίας κρατών, ως συνθήκη για την επίτευξη της ειρήνης. Επιπλέον, σε σχέση με το παραπάνω δεύτερο σημείο, δεν είναι καθόλου σίγουρο ότι οι δημοκρατίες σχηματίζουν ή προσέρχονται αυτόματα σε αυτή την ένωση, γιατί αν κάτι τέτοιο συνέβαινε ο Κάντ δεν θα χρειαζόταν να αναφέρει και το 2^ο άρθρο, αφού θα αρκούσε μόνο το πρώτο και μέσω αυτού θα οδηγούμασταν στην ένωση και τελικά στην ειρήνη.¹²⁰

---

¹¹⁵ Στο ίδιο, σελ.226

¹¹⁶ Στο ίδιο, σελ.226

¹¹⁷ Στο ίδιο, σελ.230

¹¹⁸ Kant, Immanuel, *Για την Αιώνια Ειρήνη*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1992, σελ.47

¹¹⁹ Στο ίδιο, σελ.35

¹²⁰ Huntley, Wade L., “Kant’s Third Image: Systemic Sources of the Liberal Peace”, *International Studies Quarterly*, Vol.40, (1996), pp.45-76, σελ.50

Συνοψίζοντας, αν αντιστρέψουμε το επιχείρημα του Doyle, αυτό υποστηρίζει ότι η ειρήνη που βιώνουν στις μεταξύ τους σχέσεις οι δημοκρατίες, οφείλεται σε αυτούς τους τρεις παράγοντες που περιέγραψε με επιτυχία ο Κάντ. Αν λοιπόν αναζητούμε τη μόνιμη ειρήνη σε παγκόσμιο επίπεδο, το καλύτερο που έχουμε να κάνουμε είναι να δικαιωνίσουμε και να επεκτείνουμε τη διενέργεια αυτών των παραγόντων. Έχοντας, όμως προηγουμένως υποβιβάσει το ρόλο που μπορεί να παίζει αυτό το έννομο καθεστώς ως θεματοφύλακας της ειρήνης, επιδιώκεται η αύξηση του αριθμού των δημοκρατικών καθεστώτων, γιατί κάτι τέτοιο είναι ικανό να οδηγήσει στο επιθυμητό αποτέλεσμα, ακόμα και αν η συμμαχία ειρήνης δεν είναι τίποτε παραπάνω παρά μία αμοιβαία συμφωνία μη επίθεσης. Σε ένα σημείο του δεύτερου μέρους του άρθρου του αναφέρει πως ο Κάντ είχε προβλέψει ότι η ειρήνη θα έρθει μέσα από τη διεύρυνση της «...ένωσης των δημοκρατικών κρατών. Το 1795 αυτό ήταν μία πρόβλεψη. Το 1981,..., μπορούμε να τη δούμε να επιβεβαιώνεται. Η ειρηνική ένωση φιλελεύθερων κρατών έχει προοδευτικά διευρυνθεί. Τα φιλελεύθερα κράτη δεν έχουν ακόμη εμπλακεί σε πόλεμο μεταξύ τους.»¹²¹

Ένα τέτοιο επιχείρημα, θα μπορούσε να σταθεί από μόνο του και να κριθεί. Παρ' όλα αυτά, στο βαθμό που υποβιβάζει τη σημασία του 2^{ου} άρθρου, γίνεται διαστρεβλωμένα καντιανό, πολύ περισσότερο οι πιο σκληροπυρηνικές σημερινές εκδοχές του. Ο Doyle υποθέτει ότι ήδη ως σήμερα, οι φιλελεύθερες δημοκρατίες έχουν δημιουργήσει μέσα από το δίκτυο των διεθνών οργανισμών, τη συμμαχία ειρήνης που απαιτείται, ώστε να αναγνωρίζουν μία ανώτατη αρχή, η οποία θα ρυθμίζει έννομα τις σχέσεις τους. Με αυτό τον τρόπο, φτάνει στο συμπέρασμα ότι δεν απαιτείται τίποτα άλλο από την επέκταση αυτής της συμμαχίας μέσα από την εξάπλωση της δημοκρατίας. Η παραπάνω υπόθεση, όμως, απέχει αρκετά από το να επιβεβαιωθεί, ειδικά αν αναλογιστούμε την αδυναμία των οργανισμών, και ειδικά του Ο.Η.Ε., να αντεπεξέλθουν πλήρως σε ένα τέτοιο ρυθμιστικό καθήκον, πολύ περισσότερο βέβαια κατά τη διάρκεια της ψυχροπολεμικής εποχής που ο Doyle γράφει το άρθρο του.

Για τον Κάντ κεντρικό ρόλο προς την ίδια την ειρήνη δεν είχε τόσο το εσωτερικό καθεστώς των μερών, αλλά η μορφή και η ύπαρξη αυτής της οντότητας, ή συμφωνίας, που με κάποιο τρόπο θα ρυθμίζει έννομα τις σχέσεις μεταξύ των κρατών. Χωρίς μία τέτοια έννομη ρύθμιση, οποιαδήποτε συμφωνία, ακόμα και ανάμεσα σε δημοκρατικά καθεστώτα, θα ήταν απλά μία ανακωχή. Στο βαθμό που η έννομη ρύθμιση δεν υπάρχει, ενδεχομένως η ειρήνη μεταξύ των δημοκρατιών που περιγράφει ο Doyle, να είναι μία ανακωχή.

Ταυτόχρονα, στο βαθμό που οι υπόλοιπες θεωρήσεις, οι οποίες ανήκουν στο εν λόγω ερευνητικό πρόγραμμα, παραμελούν ακόμα περισσότερο τη σημασία του 2^{ου} οριστικού

---

¹²¹ Doyle, David, "Kant, Liberal Legacies, and Foreign Affairs, Part 2", *Philosophy and Public Affairs*, Vol. 12, No. 4 (Autumn, 1983), pp.323-353, σελ.349

άρθρου του Κάντ, δεν θα έπρεπε να χαρακτηρίζονται ως καντιανές. Ακόμα περισσότερο δεν θα έπρεπε να χρησιμοποιούν τον Κάντ ως θεωρητικό θεμέλιο, εφ' όσον αυτός ποτέ δεν υποστήριξε ότι η αλλαγή του εσωτερικού καθεστώτος των χωρών, μπορεί να φέρει την ειρήνη.¹²² Ακόμα και αν χαρακτήριζε ότι η ρεπουμπλικανική πολιτεία «...από τη φύση της τείνει στην αιώνια ειρήνη...»¹²³, κάτι τέτοιο το έκανε για να καταδείξει μία ειρηνική προδιάθεση, όχι για να διατυπώσει έναν γενικό νόμο, ούτε για να υποστηρίξει ότι οι δημοκρατίες δεν πολεμούν μεταξύ τους, απουσία οποιασδήποτε ρυθμιστικής αρχής.¹²⁴

Συγκρίνοντας αυτή τη θεωρητική κατεύθυνση με τις θεωρίες των Rawls και Habermas παρατηρούμε μεγάλες και βαθιές διαφορές. Αν οι προηγούμενες θεωρήσεις κατέβαλλαν την προσπάθεια να εφαρμόσουν ένα «καντιανό σχέδιο» στο σημερινό κόσμο, μετριάζοντας το διαφωτιστικό του πρόταγμα και εντάσσοντας τον πλουραλισμό, η θεωρία της δημοκρατικής ειρήνης δεν έχει κανένα τέτοιο σκοπό. Μοιάζει να ανήκει σε εκείνη τη μερίδα σκέψης που ασπάζεται τη διαφωτιστική αισιοδοξία και υπεροχή, και διατηρείται από τα πρώτα χρόνια της νεωτερικότητας ως τις μέρες μας. Για τη δημοκρατική ειρήνη, η φιλελεύθερη δημοκρατία δυτικού τύπου αποτελεί αυταξία και πρέπει να εξαπλωθεί σε όλη τη γη, να εφαρμοστεί ακόμα και σε κοινωνίες που ανήκουν σε τελείως διαφορετικά πολιτισμικά πλαίσια. Με αυτή την έννοια, οι θεωρίες αυτές βρίσκονται ένα βήμα πίσω από τις θεωρήσεις των Rawls και Habermas, που ακόμα και με διάφορες στρεβλώσεις ή παραλείψεις, τουλάχιστον έχουν αναγνωρίσει το πρόβλημα και τις διαστάσεις του και προσπαθούν να βρουν κοινό έδαφος για επικοινωνία ή συναίνεση παρά να επιδιώκουν καθαρή επιβολή σε επίπεδο αξιών.¹²⁵

Η Κοσμοπολιτική Δημοκρατία

Ένα θεωρητικό ρεύμα που προέρχεται και αυτό από τη μήτρα της καντιανής σκέψης, αλλά διαφοροποιείται και κριτικάρει το προηγούμενο είναι αυτό της κοσμοπολιτικής δημοκρατίας. Θα ασχοληθούμε με δύο από τους πιο βασικούς

---

¹²² Για μία καλή σκιαγράφηση των επιχειρημάτων του θεωρητικού ρεύματος που αφορά τη δημοκρατική ειρήνη βλ. την εισαγωγή στο Brown, Michael, and Lynn-Jones, Sean M., and Miller, Steven E. (eds.), *Debating the Democratic Peace*, MIT-Cambridge, NY- London 1996, ειδικότερα σε σχέση με αναφορές όπως «ο Κάντ προέβλεψε ότι τα δημοκρατικά κράτη θα απολαμβάνουν μία 'αιώνια ειρήνη' με άλλες δημοκρατίες» στη σελ. ix της εισαγωγής.

¹²³ Kant, Immanuel, *Για την Αιώνια Ειρήνη*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1992, σελ. 47

¹²⁴ Franceschet, Antonio, "Popular Sovereignty or Cosmopolitan Democracy? Liberalism, Kant and International Reform", *European Journal of International Relations*, Vol. 6(2), (2000), pp. 277-302, σελ. 285

¹²⁵ Για το ζήτημα των αξιών σήμερα βλ. Μαρκής, Δημήτριος, *Η Πάλη των Αξιών στον αιώνα της Παγκοσμιοποίησης*, Κριτική, Αθήνα 2002, ειδικότερα σελ. 32-36

εκπροσώπους του, τον David Held και τον Daniele Archibugi, προκειμένου να παρατηρήσουμε πως στοιχειοθετούνται τα βασικά σημεία της θεωρίας τους.

Και οι δύο θεωρητικοί φαίνεται να θεωρούν ότι ο ενθουσιασμός και η αισιοδοξία για την επικράτηση της δημοκρατίας που έλαβαν χώρα μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, μάλλον ήταν πρώιμοι. Η επικράτηση αυτή, από μόνη της, δεν είναι ικανή να φέρει την ειρήνη ή έστω να σταθεροποιήσει το σύστημα. Κρίσεις σε περιοχές όπως η Βοσνία, η Σομαλία, το Ιράκ και η Καμπότζη κατέδειξαν ότι ο κόσμος σε καμία περίπτωση δεν έγινε περισσότερο ασφαλής ή ειρηνικός. Σύμφωνα με τους παραπάνω θεωρητικούς, η συγκεκριμένη μορφή δημοκρατίας και το ίδιο το σύστημα εθνών-κρατών έχουν διαρκώς αυξανόμενα προβλήματα και χρειάζονται αναμόρφωση.¹²⁶

Ο λόγος για τον οποίο συμβαίνει κάτι τέτοιο είναι γνωστός ήδη και αφορά τη γνωστή φιλολογία για τις συνέπειες της παγκοσμιοποίησης. Ο Held επιχειρηματολογεί ότι τα ζητήματα που προκύπτουν σε παγκόσμιο επίπεδο στους τομείς της οικονομίας, του περιβάλλοντος, των πυρηνικών και των ασθeneιών διαπερνούν τα σύνορα των κρατών, δημιουργώντας δύο προβλήματα. Από τη μία πλευρά, διαβρώνουν την κυριαρχία, αφού το κράτος δεν μπορεί να ελέγξει τις συνέπειες αυτών των προβλημάτων στους πολίτες του. Και από την άλλη δημιουργούν μία κρίση νομιμοποίησης, αφού οι αποφάσεις λαμβάνονται συχνά από υπερεθνικούς φορείς, που δεν έχουν την άμεση υποχρέωση λογοδότησης.¹²⁷

Η οπτική του Archibugi είναι ελαφρώς διαφορετική και περισσότερο αισιόδοξη. Όπως αναφέρει, «ήταν φυσικό να υποθέσουμε ότι η παγκοσμιοποίηση δεν θα επηρεάσει μόνο την παραγωγή, την οικονομία, την τεχνολογία, τα μέσα και τη μόδα, αλλά επίσης και το διεθνές πολιτικό σύστημα, οδηγώντας ταυτόχρονα σε μία παγκοσμιοποίηση της δημοκρατίας.»¹²⁸ Εδώ αποφεύγοντας τη συζήτηση που αφορά το κατά πόσο τα φαινόμενα της παγκοσμιοποίησης μπορούν να χαρακτηριστούν με αυτόν τον τρόπο, θα προσπαθήσουμε να εξετάσουμε τη σχέση του ρεύματος της κοσμοπολιτικής δημοκρατίας με τον Κάντ. Μία διαφορά φαίνεται να διαπιστώνεται αμέσως ως τέτοια, από τη στιγμή που οι δύο θεωρήσεις έχουν διαφορετικούς στόχους. Όπως είναι ήδη γνωστό ο Κάντ αναζητά τη εγκαθίδρυση της αιώνιας ειρήνης και την απάλειψη του πολέμου. Η θεωρία όμως της κοσμοπολιτικής δημοκρατίας δεν περιορίζεται εκεί, «δεν μπορεί να κατανοηθεί με όρους ‘απουσίας πολέμου’, απαιτείται η επέκταση της δημοκρατίας και σε παγκόσμιο επίπεδο.»¹²⁹

---

¹²⁶ Archibugi, Daniele and Held, David (eds.), *Cosmopolitan Democracy: An Agenda for a New World Order*, Polity Press, Cambridge 1995, σελ. 96-97

¹²⁷ Στο ίδιο, σελ.99-102

¹²⁸ Archibugi, Daniele, “Cosmopolitan Democracy and its Critics: A Review”, *European Journal of International Relations*, Vol. 10(3), (2004), pp.437-473, σελ.437-438

¹²⁹ Στο ίδιο, σελ.442

Ποια μορφή όμως θα έχει μία δημοκρατία που θα εκτείνεται σε παγκόσμιο επίπεδο; Ο Held προτείνει μία σειρά διακυβερνητικών και διεθνικών δομών που θα είναι σε θέση να εξασφαλίζουν μία γκάμα αστικών, πολιτικών και κοινωνικών δικαιωμάτων. Τα διάφορα επίπεδα πολιτικής και δομών θα εξαρτώνται από τα ζητήματα που θα προσπαθούν να λύσουν και τις ανάγκες που θα καλύπτουν. Με αυτόν τον τρόπο, θα υπάρχουν πολιτικές δομές εξουσίας σε τοπικό, εθνικό, περιφερειακό και παγκόσμιο επίπεδο, κάθε μία από τις οποίες θα ασχολείται με προβλήματα διαφορετικής φύσεως.¹³⁰

Ο Held υποστηρίζει πως η θεωρία της κοσμοπολιτικής δημοκρατίας ανταποκρίνεται στους στόχους που θέτει η θεωρία του Κάντ, αλλά προχωρά και παραπέρα, αφού είναι σε θέση να καταδείξει, κάτι που ο φιλόσοφος δεν κατάφερε, το πώς, δηλαδή, μπορεί να γίνει πραγματικότητα και να εφαρμοστεί το κοσμοπολιτικό δίκαιο. Αυτό που αποκαλεί ο Held ως «κοσμοπολιτικό δημοκρατικό δίκαιο» θα διασφαλίζεται από μία διεθνή δομή εξουσίας που θα λειτουργεί υποστηρικτικά στο εθνικό κράτος, όχι για να το εξαφανίσει, αλλά για να το προστατεύσει από εξωεθνικές πηγές ισχύος και κινδύνου. Σύμφωνα με αυτή την άποψη και με βάση το σημερινό περιβάλλον «η δημοκρατία εντός μίας πολιτικής κοινότητας [προκειμένου να διασφαλιστεί] χρειάζεται δημοκρατία και στη διεθνή σφαίρα.»¹³¹

Το κεντρικό σημείο στο επιχείρημα του Held είναι αυτό ακριβώς που αφορά στο χαρακτήρα του κοσμοπολιτικού δικαίου. Σύμφωνα με αυτόν, το κοσμοπολιτικό δημοκρατικό δίκαιο, οφείλει να ελέγχει την ισχύ, ακόμα και αν αυτή πηγάζει μακριά από εκεί που απευθύνεται. Με αυτή την έννοια, το δίκαιο αυτό εκτείνεται σε όλη την παγκόσμια κοινότητα και έρχεται να διευρύνει το 3^ο οριστικό άρθρο του Κάντ που αναφέρεται στη φιλοξενία ως συνθήκη για τις σχέσεις συνεργασίας και τη σωστή επαφή.¹³²

Με αυτό τον τρόπο, ενώ οι θεωρητικοί της δημοκρατικής ειρήνης υπερτονίζουν το 1^ο οριστικό άρθρο του Κάντ, οι θεωρητικοί εδώ φαίνεται αντίστοιχα να υπερτονίζουν το 3^ο άρθρο, προσδίδοντάς του μάλιστα νέο περιεχόμενο. Έτσι, υπάρχει μία σημαντική διαφοροποίηση. Συλλαμβάνοντας το κοσμοπολιτικό δίκαιο ως *δημοκρατικό*, ο Held προσπαθεί να διασφαλίσει, όπως ως ένα βαθμό και ο Κάντ, την ελευθερία σε ατομικό επίπεδο, μόνο που τώρα θεωρείται ότι αυτή η ελευθερία και η αυτονομία επηρεάζονται και από παράγοντες που προέρχονται έξω από το κράτος. Σύμφωνα με αυτή την άποψη, ο Κάντ

---

¹³⁰ Archibugi, Daniele and Held, David (eds.), *Cosmopolitan Democracy: An Agenda for a New World Order*, Polity Press, Cambridge 1995, σελ.112-114

¹³¹ Held, David, “Cosmopolitan Democracy and the Global Order: A New Agenda” στο James Bohman and Matthias Lutz-Bachmann (eds.) *Perpetual Peace: Essays on Kant’s Cosmopolitan Ideal*, pp. 235-251, Cambridge, MIT Press, 1997, σελ.242-243

¹³² Στο ίδιο, σελ.244

προσφέρει τη βάση ώστε να θεωρηθεί η κοσμοπολιτική ιδιότητα του πολίτη ως ο απόλυτος ηθικός σκοπός. Όμως ο ίδιος λόγω της πίστης που έδειχνε στην κυριαρχία, δεν κατάφερε να προχωρήσει ως αυτό το σημείο.¹³³

Όπως είδαμε ο Κάντ, όντως, ήταν πολύ προσεχτικός και φρόντισε να περιορίσει το κοσμοπολιτικό δίκαιο μόνο στο ζήτημα της φιλοξενίας, η οποία θεωρούσε ότι ταυτόχρονα μπορεί να παίζει καθοριστικό ρόλο. Εν τούτοις, σύμφωνα και με αυτά που υποστηρίχθηκαν στην τρίτη ενότητα, κάτι τέτοιο δεν φαίνεται να έλαβε χώρα, λόγω του ότι ο Κάντ ασπάζεται μία άποψη καθαρά υπέρ της κυριαρχίας, αλλά μάλλον επειδή είχε χαμηλές επιδιώξεις και ελπίδες σε σχέση με τις παραχωρήσεις που μπορούν να κάνουν τα κράτη σε επίπεδο κυριαρχίας. Ταυτόχρονα, φαίνεται να έτρεφε την πεποίθηση ότι ένα παγκόσμιο κράτος με το συγκεντρωτισμό των εξουσιών σε ένα μακρινό κέντρο θα αποτελούσε «άψυχο δεσποτισμό... [που] ξεπέφτει τελικά στην αναρχία.»¹³⁴ Μία τέτοια οπτική όμως φαίνεται να έχει περισσότερο σχέση με την ανεπαρκή εφαρμογή του νόμου εντός μίας υπερβολικά μεγάλης επικράτειας, παρά με την τυφλή πίστη του φιλοσόφου στη κυριαρχία.

Ο Held, πάντως, φαίνεται να ξεπερνά αυτό το πρόβλημα περί δεσποτισμού, όταν αναφέρει ότι δεν προσπαθεί να χτίσει ένα λεπτομερές ρυθμιστικό πλαίσιο με δεσμευτικούς νόμους, αλλά να δημιουργήσει ένα συνδυαστικό πολιτικό πλαίσιο μεταξύ του κράτους, της κοινωνίας και της περιφέρειας.¹³⁵ Μάλιστα, ο ίδιος θεωρεί ότι ο σχηματισμός οποιασδήποτε κοσμοπολιτικής τάξης ή κοινότητας, ως προϋπόθεση της εγκαθίδρυσης του κοσμοπολιτικού δημοκρατικού νόμου, πρέπει να βασίζεται στη συναίνεση και στην εθελοντική συμμετοχή και σε καμία περίπτωση στον εξαναγκασμό. Έτσι, υποστηρίζει και αυτός τη δημιουργία μίας υπερεθνικής συνομοσπονδίας κρατών με ελεύθερη συμμετοχή και όχι ενός παγκοσμίου κράτους.¹³⁶

Λαμβάνοντας τα παραπάνω υπ' όψιν μας, φαίνεται να αποκαλύπτεται μία συνήθης παρερμηνεία που σχετίζεται με το περιεχόμενο που προσέδιδε ο Κάντ στο κοσμοπολιτικό δίκαιο. Ένα δίκαιο που δεν περιείχε για αυτόν ατομικά δικαιώματα πέραν αυτού της φιλοξενίας. Αποφεύγοντας με αυτόν τον τρόπο, να καταστήσει οποιαδήποτε υπερκρατική

---

¹³³ Franceschet, Antonio, "Popular Sovereignty or Cosmopolitan Democracy? Liberalism, Kant and International Reform", *European Journal of International Relations*, Vol. 6(2), (2000), pp.277-302, σελ. 294-295

¹³⁴ Kant, Immanuel, *Για την Αιώνια Ειρήνη*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1992, σελ.63

¹³⁵ Franceschet, Antonio, "Popular Sovereignty or Cosmopolitan Democracy? Liberalism, Kant and International Reform", *European Journal of International Relations*, Vol. 6(2), (2000), pp.277-302, σελ. 294

¹³⁶ Held, David, "Cosmopolitan Democracy and the Global Order: A New Agenda" στο James Bohman and Matthias Lutz-Bachmann (eds.) *Perpetual Peace: Essays on Kant's Cosmopolitan Ideal*, pp. 235-251, Cambridge, MIT Press, 1997, σελ.245

δομή υπεύθυνη για τη διασφάλιση δικαιωμάτων πέραν αυτού. Ταυτόχρονα, όμως, οφείλουμε να σχολιάσουμε συνολικά τη θεωρία της κοσμοπολιτικής δημοκρατίας σε σχέση με το χρόνο και το χώρο στον οποίο αναπτύσσεται.

Δεν θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε λανθασμένη τη γενικότερη κατεύθυνση προς την οποία κινείται η εν λόγω θεωρία, όσον αφορά στα προβλήματα που επιδιώκει να λύσει. Πράγματι, φαίνεται να υπάρχει μία αυξανόμενη ανάγκη για ευρύτερη διεθνική διαπραγμάτευση προβλημάτων, τα οποία διαπερνούν οριζόντια τα σύνορα των εθνών-κρατών. Μάλιστα η διαπραγμάτευση αυτή, οφείλει να διεξαχθεί με τρόπο δημοκρατικό σε σχέση με τα κράτη και τους πολίτες αυτών. Παρ' όλα αυτά, προκύπτει ένα βαθύ ζήτημα σχετικά με τον τρόπο που προτείνεται κάτι τέτοιο.

Συγκεκριμένα, η θεωρία της κοσμοπολιτικής δημοκρατίας, όπως και άλλες σύγχρονες πολιτικές θεωρίες, φαίνεται να περιθωριοποιούν ή να υποβιβάζουν παράγοντες που σχετίζονται με βαθιά ζητήματα. Η δέσμευση της οπτικής της στο χώρο και στο χρόνο την καθιστά ανίκανη να λάβει επαρκώς υπ' όψιν της το διαφορετικό. Όπως αναφέρει και ο Deniol Jones μία τέτοια θεωρία έχει υποβιβάσει τη σημασία της ηθικής και προτείνει μία ηθικότητα που προκύπτει από τη δέσμευση στους κανόνες ή στις νόρμες της δημοκρατίας.¹³⁷ Ένα τέτοιο ενδεχόμενο, όμως, παραβλέπει την ποικιλομορφία ηθικών οπτικών και αναζητά τη συμφωνία στη βάση κανόνων, που εκ των προτέρων έχουν περιγραφεί με καθαρά δυτικό τρόπο. Κάτι τέτοιο, είτε συνιστά καθαρή επιβολή, είτε αποτελεί έκφραση μεγάλης άγνοιας σχετικά με τις ενδεχόμενες ασυμμετρίες κατανόησης και επικοινωνίας.¹³⁸

Στο βαθμό που μία θεωρία όπως αυτή του Held δεν εξετάζει τον τρόπο και τη βάση στην οποία οι διάφοροι περιφερειακοί θεσμοί καλούνται να συμφωνήσουν μεταξύ τους, μπορεί να θεωρηθεί ελλιπής ή ότι διαπραττει ένα γνωστό «δυτικό» σφάλμα, αυτό κατά το οποίο φυσικοποιείται η δυτική οπτική. Οι Rawls και Habermas έχοντας συναίσθηση αυτών των δεδομένων, προσπάθησαν να δώσουν μία λύση, ακόμα και αν διατήρησαν τελικά σε ένα δεύτερο επίπεδο μία τέτοια δυτική βάση. Ο Held όπως και πολλές σύγχρονες θεωρίες φαίνεται να απέτυχε να στοχαστεί σε αυτό το επίπεδο. Όμως για να παραθέσουμε τον

---

¹³⁷ Jones, Deniol, "The Origins of the Global City: Ethics and Morality in Contemporary Cosmopolitanism", *British Journal of Politics and International Relations*, Vol.5, No.1, February 2003, pp.50-73, σελ.60

¹³⁸ Σε σχέση με τη σημασία αυτής της ασυμμετρίας βλ. Mehta, Pratap Bhanu, "Cosmopolitanism and the Circle of Reason", *Political Theory*, Vol.28, No.5 (Oct. 2000), pp.619-639, ειδικότερα σελ.627-628

Mehta, «...ο αυθεντικός κοσμοπολιτισμός θα πρέπει να επιτρέπει την πιθανότητα της πολυπλοκότητας, εάν όχι τη διερώτηση, των προκείμενων της ίδιας της νεωτερικότητας.»¹³⁹

---

¹³⁹ Στο ίδιο, σελ. 634

Αντί συμπεράσματος

Ο τίτλος της τελευταίας αυτής ενότητας αντικατοπτρίζει την πρόθεση, η συζήτηση που διεξήχθη παραπάνω να μην κλείσει εδώ. Τα ζητήματα τα οποία θίξαμε βρίσκονται στο κέντρο της σύγχρονης προβληματικής σχετικά με τα προβλήματα των διεθνών σχέσεων και της ειρηνικής συμβίωσης στον πλανήτη κάτω από τις παρούσες συνθήκες. Ως εκ τούτου, στόχος εδώ δεν είναι να διατυπωθεί ένα καταληκτικό συμπέρασμα, αλλά να γίνει μία σύνοψη των βασικών θέσεων που διατυπώθηκαν και να καταγραφούν κάποια μερικά συμπεράσματα, όπως αυτά προέκυψαν από τη διαδικασία διαπραγμάτευσης του θέματος.

Κατά πρώτο λόγο, λοιπόν, διατυπώθηκε ο ισχυρισμός στην τρίτη ενότητα, ότι ο Κάντ, ενάντια σε αρκετές σημερινές απλουστευτικές ερμηνείες, δεν έχει μία αισιόδοξη άποψη για την ανθρώπινη φύση. Μάλιστα, την περιγράφει με ανάλογους όρους με αυτούς που χρησιμοποιούν εκπρόσωποι της χομπσιανής παράδοσης. Αν μπορεί να αποδοθεί ένας τόνος αισιοδοξίας στη σκέψη του, αυτός οφείλει να συνδέεται με την άποψη του για την επικράτηση της λογικής πάνω στα ψυχόρμητα των ανθρώπων. Δεύτερον, στη δεύτερη ενότητα επιχειρηματολογήσαμε ότι ο Κάντ αν και αποδέχεται σε γενικές γραμμές την άποψη του Hobbes για την κατάσταση της φύσης των ανθρώπων, εν τούτοις διατηρεί μία διαφορετική θέση σχετικά με την κατάσταση της φύσης των κρατών. Κάτι τέτοιο συμβαίνει επειδή θεωρεί ότι η εσωτερική έννομη τάξη προσδίδει διαφορετικότητα στον όρο κράτος σε σχέση με τον όρο άνθρωπος. Έτσι, η κατάσταση της φύσης μεταξύ των κρατών περιέχει ένα περιθώριο ρύθμισης των σχέσεων τους, απουσία οποιασδήποτε υπέρτατης αρχής, σε αντίθεση με αυτή των ανθρώπων.

Τρίτον, σε σχέση με τη λύση που προτείνει ο Κάντ, θα επεκτείνουμε κι άλλο τον ισχυρισμό μας που διατυπώθηκε στην τρίτη ενότητα, ο οποίος κάνει μία ισχυρή διάκριση ανάμεσα σε θεωρητικό και πρακτικό επίπεδο. Σύμφωνα με αυτόν ο Κάντ φαίνεται να στηρίζει την ιδέα ενός κράτους κρατών σε ένα ιδεώδες θεωρητικό επίπεδο. Απόρροια αυτού είναι ότι δεν θα έχει μία στενή αντίληψη της κυριαρχίας, ως συστατικό στοιχείο της κρατικότητας και θα αποδέχεται ως ένα βαθμό το επιχείρημα της αναλογίας. Σε ένα πρακτικό επίπεδο, όμως, ο Κάντ φαίνεται να έχει αμφιβολίες για την επικράτηση της λογικής έναντι των συγγών κρατικών συμφερόντων και «...της περί διεθνούς δικαίου αντίληψης...»¹⁴⁰ των κρατών. Έτσι, προτείνει το αρνητικό υποκατάστατο της ελεύθερης συμμαχίας και άρα δεν αποδέχεται το επιχείρημα της αναλογίας, και αποκτά, ταυτόχρονα, μία καθαρή θέση υπέρ της κρατικής κυριαρχίας.

Σε σχέση με το ρόλο της φύσης, ως εγγυητή της ειρήνης, θα ακολουθούσαμε και εμείς την άποψη του Apel, ότι η πορεία της φύσης δεν θεμελιώνει την ηθική. Η τελευταία

---

¹⁴⁰Kant, Immanuel, *Για την Αιώνια Ειρήνη*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1992, σελ.48

θεμελιώνεται πάνω στο λόγο και η φύση απλά αποτελεί μία μορφή καθησυχασμού. Αυτή η θεμελίωση στο λόγο, όπως αναφέρθηκε και στη δεύτερη ενότητα αποτελεί κυρίαρχο χαρακτηριστικό της νεωτερικότητας και ουσιαστικά είναι αυτή που στηρίζει τη διαφωτιστική αισιοδοξία. Αν η καθαρή λογική είναι ένα στοιχείο που διαθέτουν όλοι οι άνθρωποι, τότε η σωστή περιγραφή των νόμων της και των στοιχείων που βασίζονται σε αυτή, μας επιτρέπει να διατυπώσουμε καθολικές κρίσεις που να αφορούν όλους.

Κάτι τέτοιο σχετίζεται με το γνωστικό υποκείμενο της νεωτερικότητας, το καρτεσιανό cogito, που περιγράφει τον άνθρωπο ως έλλογο όν. Αυτό έρχεται να αλλάξει τη θέση του ανθρώπου μέσα στον κόσμο, να βγάλει τον άνθρωπο από την ανωριμότητά του, σύμφωνα με μία γνωστή καντιανή διατύπωση. Η διαδικασία αυτή όμως δεν φαίνεται να έφερε το επιθυμητό βασίλειο της ελευθερίας, αλλά δημιούργησε έναν κόσμο πραγματοποιημένης ορθολογικότητας, όπως αποκαλείται. Στα πλαίσια αυτά, και εν μέσω τραγικών ιστορικών εμπειριών, άρχισε να διατυπώνεται μία κριτική και να διαπιστώνεται μία ανάγκη βελτίωσης του μοντέρνου γνωστικού προγράμματος.¹⁴¹

Μέσα στην προσπάθεια αυτή της βελτίωσης κινούνται και τα έργα των αποκαλούμενων καντιανών πλουραλιστών, των Rawls και Habermas. Και οι δύο προσπάθησαν να λύσουν το πολιτικό πρόβλημα, αποδεχόμενοι έναν εύλογο πλουραλισμό σε ζητήματα ηθικής, πολιτισμού και γενικότερα κοσμοθεώρησης. Το κατά πόσο το πέτυχαν αυτό είναι ένα θέμα προς συζήτηση. Και οι δύο πάντως, ακριβώς επειδή προσπαθούν να βελτιώσουν τη νεωτερική βάση και όχι να την ξεπεράσουν, υπόκεινται στην ίδια κριτική με αυτή.

Συγκεκριμένα, υποστηρίχθηκε ήδη στην τέταρτη ενότητα, ότι η προσπάθεια του Rawls ουσιαστικά χαρακτηρίζεται ως μία προσπάθεια «να χαμηλώσει ο πήχης». Αναζητήθηκε μία συμφωνία σε ένα πιο κάτω επίπεδο, στο οποίο δεν είναι καθόλου σίγουρο ότι απουσιάζουν προβλήματα που προκαλούνται από την ασυμμετρία επικοινωνίας των διάφορων δογμάτων. Ταυτόχρονα επίσης, υποστηρίχθηκε στην ίδια ενότητα, ότι ο Habermas, σύμφωνα με την άποψη και του Bohman, αν και θέλει να εντάξει και σέβεται τις διαφορετικές ηθικές αξίες, εν τούτοις δεν μπορεί να εντάξει πλήρως στα πλαίσια της συμφωνίας που χτίζει, τις διαφορετικές λογικές αντιλήψεις και για αυτό διατηρεί μία αριετά δυτικότερη οπτική. Και οι δύο θεωρήσεις, κατά τη γνώμη μου, επιδιώκουν τη συμφωνία σε έναν κοινό παρανομαστή, ο οποίος είναι δύσκολο να εξευρεθεί, ειδικά αν απουσιάζει μία διαδικασία ή προσπάθεια κατανόησης των διαφορετικών πολιτισμικών αντιλήψεων, όπως

---

¹⁴¹ Για τα ζητήματα που τίγονται εδώ βλ. την εισαγωγή του Θεόδωρου Γεωργίου στο Lyotard, Jean-Francois, *Η Μεταμοντέρνα Κατάσταση*, Γνώση, Αθήνα 1993, ειδικότερα σελ.9-10

παρατηρεί και ο Delanty. Ένα ερώτημα, βέβαια, που παραμένει είναι κατά πόσο μία τέτοια διαδικασία κατανόησης είναι δυνατή.

Τέλος, ο λόγος των διεθνολόγων που παρουσιάστηκε εδώ, δεν φαίνεται να φθάνει σε ανάλογο βάθος σε σχέση με την παραπάνω συζήτηση. Καμία από τις θεωρίες που παρουσιάστηκαν στην πέμπτη ενότητα δεν ασχολείται αρκετά με το πρόβλημα της συνύπαρξης και της επικοινωνίας διαφορετικών κοσμοαντιλήψεων. Και οι τρεις προσεγγίσεις, όπως υποστηρίχθηκε, είτε αγνοούν τα παραπάνω προβλήματα, είτε διαπράττουν το κοινό σφάλμα να φυσικοποιούν τη δυτική οπτική. Ακόμα και στην περίπτωση του Bull, που είναι πιο προσεκτικός, ο σεβασμός που απορρέει από το έργο του δεν είναι προς το διαφορετικό, αλλά προς το στοιχείο της κυριαρχίας των κρατών. Μία δυτική δηλαδή κατασκευή, που δεν είναι καθόλου σίγουρο ότι μπορεί να διασφαλίσει τα στοιχεία διαφορετικότητας διαφορετικών κοινωνιών.

Θα θέλαμε να κλείσουμε την εργασία αυτή με δύο σχόλια. Πρώτον, θεωρούμε ότι ο τρόπος διαπραγμάτευσης του θέματος εδώ, μπορεί να είναι αρκετά γόνιμος σε σχέση με στοιχεία που άπτονται του ενδιαφέροντος των διεθνών σχέσεων. Ο κλάδος αυτός, ενδεχομένως να χρειάζεται να εντάξει ακόμα περισσότερο σημερινές τάσεις προς μία πιο διεπιστημονική και φιλοσοφική ματιά απέναντι στα προβλήματα. Κάτι τέτοιο δεν είναι καθόλου ανάγκη να γίνει εις βάρος της επιστημονικότητας, αλλά παράλληλα με αυτή. Δεύτερον, έχουμε την άποψη ότι ένα από τα πιο ενδιαφέροντα σημεία στη σημερινή βιβλιογραφία, τόσο σε επίπεδο φιλοσοφίας, όσο και σε επίπεδο κοινωνικών επιστημών, αποτελεί η προβληματική που παρουσιάστηκε παραπάνω και σχετίζεται με την κριτική στοιχείων της νεωτερικότητας. Αν και με πολλά σφάλματα και υπερβολές, μία τέτοια κριτική έχει αρχίσει εδώ και καιρό να λαμβάνει χώρα και παρουσιάζει αυξημένη θεωρητική αξία.

Εμείς, εδώ, πεπεισμένοι για την αξία της φιλοσοφικής προσέγγισης, ως διαδικασία διερώτησης του αυτονοήτου, θεωρούμε ότι η γραμμή που ενδείκνυται, ίσως, να ακολουθηθεί δεν είναι αυτή της κριτικής του λόγου από μία παραδοσιακή σκοπιά, αλλά η κριτική που αναζητά να απελευθερώσει τη σκέψη από τα δεσμά του. Μία τέτοια κριτική θεωρούμε ότι μπορεί να αποδώσει καρπούς και στις διεθνείς σχέσεις.

Βιβλιογραφία

Στα ελληνικά

Bull, Hedley, *Η Αναρχη Κοινωνία: Μελέτη της τάξης στην παγκόσμια πολιτική*, Ποιότητα, Αθήνα 2001

Habermas, Jürgen, *Ο Μεταεθνικός Αστερισμός*, Πόλις, Αθήνα 2003

Kant, Immanuel, *Για την Αιώνια Ειρήνη*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1992

Kuhn, Thomas, *Η Δομή των Επιστημονικών Επαναστάσεων*, Σύγχρονα Θέματα, Αθήνα 1992

Lyotard, Jean-Francois, *Η Μεταμοντέρνα Κατάσταση*, Γνώση, Αθήνα 1993

Rawls, John, *Το Δίκαιο των Λαών και «Η Ιδέα της Δημόσιας Λογικής Αναθεωρημένης»*, Ποιότητα, Αθήνα 2002

Rawls, John, *Πολιτικός Φιλελευθερισμός*, Μεταίχιμο, Αθήνα 2000

Βαλλιάνος, Περικλής, «Ο πόλεμος ως ηθικό πρόβλημα: μία σύντομη αναφορά στις φιλοσοφικές πηγές», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, No. 25, Μάιος 2005, σελ. 83-96

Μαρκής, Δημήτριος, *Η Πάλη των Αξιών στον αιώνα της Παγκοσμιοποίησης*, Κριτική, Αθήνα 2002

Ψυχοπαίδης, Κοσμάς, «Μεθοδολογικά προβλήματα της καντιανής κριτικής με αφετηρία το κείμενο *Για την αιώνια ειρήνη*», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, No. 25, Μάιος 2005, σελ. 7-18

Ξενόγλωσση

Apel, Karl-Otto, "Kant's 'Toward Perpetual Peace' as Historical Prognosis from the Point of View of Moral Duty", στο James Bohman and Matthias Lutz-Bachmann (eds.) *Perpetual Peace: Essays on Kant's Cosmopolitan Ideal*, pp. 79-110, Cambridge, MIT Press, 1997

Archibugi, Daniele and Held, David (eds.), *Cosmopolitan Democracy: An Agenda for a New World Order*, Polity Press, Cambridge 1995

Archibugi, Daniele, "Cosmopolitan Democracy and its Critics: A Review", *European Journal of International Relations*, Vol. 10(3), (2004), pp.437-473

Armstrong, A.C., "Kant's Philosophy of Peace and War", *The Journal of Philosophy*, Vol.28, No.8, (April 9, 1931), pp.197-204

Baynes, Kenneth, "Communitarian and Cosmopolitan Challenges to Kant's Conception of World Peace", στο James Bohman and Matthias Lutz-Bachmann (eds.) *Perpetual Peace: Essays on Kant's Cosmopolitan Ideal*, pp. 219-234, Cambridge, MIT Press, 1997

Beitz, Charles, "Rawls's Law of Peoples", *Ethics* 110 (July 2000), pp.669-696

- Bohman, James and Lutz-Bachmann, Matthias, "Introduction", στο James Bohman and Matthias Lutz-Bachmann (eds.) *Perpetual Peace: Essays on Kant's Cosmopolitan Ideal*, pp. 1-22, Cambridge, MIT Press, 1997
- Bohman, James, "Public Reason and Cultural Pluralism: Political Liberalism and the Problem of Moral Conflict", *Political Theory*, Vol.23, No.2 (May, 1995), pp.253-279
- Brown, Michael, and Lynn-Jones, Sean M., and Miller, Steven E. (eds.), *Debating the Democratic Peace*, MIT-Cambridge, NY- London 1996
- Cederman, Lars-Erik, "Back to Kant: Reinterpreting the Democratic Peace as a Macrohistorical Learning Process", *American Political Science Review*, Vol.95, No.1 (March 2001), pp.15-31
- Cronin, Ciaran, "Kant's Politics of Enlightenment", *Journal of History of Philosophy*, Vol.41, no.1 (2003), pp.51-80
- Delanty, Gerard, "Habermas and Occidental Rationalism: The Politics of Identity, Social Learning, and the Cultural Limits of Moral Universalism", *Sociological Theory*, Vol. 15, No.1 (Mar.,1997), pp.30-59,
- Doyle, David, "Kant, Liberal Legacies, and Foreign Affairs", *Philosophy and Public Affairs*, Vol. 12, No. 3 (Summer, 1983), pp.205-235
- Doyle, David, "Kant, Liberal Legacies, and Foreign Affairs, Part 2", *Philosophy and Public Affairs*, Vol. 12, No. 4 (Autumn, 1983), pp.323-353
- Franceschet, Antonio, "Popular Sovereignty or Cosmopolitan Democracy? Liberalism, Kant and International Reform", *European Journal of International Relations*, Vol. 6(2), (2000), pp.277-302
- Habermas, Jürgen, *Communication and the Evolution of Society*, Polity Press, Cambridge 1984
- Habermas, Jürgen, "Kant's Idea of Perpetual Peace, with the Benefit of Two Hundred Years' Hindsight", στο James Bohman and Matthias Lutz-Bachmann (eds.) *Perpetual Peace: Essays on Kant's Cosmopolitan Ideal*, pp. 113-153, Cambridge, MIT Press, 1997
- Habermas, Jürgen, "Making Sense of the EU: Toward a Cosmopolitan Europe", *Journal of Democracy*, Vol.14, No.4 (October 2003), pp.86-100
- Habermas, Jürgen, "Reconciliation through the Public Use of Reason : Remarks on John Rawls's Political Liberalism", *The Journal of Philosophy*, Vol.10cII, No.3 (March 1995), pp.109-131
- Harris, Ian, "Order and Justice in 'The Anarchical Society' " *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)*, Vol.69, No.4 (Oct., 1993), pp.725-741
- Held, David, "Cosmopolitan Democracy and the Global Order: A New Agenda" στο James Bohman and Matthias Lutz-Bachmann (eds.) *Perpetual Peace: Essays on Kant's Cosmopolitan Ideal*, pp. 235-251, Cambridge, MIT Press, 1997

Jones, Deniol, "The Origins of the Global City: Ethics and Morality in Contemporary Cosmopolitanism", *British Journal of Politics and International Relations*, Vol.5, No.1, February 2003, pp.50-73

Karasmanis, Vassilis, "On the First Greek Mathematical Proof", *Hermathena*, (2000), pp.7-21

Kleingeld, Pauline, "Approaching Perpetual Peace: Kant's Defence of a League of States and his Ideal of a World Federation", *European Journal of Philosophy*, 12:3, pp.304-325

Levy, John, "Domestic Politics and War", *Journal of Interdisciplinary History*, Vol.18, (1988), pp.653-673

Lutz-Bachmann, Matthias, "Kant's Idea of Peace and the Philosophical Conception of a World Republic", στο James Bohman and Matthias Lutz-Bachmann (eds.) *Perpetual Peace: Essays on Kant's Cosmopolitan Ideal*, pp. 59-77, Cambridge, MIT Press, 1997

Mc Carthy, Thomas, "Kantian Constructivism and Reconstructivism: Rawls and Habermas in Dialogue", *Ethics* 105 (October 1994), pp.44-63

Mc Carthy, Thomas, "On the Idea of Reasonable Law of Peoples" στο James Bohman and Matthias Lutz-Bachmann (eds.) *Perpetual Peace: Essays on Kant's Cosmopolitan Ideal*, pp. 201-217, Cambridge, MIT Press, 1997

Mc Keon, Michael, "Parsing Habermas's 'Bourgeois Public Sphere' ", *Criticism*, Spring 2004, Vol.46, No.2, pp.273-277

Mehta, Pratap Bhanu, "Cosmopolitanism and the Circle of Reason", *Political Theory*, Vol.28, No.5 (Oct. 2000), pp.619-639

Plug, Jan, "Citizens of Modernity from a Cosmopolitan Point of View", *The New Centennial Review*, Vol.1, Spring 2001, pp.1-21

Pogge, Thomas W., "An Egalitarian Law of Peoples", *Philosophy and Public Affairs* 23 (1994), pp.195-224

Pojman, Luis P., "Kant's Perpetual Peace and Cosmopolitanism", *Journal of Social Philosophy*, Vol.36 No.1, Spring 2005, pp.62-71

Steffek, Jens, "The Legitimation of International Governance: A Discourse Approach", *European Journal of International Relations*, Vol. 9 (2) (2003), pp.249-275